

ÖNSÖZ

Lisans eğitimimin üçüncü sınıfindayken, “Mimar değiliz ama mimarlık eğitimi alıyoruz, Mühendis değiliz ama mühendislik dersleri alıyoruz, Sosyolog değiliz ama sosyoloji eğitimi alıyoruz, Antropolog değiliz ama antropoloji dersi alıyoruz, Ekonomist değiliz ama ekonomi dersi alıyoruz, Plancı olacağımız söyleniyor ama plancıyı tanıyan yok” sorunsalını düşünüp biz kimiz sorusuna cevap bulmaya çalıştım. Sanıyorum, ülkemizdeki eğitim sisteminin küçük bir yansımasıydı. Bugün, kendime Plancı’yım derken beynimde birşeyler canlanmakla birlikte, ‘Plancıyı tanıyan yok’ gözlemim, ne yazık ki, Anadolu başta olmak üzere, bir süre daha geçerli olmaya devam edecek gibi!..

Plancı diplomasını almamda emeği geçen ve Doktora çalışmasını yapmamı benden çok isteyen Annem ve Babam'a iyi ki varsınız diyorum.

Doktora çalışmamı yürüten, yöneten, yardım eden ve beraberinde gelişmeme katkıda bulunan değerli hocam Prof. Dr. Gündüz Atalık'a teşekkür borçluyum.

Yine, yalnızca bu çalışmada değil, yaşantımın her anında yanımda olduklarını bildiğim, Ağabeylerim Hasan ve Ercüment, yengem Antje, kuzenim Av. İbrahim Sinemillioğlu ve hocam Prof. Dr. Ahmet Keskin’e yalnızca bir teşekkürün yetmiyeceğinin bilincindeyim.

Mustafa O. Sinemillioğlu

Teşvikiye 1997.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ		II
ŞEKİL LİSTESİ		V
TABLO LİSTESİ		VII
KISALTMALAR LİSTESİ		IX
ÖZET		X
SUMMARY		XI
BÖLÜM 1	GİRİŞ	1
BÖLÜM 2	BÖLGESEL KALKINMA	4
2.1.	Bölge Kavramı	4
2.1.1.	Bölge Türleri	5
2.1.2.	Bölge Planlaması	5
2.1.3.	Geleneksel Kuramlar	7
2.2.	Kalkınma Kavramı	11
2.2.1.	Bölgesel Kalkınma	13
2.2.2.	Gelişmiş Ülkeler'de Bölgesel Kalkınma	15
2.2.3.	Üçüncü Dünya Ülkelerinde Bölgesel Kalkınma	15
BÖLÜM 3	BÖLGESEL DENGESİZLİK	19
3.1.	Dengesizlik ve Türleri	19
3.2.	Dengesizliğin Oluşum Süreci	20
BÖLÜM 4	KALKINMA VE DENGESİZLİK	26
4.1.	Nüfus	26
4.2.	Ekonomi	31
4.3.	Teknoloji	40
4.4.	Sürdürülebilirlik	49
4.5.	İnsanoğlu	61
4.6.	Şehirleşme	62
4.7.	Organizasyon	69
BÖLÜM 5	TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGESEL DENGESİZLİK	74
5.1.	Tarihsel Süreç	74
5.2.	Planlı Kalkınma Dönemi	77
5.3.	Hipotezler	93

BÖLÜM 6	GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)	94
6.1.	GAP ve Oluşumu	94
6.2.	GAP Bölgesindeki İkilem'in Oluşumu ve Nedenleri	99
6.3.	GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen	104
6.3.1.	GAP'ta Planlanan	104
6.3.2.	GAP'ta Gerçekleşen	109
6.3.3.	GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen: Grafik Yöntemiyle Bir Analiz	113
6.4.	GAP'ın Etkileri	116
6.4.1.	Bölge Ölçeğinde Etkiler	120
6.4.2.	Ülke Ölçeğinde Etkiler	121
6.4.3.	İllerin Gelişme Düzeyi: Analitik Bir Karşılaştırma	122
6.5	Hipotezlerin Sınanması	131
SONUÇLAR VE ÖNERİLER		138
KAYNAKLAR		143
EKLER		148
ÖZGEÇMİŞ		150

ŞEKİL LİSTESİ

- Şekil 2.1 Yığılma Maliyeti, Fayda ve Nüfus Büyüklüğü Arasındaki İlişki.
- Şekil 2.2 Bölgesel Konuların Temel Yapısı.
- Şekil 4.1 Nüfus, Çevre ve Yoksulluk Arasındaki Bağlantılar
- Şekil 4.2 Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına GSH.
- Şekil 4.3 Seçilmiş Ülkelerde Kişi Başına GSH'nın Artışı.
- Şekil 4.4 Bilimde Söz Sahipliği
- Şekil 4.5 Bazı Seçilmiş Şehirlerde Kişi Başına Katı Atık Üretimi
- Şekil 4.6 Otomobil, Bölgeler Ve Seçilmiş Ülkeler, 1993.
- Şekil 4.7 Dünya Enerji Kullanımı.
- Şekil 4.8 Şehirsiz Nüfus Tahminleri ve Projeksiyonları
- Şekil 4.9 Bangladeş'te Çocuk Ölüm Oranları, 1991
- Şekil 4.10 Toplam Konut Stokunda Gecekondulu Oranı, 1990.
- Şekil 4.11 Nüfus, Ekonomik Gelişme ve Çevre Kalitesi Arasındaki İlişki
- Şekil 4.12 Ortak Payda
- Şekil 6.1 Sektörlere Göre Kamu Yatırım Harcamaları, 1986, GAP Bölgesi(%) ve Türkiye (%)
- Şekil 6.2 Bölge Nüfus Piramidi
- Şekil 6.3 Türkiye Nüfus Piramidi
- Şekil 6.4 Kırık Gelişme Aksı
- Şekil 6.5 Master Plana Göre GAP'ın Kamu Yatırım İhtiyaçları.
- Şekil 6.6 GAP Su Kaynakları Geliştirme Projeleri, Yıllara Göre Harcamalar.
- Şekil 6.7 GAP Program Tahsisatı.

- Şekil 6.8 GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen I.
- Şekil 6.9 GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen II.
- Şekil 6.10 GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen III.
- Şekil 6.11 GAP Sosyo-Ekonomik Projeksiyonlar, I.
- Şekil 6.12 GAP'ta Sosyo-Ekonomik Projeksiyonlar II
- Şekil 6.13 İllerin Gelişmişlik Düzeyi, 1973.
- Şekil 6.14 İllerin Gelişmişlik Düzeyi, DİE, DPT 1996
- Şekil 6.15 İllerin Gelişmişlik Düzeyi (Geometrik Ortalama), 1996
- Tablo 6.16 Bölgelerin Gelişmişlik Düzeyi, 1996
- Şekil 6.17 Bölgelerin Gelişmişlik Düzeyi (Geometrik Ortalama), 1996

TABLO LİSTESİ

Tablo 3.1	ABD Bölgelerindeki Kişi Başına Gelir
Tablo 3.2	Ekonomik Hareketliliğin Dağılımı
Tablo 3.3	Yıllık Gayri Safi Üretim(GDP) büyüklüğüne göre Uluslararası 10 En Büyük Şirket ve Bazı Seçilmiş Ülkeler.
Tablo 3.4	Gelişmekte Olan Ülkeler ve Sanayileşmiş Ülkeler'de Askeri ve Sosyal Harcamalar.
Tablo 4.1	Tarih Boyunca Dünya Nüfus Büyümesi
Tablo 4.2	Dünya Nüfusuna Katılımlar, 1971-1991
Tablo 4.3	Dünya Nüfus Eğilimi, 1900-2000 (Milyon Kişi)
Tablo 4.4	GSH ve Ortalama Ömür
Tablo 4.5	Bazı Seçilmiş Ülkeler İçin İnsan Gelişim İndeksi, 1990
Tablo 4.6	OECD Ülkelerinde Hükümetlerin Ar&Ge Harcamaları, 1985
Tablo 4.7	İlk, Orta ve Yüksek Öğrenime Devam Eden Yaş Grupları(%, 1985)
Tablo 4.8	Şehirselleşme yoğunluk ve ulaşım dokusu, Seçilmiş ABD Şehirleri, 1990
Tablo 4.9	Çeşitli Ulaşım Türlerinin Kapasitesi, Maliyeti ve Emisyonu
Tablo 4.10	Dünya Çapında, Seçilmiş İnsan Faliyetleri Ve Üretimlerindeki Büyüme
Tablo 4.11	Petrol, Kömür ve Gaz'ın yıllık üretimi ve Rezerv/Üretim (R/Ü) Oranı
Tablo 4.12	Dünya Petrol Rezervleri ve Üretimi, Seçilmiş Bölgeler ve Ülkeler
Tablo 4.13	Bazı Ülkelerde Yıllık Toprak Erozyon Oranları
Tablo 4.14	Tropik Ormanların Toplam Ekonomik Değeri
Tablo 4.15	Nepal'de Bir Tepe Ağaçlandırılması Gelişmesi Projesinin Kıymetlendirilmesi
Tablo 4.16	Tropik Orman Alanlarının İlk Ölçümleri ve 87 Tropik Ülkedeki Ormansızlaştırma Oranı, 1981-1990.

Tablo 4.17	Dünyanın En Büyük 25 Şehri, 1995
Tablo 4.18	Bölgeler İtibarıyla, Nüfusu 1 Milyondan Fazla Olan Şehirler
Tablo 4.19	Gecekonduların Şehir Nüfusuna Oranı (%)
Tablo 4.20	Bazı Seçilmiş Ülkelerde, Trafik Sıkışıklığına Bağlı Olarak Meydana Gelen, Ölçülmüş Kayıplar.
Tablo 4.21	Hane halkı çevresel göstergeleri, 1991-1992
Tablo 4.22	Hanehalkı Çevresel Göstergeleri, Accra, 1991-92
Tablo 4.23	Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyük Şehirlerin Dağılımı
Tablo 4.24	Sağlığa Zararlı Çevresel Etkilerden Korunma.
Tablo 4.25	Kalkınma Düzeyine Göre Şehir Nüfusu, 1990
Tablo 5.1	I., XII. ve XVI. Bölgelerin GSMH'deki payları (%)
Tablo 5.2	Planlı Dönemde Gerçekleşen Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçerisindeki Payı(%)
Tablo 5.3	İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, 1996-DPT
Tablo 5.4	İllerin Gelişmişlik Düzeyi İndeksi, 1973-DİE
Tablo 5.5	Sayım Yıllarına Göre Nüfus, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı.
Tablo 5.6	Bölgelere Göre Nüfus
Tablo 6.1	GAP Bölgesinde Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Projeleri
Tablo 6.2	1945-1990 Yılları Arasında Gap Bölgesi ve Türkiye Toplam Nüfusları
Tablo 6.3	GAP Yatırımları
Tablo 6.4	GAP İlleri ve Türkiye'nin Önde Gelen İllerinin Gelişmişlik Düzeyleri
Tablo 6.5	Türkiye'nin Bölgeler İtibarıyla Gelişmişlik Düzeyleri
Tablo 6.6	Kişi Başına Düşen Milli Gelir

KISALTMALAR LİSTESİ

1. AB	:	Avrupa Birliği
2. ABD\$	:	Amerika Birleşik Devletleri Doları
3. Ar&Ge	:	Araştırma ve Geliştirme
4. AT	:	Avrupa Topluluğu
5. AÜ	:	Az gelişmiş Ülkeler
6. BUA	:	Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Çalışması
7. CFC	:	KloroFloroKarbon
8. CO ₂	:	Karbon di Oksit
9. DAP	:	Doğu Anadolu Projesi
10. DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı.
11. DİE	:	Devlet İstatistik Enstitüsü.
12. G-7	:	Gelişmiş yedi sanayileşmiş Ülkeden oluşan grup, ABD, Almanya, Kanada, Fransa, İngiltere, İtalya, Japonya.
13. GAP	:	Güneydoğu Anadolu Projesi
14. GAP BKİ	:	GAP Bölge Kalkınma İdaresi
15. GAP İdaresi	:	GAP Bölge Kalkınma İdaresi Başkanlığı
16. MP	:	GAP Master Planı
17. GOÜ	:	Gelişmekte Olan Ülkeler.
18. GSBH	:	Gayri Safi Bölgesel Hasıla
19. GSH	:	Gayri Safi Hasıla.
20. GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
21. GSYİH	:	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
22. GÜ	:	Gelişmiş Ülkeler
23. HDI	:	İnsan Kalkınma İndeksi
24. HES	:	Hidro-elektrik Santralı
25. İGD	:	İllerin Gelişme Düzeyi
26. KBGSYİÜ	:	Kişi Başına Gayri Safi Yurt İçi Ürün
27. KHK	:	Kanun Hükmünde Kararname
28. KOP	:	Konya Ovası Projesi
29. KÖY	:	Kalkınmada Öncelikli Yöre
30. MYK	:	Merkezi Yer Kuramı
31. NIC	:	Yeni Endüstrileşmiş Ülkeler
32. NLA	:	Japonya Ulusal Arazi Organizasyonu (National Land Agency of Japan)
33. UN	:	Birleşmiş Milletler (United Nations)
34. UNCED	:	Birleşmiş Milletler Çevresel Kalkınma Merkezi(United Nations Center for Environmental Development
35. UNDP	:	Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (United Nations Development Program)
36. WB	:	Dünya Bankası(World Bank)
37. WRI	:	World Resources Institute.
38. İGİ	:	İnsan Gelişim İndeksi

ÖZET

Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi etmenlerin, doğrudan yada dolaylı olarak neden olduğu bölgelerarası sosyal ve ekonomik dengesizlik başta olmak üzere dengesizlikleri gidermek, disiplinlerarası bir çalışma alanı olan Bölgesel Kalkınma'nın temel amaçlarından biridir. Dengesizlikleri gidermek gibi önemli bir amaç, kalkınmanın bir diğer amacı olan, daha 'iyi'nin sunulması hedefiyle çoğu zaman uyuşmamaktadır.

Bu uyuşmazlık, 20. yüzyılın önemli olaylarından olan dünya nüfusunun üstel artışı, insanların başarısı yada bölgenin başarısı, sorusunun yansıttığı üretim ilişkilerindeki olumsuz değişim dolayısıyla yüksek tüketim toplumuna geçişin hızlanması gibi nedenlerle büyümektedir. Sınırlı doğal kaynaklar, doğal dengede yapılmış ve yapılmakta olan deformasyona karşın kalkınma kavramının yenilenememesi yada bu alandaki gecikmeler ve dengesizliklerin giderilmesi için yapılan çalışmaların daha çok klasik denebilecek yöntemlerle devam ettirilmesi önemli bir ikilem olarak değerlendirilmektedir.

Dünya'nın taşıma kapasitesinin sınırlarına gelmeden, dünyanın kendi kendisini yenileyebilecek bir süreçte, herkes için ortak paydayı aramak, çalışmanın amaçlarından birisidir. Çalışmanın bir diğer amacı, dengesizlik sorununu irdelemek, tanımlamaya çalışmak, kalkınma-dengesizlik ilişkisini yada birlikteliğini, bölgeler arası dengesizlik süreciyle birlikte incelemek ve çözüme giden yollar aramak olarak belirtilebilir.

Dünya'da bölgelerarası dengesizlik, diğer bir deyişle ülkeler arasındaki dengesizliğin artışı, ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizliğin artışıyla paralel olarak ilerlemektedir. Bu süreç, Türkiye'de de kendine özgü nedenleri ve farklı ölçeği ile devam etmektedir. Dengesizlik ve Kalkınma ikilemi üzerinde yoğunlaşmış olan çalışma hipotezleri GAP'ın Türkiye'nin bölgeleri arasındaki dengesizliği giderme sürecindeki etkilerini de kapsamaktadır.

Örnek Alan Çalışması olarak ele alınan GAP, Güneydoğu Anadolu Bölgesi(Bölge)'ndeki doğal kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla DSİ tarafından başlatılmış olan çalışmaların Bölgedeki geri kalmışlığı azaltmak için düşünülen projelerin birleştirilmesi sonucu olarak oluşmuştur.

GAP'ın etkilerini değerlendirmek için yaptığımız çalışmanın bir kısmı, GAP Master Planı'nda belirtilen aşamalardan, birinci aşama öncesi ve sonrasının DİE ve DPT verilerine dayanılarak karşılaştırılması şeklinde olmuştur. Çalışma sonucunda, GAP'ın mühendislik yatırımlarının büyük bir çoğunlukla öncelikli olduğu GAP'ın birinci aşamasında yapılmış yatırımların bölgenin sosya-ekonomik yapısına yeterince yansımadağı görülmektedir.

Sonuç olarak; Bölgeler arası dengesizliğin süreklilik gösterdiği durumların fazlalığı, dengesizliğin sürekliliğini gündeme getirmektedir.

Az gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerde doğum kontrolü ne kadar önemli ise Gelişmiş Ülkelerin aşırı tüketim alışkanlıklarını sınırlandırmaları da bir okadar önemli görünmektedir.

Temel olarak, doğal kaynakların ekolojik bir yöntemle ekonomiye kazandırılmasını amaçlayan GAP'ın, Master Planda tanımlanan çerçevede önemli ve ülke ve bölge dinamiklerini yönlendirebilecek büyüklükte bir proje olduğu, ancak uygulamaların ve sürecin Türkiye'nin projeyi öngörülen süre ve çerçevede tamamlayabilmesinin zor olduğu, buna paralel olarak bölgelerarası dengesizliğin giderilmesi mümkün görülmemektedir. Kısaca **ikilem** süreklilik arz etmektedir.

The Dilemma between Regional Development and Regional Disparities: The Case of GAP (Southeastern Anatolia Project)

One of the main objectives of regional development, as an interdisciplinary field, is to overcome disparities, mainly inter-regional social and economic disparities caused directly or indirectly by economic, social, cultural or geographic agents. The objective of overcoming disparities, which is of great importance, seldom complies with the idea of presenting 'the better', another objective of development.

The dilemma is getting greater due to the reasons such as exponential growth of world population, and accelerated shift to mass consumption society because of the negative change in production relationships. Limited natural resources (Goodland, 1995) and not being able to update the concept of development despite deformation done and/or being done in natural balance, and using so-called classical methods in studies in order to overcome delays and disparities in the field are regarded to be an important dilemma.

To search for the common ingredients for all the people in a process giving way to innovate itself before coming to the limits of world's load capacity (Meadows et.al., 1992) may be considered the objective of the study.

Questioning the dilemma of disparities and trying to define it and examine the relationship of development and disparity or the coherence of the two and trying to find solutions may be regarded as the other objectives of the study. By questioning the responsibilities falling not only to the lot of the society but also to the lot of each and every individual, we will question the disparity between regions, one of the main obstacles to maintain at least an acceptable living standards for every one.

The method used in the study is to define the concepts of development and disparities and to question the relationships between those concepts considering the process of development and to question the process of development and to question the process of disparities in Turkey with a case-study which is evaluating the first stage of Southeastern Anatolia Project (GAP). In the Case-study, we will try to examine the disparities between regions in Turkey taking in to account the influence of GAP on the development and disparities in Southeastern Anatolia Region, before and after the first stage of GAP.

A region is a geographical area that meaningfully may be regarded as a coherent entity from the viewpoint of description, analysis, administration, planning or policy. Various types of regions are distinguished in the literature, e.g. homogeneous or functional regions. ... Another typology distinguishes natural (ecological or environmental) regions, economic regions and administrative (or political) regions (Nijkamp and Bergh, 1990).

Planning is oriented predominantly toward the future, is deeply concerned with the relation of goals to collective decisions and strives for comprehensiveness in policy and program. Wherever these models of thought are applied, there is a presumption that planning is being done (Glasson 1975, p.5).

Planning, although described as it is the way of human-being thinking, and applying, the deformation of world's ecological balance and the growth of inequalities between the people may be seen as a dilemma. The reasons for the dilemma may be thought to be changed production relations, technological, geographical differences and 'ego' of human-being rather than the science of planning and regional planing.

Within advanced and underdeveloped countries, regional planning strategies tend to concentrate on spatial elements, such as infrastructure, population distribution, and spatial interaction. They failed to be successful when the underlying social and economic interactions and conditions changed. Spatial policies cannot achieve their objectives unless they work in concert with sectoral and macro-economic policies. The birth of regional development as a field of study is often dated as 1958, corresponding with the independent publication of Gunnar Myrdal's *Economic theory and underdeveloped regions* and Albert Hirschman's *The strategy of economic development* (Malecki 1991, p.25).

In our world, where "action" occurred first, and man put thought in to practice soon after action, man wants to develop trying to continually define the places and/or region which guides life. Regions which are created by different geographical areas, different natural resources and different types of human-being with an ongoing process, are in a transformation process and progress, it brings together that the theory of this process should be renewed.

Disparities, as a reason of production relations which has been occurred in different geographical areas and different natural resources in those areas reflecting to the settlements, while the society shifted to a capitalist society from a feudal society and then to mass consumption society but also became a main agent in relations between societies.

Myrdal and Hirschman claim that economic development inevitably finds life within regional difference and disparities. Erkan(1987) argues that those influences increases disparities at the beginning of developmental process but later they balance disparities. On the contrary, "Development gap between the industrialized and developing countries has continued to widen during the last few decades"(UNCED, 1992).

"... Regional disparities in the European Community(EC) are obvious, and are attributable equally to the international component and to the regional disparities within the countries. After ten years of the regional development program there were enormous disparities between the Member States in 1985, both by unemployment rate and by per capita GDP"(Atalık 1990 p. 11). In fact, Glassons's(1993) work supports this idea. Regional disparities are greater in less developed countries, and smaller in the more developed; over time, regional disparities increase in the less developed countries and decrease in the more developed(Alonso 1968). The process of USA and Turkey is a good example of this idea.

To sum up, regional disparities reflecting on place because of the combination and of different processes and formations tends to grow due to man's direct or indirect

influence. Disparities between regions, on one hand, keeps its traditional characteristics, on the other hand, it takes new characteristics. Technology is a new aspect of it. The fact that new concepts such as globalisation which is very humanistic in content have recently come to agenda implies that man is in search for getting rid of disparities. However, that nature has been spoiled in the degree that it is impossible to recycle affects the gap between developed nations and developing nations in a negative way.

It can be easily said that the problems man confront are a consequence of population by comparing population pyramids and levels of development of world countries. Man's population on earth was about one billion until the nineteenth century, but two centuries later it became more than five billion increasing five times. One more result of population is migration, can be described as it is a consequence of man's search for meeting demands, which spoils the present situation there increasing the demand for service. This demand breaks the normal order of service because it appears at an unexpected time and rate.

When we have a look at the history of economic development theory, we have Smith and Marx coming first. Smith's theory, which aims maximizing production for market is open to criticism in that it does not take some sources such as oxygen, air and water pollution which do not take any direct part in production as cost of factors and that it does not regard production as a goal or a medium obviously and that it takes unlimited production as the main point and lastly that it regards disparities as the natural outcome. Marx, who takes economic growth and production relations far more differently analyses the structure of labour-capital relations which other economists for example Smith's to name one, do not take in to accounts.

"The initial prosperity of the majority of third world countries was based on the export of minerals, raw materials and foodstuffs. ... Economic growth was concentrated on a relatively narrow range of products and was restricted to a small number of urban centres"(Richardson and Townroe, 1986, p.652). "Technology is central to regional change, positive and negative, and to economic change, job-creating and job-destroying. It is the most obvious cause and effect of the cumulative wealth of rich nations"(Malecki 1991, p.6-7). Asking the questions like "What 'really', is technology? The ability to solve any problem? The source of all evil? The physical manifestation of the inventive genius of human kind? ... The control of nature by humanity?" (Meadows et al. 1992, p.163), these authorities start this discussion giving priority to human mentality, and perhaps giving it higher rank and stress that humanity do not try well enough for a dynamic balance.

Sustainable Development is defined as the development meeting all needs of today without destroying future generations opportunities(WCED 1987, p.8, Blowers, 1992) and also as an ecological concept(Timmer 1991) guiding planning of economic development(James et al., 1989).

The development not in harmony with environment is bound to lose its meaning with in the process weakening. Firstly development means environmental quality, fresh air, safe drinking, running water, which are for bettering our lives and development

purposes this process. Despite this, if benefits due to income rise is balanced by the cost of pollution because of industrialization, one can not perceive this as development. Firstly, environmental pollution because of industrialization, one can not perceive this as development. Secondly, environmental pollution will lessen efficiency(WB, 1992). Despite the thesis stated above, developed countries pollute their environments inevitably because they are industrialized and high consumer countries, while less developed countries, perhaps because of less development as their names imply, pollute their environments.

Another example, "before humans invented agriculture there were 6 billion hectares of forest on earth. Now there are 4 billion, only 1,5 billion of which are undistributed primary forest. Half of that forest loss has occurred between 1950 and 1990"(Meadows et al 1992, p.57). Man, who is both cause and effect of almost everything on Earth, is also the cause and effect of dilemma of development and disparities. Further more, as Marx(1986, p184) describes, human-being, since he stepped on Earth, has always been a consumer being producer or not and is bound to be so.

Chadwick(1987), who regards change of population as a main factor in urbanization, states that economic activity is a base in guiding and placement of entrepreneurship and that so population is a guide in choosing places.

Examine environmental indicators belonging to countries of various income groups in different geographical parts of the world, one may very well see that 'safe water' and sufficient healthy conditions, which are considered the main indicators of urbanization, increases in proportion to per capita income and that, doing so, indicators effecting environmental health and natural balance in a negative way, such as per capita SO₂, waste materials, CO₂, increases in proportion to per capita income(WRI et.al. 1996, p.19).

All in all, it can be said that, disparities is becoming more and more important owing to the cause and effect of development process.

Exponential growth of population in Less Developed(LD) and Developing Countries(DC), and mass consumption in Industrialized Countries(IC) take part actively and inactively together with other multiple factors such as technology and urbanization in the process of regional development. The fact that man, who has always been active in terms of evolution and changing production relations, in his struggle to meet his own vital needs, has wanted the more and better led to the discussion of the concept of sustainability, a concept widely discussed nowadays. While the man tends to explain some concepts such as GNP and per capita income by some new concepts such as Human Development Index(HDI) in the science of economy, where winds of change blow, there arises the fact of consumer man(Marx, 1986) stemming from man's sociological base, which forms one of the most important parts of the dilemma that man aims overcoming disparities or decreasing it in development process.

Disparities between the regions on Earth, to put it in other way disparities between countries, increases in parallel to the increase within own regions of countries. This process goes on in turkey possessing reasons peculiar to Turkey and a different scale. For example, according to Mutlu(1992, p.33-34): The most important regional problem is by far income inequalities within regions.

What has given rise to disparities within regions is Turkey's socio-cultural and socio-political structure as well as lack of infrastructure and low level of education. As stated by Atalık(1990), the distribution of GDP by provinces show that there is an obvious disparities between regions and that there is a growth in disparities. It can be seen that there was an objective of development of all parts of the country and of overcoming disparities between regions.

"Regional Planning and development in Turkey was a new field at the beginning of 1960s when the First National Development Plan was issued and based fundamentally on sector studies and surveys of a number of branches of activities without recourse to area development methods. Since 1963, all the five-year planning periods have adopted this approach except GAP (Southeastern Anatolia Project) approach in recent years"(Atalık 1990, p.13).

Stating that Regional Development was perceived as decreasing disparities between regions, SPO(State Planning Organization, 1990) explains that, to reach this end, priority regions in terms of development were put in practice but without getting the desired results in the balance of industrial distribution in the regions.

As a result, Turkey is yet to solve the dilemma of development and disparities, like many other countries, because of what Turkey has had due to her historical process. On one hand Turkey tries to find the way by the influence of shared process and problems in the world, and Turkey is bound to solve problems peculiar to Turkey over time. on the other hand, to reach this end Turkey is to overcome two obstacles. First, possibly to be drafted away by the new formations in the world, second, the very obstacles Turkey herself created in the process of arguing about problems. What delays overcoming the problems stated above is Turkey's not taking a firm position to make decisions although Turkey has had many breakthroughs in many fields.

We can name other problems Turkey have in overcoming problem concerning the dilemma of development and disparities as follows: High birth rate, although the ratio of it tends to decrease, decreasing share of education and health in GNP, the fact that there are few decision makers in making use of sources and that these decisions are not discussed well enough, perceiving industry only as increasing production to make a lot of money in each and every condition.

Accordingly, the basic hypotheses of this work are as follows:

- Although GAP can be thought of being a Regional Plan, a plan prepared for the less developed regions and/or Regions rich in raw materials and natural resources, the on going process in GAP shows that it is going to be just an irrigation and energy project.
- It seems that GAP which will encourage Turkey's development by supplying raw materials and natural resources to the Energy and Agro-industry, will not have an important effect on decreasing regional disparities.
- The delay that started in GAP works will have a chain reaction in a high percentage rate.
- The permanency of Regional disparities comes out in ongoing process of GAP as well, although there are lots of plans, projects, programs applied in order to decrease regional disparities.

GAP which is taken as a **case-study**, initiated as the result of combination works done by State Hydrological Organization (DSİ) to utilize natural resources in Southeastern Anatolia in the country's economy and of projects of decreasing lack of development in the region. "The water development aspects of GAP includes 13 main irrigation and energy projects, seven of which are in the lower Euphrates sub-basin and six in the Tigris sub-basin. There are 22 dams, 19 hydropower plants, and irrigation systems to irrigate 1.7 million ha of land"(GAP BKİ 1996, p.21).

GAP Region is defined as the jurisdiction of nine provinces, located in south east of Turkey, covering the land area of 73,863 km² corresponding to 9.5% of Turkey's total. The total population at the 1990 census was 5,158,013 person accounting 9.13% with an increasing ratio since 1945. All provinces in the region are net out-migrating areas. The GAP region is one of the least developed regions in Turkey, and its per capita GDP is around 50% percent of Turkey(DPT 1990).

The GAP region at present faces a range of problems which are interacting with one another. Those are; Low income level due to immature economic structure, Out migration from villages to larger cities in the region and out of the region(DPT 1990, p.2.4). The reason listed above, are mainly problems as well as the reasons of disparities formation.

One of the important section of the study which is done to examine the effects of GAP, was carried out by comparison of the stages stated in GAP Master Plan with pre-first stage and post-first stage in terms of not only with the data of GAP BKİ data, but also with the data of State Statistic Organization(SSO) and State Planning Organization(SPO). At the and of the study, it is understood that investments, made in first stage in GAP Region, where engineering investments are given priority have not been reflected well enough on socio-economic structure of the GAP Region.

While there is an increase in the Province of Adıyaman(33%), Mardin(%10) and, there is a decrease in Diyarbakır(%4.84), Gaziantep(%2.40) and Siirt(%28,28). Batman and the Şırnak recorded the lowest two values for 1996 when compared to other provinces in the region. There is no any significance changings in Şanlıurfa. Newly promoted to the provinces, except Gaziantep, are at the very bottom line. Our study, parallel to SPO's 1996, Socio-Economic Development Rank in that all GAP region provinces but Gaziantep are at the very bottom line.

To conclude, the high number of disparities continuity between regions imply the continuity of disparities. Birth control in LD and DC is as important as curbing IC's mass consumption habit. It is observed that Regional Disparities is increasing not only between regions of countries but also between the countries.

The cause of disparities between regions in Turkey seems to be socio-political structure rather than level of economic structure and technology. The fact that the State, generally speaking, has no policy of education and that State has a very little budget of education in decreasing trend shows that there is almost nothing to do about it. In Turkey, where disparities between region is openly accepted plans and programs are put forward to solve the problem(SPO, 1979) and where central government is overwhelmingly powerful, not having a balanced distribution of investments is meaningful and worth thinking deeply over it, moreover this stiation is an important indicator of the dilemma. It is more than clear that organization is as important as capital in regional development. Another observation in Turkey's process is that, physical planning has been placed on before regional development and regional planning. GAP which is the most important regional project in Turkey seems to have no effect on the dilemma.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Ekonomik, sosyal, kültürel ve coğrafi etmenlerin, doğrudan yada dolaylı olarak neden olduğu bölgelerarası sosyal ve ekonomik dengesizlik başta olmak üzere dengesizlikleri gidermek, disiplinlerarası bir çalışma alanı olan Bölgesel Kalkınma'nın temel amaçlarından biridir. Dengesizlikleri gidermek gibi önemli bir amaç, kalkınmanın bir diğer amacı olan, daha 'iyi'nin sunulması hedefiyle çoğu zaman uyuşmamaktadır.

Bu uyuşmazlık, 20. Yüzyılın önemli olaylarından olan Dünya nüfusunun üstel artışı(Dendrinos, 1992), "insanların başarısı yada bölgenin(place) başarısı" (Malecki 1991, p.93) sorusunun yansıttığı üretim ilişkilerindeki olumsuz değişim dolayısıyla yüksek tüketim toplumuna geçişin hızlanması gibi nedenlerle büyümektedir. Sınırlı doğal kaynaklar(Goodland, 1995), doğal dengede yapılmış ve yapılmakta olan deformasyona karşı kalkınma kavramının yenilenememesi yada bu alandaki gecikmeler ve dengesizliklerin giderilmesi için yapılan çalışmaların daha çok klasik denebilecek yöntemlerle devam ettirilmesi önemli bir ikilem olarak değerlendirilmektedir.

Limitlerin aşıldığı (Meadows et al, 1992) bu dönemde kalkınma politikaları ve programlarının, Azgelişmiş Ülkeler (AÜ) ve Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) tarafından aynen alınması, ikilemin büyümesine yalnızca yardımcı olmaktadır.

Farklı disiplinlerin, genellikle farklı olan anlayış ve yöntemlerinden dolayı zaman zaman birbirinden farklı ve ayrı noktalarda gibi görünen dengesizlik ve kalkınma olguları yaşamsal birçok alanda olduğu gibi Bölge Planlamasında da birbirinden ayrıştırılması zor iki kavramdır.

Bu çalışmada **amaç**, kalkınma-dengesizlik ilişkisinde dengesizliğin sürekliliğini irdelemek, Türkiye'deki süreci değerlendirmek ve çözüme giden yollar aramak olarak belirtilebilir. Yalnızca topluma değil aynı zamanda bireye düşen sorumlulukları irdeleyerek, herkes için -en azından- kabul edilebilir minimum yaşam düzeyinin sağlanması yolunda bir engel olan bölgeler arası dengesizliği irdelemektir.

Dünya'nın taşıma kapasitesinin(Meadows et.al., 1992) sınırlarına gelmeden, dünyanın kendi kendisini yenileyebilecek bir süreçte, herkes için ortak paydayı aramak, bu konunun seçilmesinin bir diğer nedeni olarak belirtilebilir. Burada ortak payda'dan kasıt matematiksel bir payda değil, dünyada hemen her birey için minimum yaşam olanaklarının sürekli olarak sağlanabileceği bir durumdur.

Nüfus artışı, hızlı tüketim -yalnızca nüfus artışından dolayı değil, aynı zamanda, kişi başına artan tüketim oranından dolayı-, endüstriyel atıklar, nükleer atıklar, silahlar ve daha birçok zararlı gelişmeler, yalnızca bölgeler arası dengesizliği beslemekle kalmamakta, aynı zamanda kötü bir sona doğru gidişi hızlandırmaktadır. Kısaca, dünyanın kendisini yenileyebileceği sınırlar aşılacak üzeredir.

Çalışmada kullanılacak **yöntem**, *kalkınma* ve *dengesizlik* kavramlarını tanımlamak, bu kavramların birbirleri arasındaki ilişkileri irdelemek, dünyadaki süreci değerlendirmek ve *kalkınma* ve *dengesizlik*'i etkileyen faktörleri tanımlayarak Türkiye'deki dengesizlik sürecini bir örnek çalışma ile sorgulamak şeklinde olacaktır. GAP' ın birinci aşamasının değerlendirileceği örnek çalışmada, GAP öncesi ve birinci aşaması sonrasında, GAP'ın Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki *kalkınma* ve *dengesizlik*'e olan etkisi incelenerek Türkiye'deki bölgelerarası dengesizlik değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu çerçevede GAP Bölgesindeki **İllerin Gelişmişlik Düzeyi**, analitik bir yöntem ile incelenecektir.

Çalışmanın **kapsamı**, ekonomiden, ekolojiye; planlamadan yaşama kadar geniş bir alanı kapsayan bölgesel dengesizliğin irdelenmesi, oluşumunun incelenmesi, kalkınma olgusu ile etkileşiminin değerlendirilmesi ve Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) örneğinde teori ile pratiğin karşılaştırılması şeklinde olacaktır.

İkinci Bölümde, Bölgesel Kalkınma olgusu, Bölge kavramı, süreci etkileyen kuramlar ile kalkınma kavramı ve çeşitli ülkelerdeki kalkınma süreçlerine değinilmektedir.

Üçüncü bölümde, Dengesizlik olgusu incelenmeye ve tanımlanmaya çalışılmaktadır.

Dördüncü bölümde, Kalkınma ve Dengesizliğin ilişkisi, bu ilişkiyi etkileyen, yönlendiren olgularla birlikte ele alınmaktadır.

Beşinci bölümde ise, önceki bölümlerde incelenmeye, tanımlanmaya çalışılan olguların Türkiye özelinde ele alınmakta ve çalışmanın temel hipotezleri belirtilmektedir.

Örnek Çalışmayı kapsayan Altıncı Bölümde, GAP incelenmekte, Bölgesel Kalkınma ve Dengesizlik ikilemine olan etkisi değerlendirilmeye alınmaktadır. GAP öncesi ve sonrası değerlendirilirken kullanılan bir diğer yöntem, DPT ve DİE tarafından ele alınan illerin ve bölgelerin gelişmişlik düzeylerinin değerlendirilerek GAP'ın olası etkileri değerlendirilmeye çalışılmaktadır.

Sonuçlar ve öneriler ise son bölümde yer alacaktır.

BÖLÜM 2

BÖLGESEL KALKINMA

2.1. Bölge Kavramı

Kendisini tanımlamaya çalışırken, yüzlerce ifade kullanan insanoğlu, kendisiyle ve/veya yaşamıyla ilgili kavramları tanımlarken de çok sayıda ifade kullanmaktadır. Bu kavramlardan birisi olarak alınabilecek “Bölge” kavramı için de çok sayıda kavram kullanılmaktadır.

Bölge, tanımlama, analiz, yönetim, planlama gibi bakış açılarından coğrafi bir alandır. Literatürde, homojen veya fonksiyonel bölgeler gibi çok çeşitli bölgeler tanımlanmıştır. Diğer bir tanımlama, doğal bölgeler, ekonomik bölgeler, yönetsel yada politik bölgeler olarak yapılır (Nijkamp & Bergh, 1990).

Bölge Formasyonu, bölgede kurumların, grupların, bireyler arasındaki sosyal ilişkilerin sonuçları ve koşulları mevcut iken bölgenin sosyal etkileşimleri içerisinde oluşur(Gilbert 1988: 216-17, Malecki 1991, p.10). Kapitalist sistemde, bölgeler ve yerel yapılar arasındaki etkileşimler(interaction) kalkınma sürecini tanımlar(Malecki 1991, p.10)

2.1.1. Bölge Türleri :

Bölgesel veri kalitesi, bölgelerin tanımlanması, analiz edilmesi ve planlanmasında önemli bir etkidir(Glasson 1975, p.59).

Bölgeler : Ekonomik değişim arenasında (Malecki 1991, p.8), geleneksel olarak bölgesel ekonomik analizlerde, üç ayrı türde tanımlanmışlardır.

- Birincisi, bazı fiziksel, sosyal veya ekonomik özelliklerinden dolayı homojen olabilen bölgelerdir.
- İkincisi, bir merkezi şehirselleşme çevresinde polarize veya nodal bir noktada bulunan bölgelerin, şehirler ve çevrelerindeki mekanların ekonomik hareketleri üzerinde yoğunlaşma avantajı var olan bölgelerdir.
- Üçüncüsü, iyi tanımlanmış etki çemberi ve politik veya devlet kurumları tarafından birbiri ile ilişkilendirilen yönetsel sınırları birleştiren politik bölgelerdir (Malecki 1991, p.8).

Bölgeler, planlama bakımından, Homojen bölge, Nodal bölge ve Politik bölgesi olarak üç şekilde tanımlanmaktadır. "Homojen bölgelerde, bölgesel gelir düzeyleri aynı olan alanlar makro-ekonomik yönlü, imalat fiyatlarındaki değişikliklere göre yerleşme ise mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir. Nodal bölgelerde, bölgedeki başlıca şehirlerin iş alanları makro-ekonomik yönlü, pazar yerleri rekabeti mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir. Programlama bölgelerinde, bir nehir bölgesinin geliştirilmesi makro-ekonomik, ekonomik kuruluşların doğrusal programlaması ise mikro-ekonomik yönlü inceleme alanı örnekleridir"(Atalık 1989, s7).

2.1.2. Bölge Planlaması :

Planlama, temel olarak sosyal ve ekonomik problemler üzerinde bir düşünme yöntemidir. Öncelikle geleceğe yönelik olarak şekillenmiş olan planlama, yöntem ve programda çok amaçlılık için çalışır, kararların toplanması ve amaç ilişkileri ile yoğunlaşır. Bu düşünce modelleri neye uygulanırsa uygulansın, planlamanın yapıldığı ön kabulü vardır(Glasson 1975, p.5).

Planlama, insanın düşünme süreci ve bu düşünme üzerine yapılanmış faaliyettir(Chadwick, 1972). Planlama sistemi insan faaliyetinin en çok ve en iyi kullanımının sağlanması ile yoğunlaşır. Bu çerçevede, bölge planlaması toplumumuzun planlanması(Glasson, 1975) olarak tanımlanabilir.

Planlama, insanın düşünme sistemi ve bunların hayata uygulanmış şekli olarak açıklanmasına karşın, gerek dünya ekolojik dengesinin ve gerekse insanlar arasındaki eşitsizliklerin artması, bir ikilem olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ikilemin nedenleri, planlama ve bölge planlama biliminden çok, değişen üretim ilişkileri, teknoloji, coğrafi farklılıklar ve insanoğlunun 'ego'su olarak sıralanabilir.

20. yüzyılın başlangıcından bugüne, şehirlerin hızla büyümeleri, belki de bölgesel planlama ihtiyacının anlaşılmasına en fazla katkıda bulunan faktör olmaktadır(Atalık 1989, s.4). Göreli olarak yeni olan bölge planlama bilimi, bugün kuşkuyla yer bırakmayacak kadar nettir. "Bölgesel farklılıklar Avrupa'nın bütünleşme sürecinde en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Avrupalılık kavramının gelişme araçlarından biri olarak bölgesel planlama öngörülmüştür. Konsey, bölgesel planlamanın, bölgeler arasındaki kültürel ve sosyo-ekonomik farklılıkların giderilmesinde olduğu kadar bölgelerin ekonomik bağımsızlığının desteklenmesi ve iş alanları kurulması sayesinde ekonomik bunalıma karşı koymada alacağı role önem vermektedir"(Eke 1989, s.3).

"Gelişmiş ve azgelişmiş ülkelerde, Bölge Planlama Stratejileri altyapı, nüfus dağılımı, mekansal hareketlilik gibi belirli elemanlar üzerinde yoğunlaşmaya doğru gitmektedirler. Ancak Bölge Planlama Stratejileri, temelinde yatan sosyal ve ekonomik karşılıklı hareketlilik ve koşullar değiştiğinde başarısız olmuşlardır. Mekansal politikalar, sektörel ve ekonomik politikalarla bir harmoni içerisinde çalışmadıkları sürece kendi doğrularına ulaşamazlar"(Malecki 1991, p.25).

Bölge Planlama, Türkiye'de kurumsallaşamamıştır(Dericioğlu, T. 1995). Bu durumun, Türkiye'nin sosyo-politik yapısından kaynaklanması olasılığı yüksektir.

Son dönemlere kadar, Bölge Planlarını kısaca dört ana grupta toplamak mümkündür(Keleş 1976, ss.134-135):

- I. Geri Kalmış Bölgeler için hazırlanan planlar,
- II. Metropoliten Bölge Planları,
- III. Kaynakları Zengin Bölgeler için hazırlanan planlar,

IV. Özel bölgeler için hazırlanan planlar.

Ancak bugün, teknolojik gelişim, özellikle bilgisayar teknolojisinin matematiksel modellere yaptığı etki sürecinde, Dinamik sistemler(Dendrinos 1990) gibi planlama sürecine yeni giren kavramlar Bölge Planlaması'nı da baştan sona etkilemeye başlamışlardır. Ayrıca, Sürdürülebilir Kalkınma kavramı, yukarıda açıklanan dört tür bölge planlama çeşidinin içeriğini de etkilemiştir.

2.1.3. Geleneksel Kuramlar

Yer Seçimi Kuramı (Location Theory) :

Endüstriyel Yer Seçimi Kuramı üzerinde yapılan çalışmalar daha çok ekonomistler tarafından oluşturulmuştur. Yer seçimini, Ekonomi ile bütünleştirmeyi amaçlamışlardır. Fayda-Maliyet analizinde maliyeti minimum yapmayı amaçlayan teori üzerinde ilk çalışan kişi, A. Weber'dir. Teorinin temel elemanları; ulaşım, emek, yığılma(Agglomeration) ve pazardır (Glasson, 1975, p.120).

Kurama, W. Isard tarafından yeni öğeler eklenmiştir, bunlar;

- Her yerde bulunabilme ilkesi,
- Ağırlık kaybetme etkisi,
- Ucuz işgücü ve ucuz enerji,
- Yükleme boşaltma etkisi, gibi sıralanabilir (Isard 1960) .

Greenhut ise kurama belirsizlik faktörü ve sınırlı rekabet olgularını eklemiştir.

Özellikle teknolojik değişim ve bu değişimin 80'li yılların ikinci yarısından sonra üstel bir hızla devam etmesi yer seçimini ve ona etki eden faktörlerin çoğunu değiştirmiş ve kısmen de -pazara yakınlık gibi- yok etmiştir.

Merkezi Yer Kuramı (MYK) :

W. Christaller'in, Güney Almanya için geliştirdiği ve hizmet sunumunun bütün yerleşmelere ulaşmalarını amaçlayan bir çalışmadır. Bir kademeli dağılımın söz konusu olduğu model tümdengelimsel bir kuramdır(Atalık 1989). Lösch, Berry, Garrison kuramın üzerinde diğer çalışanlardır.

Chadwick (1987, p.96) Christallerin amacının, şehirlerin büyüklüğünü, dağılımını ve sayısını açıklamak olarak belirtirken, Atalık MYK' nın bazı önemli özelliklerini aşağıda yazıldığı şekliyle özetlemektedir (Atalık 1989):

I. Bir kentin temel fonksiyonu, çevresindeki alan için mal ve hizmet sağlayan bir merkezi yer oluşudur.

II. Daha çok merkezi olan yer, aşama sıralamasında (hierarchy) daha üsttedir.

III.Daha yüksek derecedeki merkezler, daha çok mal sağlarlar; daha çok tesis, iştihi daha büyük nüfus ve çevresel alan kapsarlar.

IV.Alt derecedeki merkezler alt derecedeki çevresel alanlar için sadece alt derecede mal sağlarlar.

Merkezi yerler daima sıralıdır, daha yüksek derecedeki merkezlerin tüm fonksiyonlarını yaptıktan başka,ekonomik olarak bunların üzerinde bir grup merkezi fonksiyonu da yüklenirler.

Kısaca, hizmet ve ticaret için en az gayret ilkelerinden yola çıkılarak geliştirilen kurama;

- Araziler homojen değildir,
- İnsanlar homojen değildir,
- En az gayret ilkesinin işlerliği, gibi eleştiriler de getirilmiştir.

Bir diğer eleştiri, MYK'nın bütün şehirler için bir yerleşme kuramı olamayacağı, sanayi şehirlerine ilişkin kuramların da dikkate alınması gerektiği; ayrıca "Pazar ilkesini gösteren ideal modeldeki altıgen ticaret alanlarının örnekleri gerçekte bulunamamaktadır"(Atalık 1989, s.28) şeklindedir.

MYK'nın yararlılığı ise Atalık (1989, s.34) tarafından şu şekilde tanımlanmaktadır : "Kuramın iki potansiyel rolü bulunduğu görülmektedir. Bunlardan birincisi, bölgesel alan yapısının anlaşılabilmesi için bir çerçeve sağlanabilmesi, ikincisi planlama için bir model olabilmesidir. Birinci potansiyel rol için bölgesel planlamada merkezi yerlerin kullanılmasını desteklemede esas nokta, ... bölge içindeki kaynakların yönetimi ve dağıtımında ölçek ekonomilerden çıkan sosyal yararların gerçekleşmesinin kolaylaştırılmasında göreceli(relative) olarak etkin bir yol oluşudur".

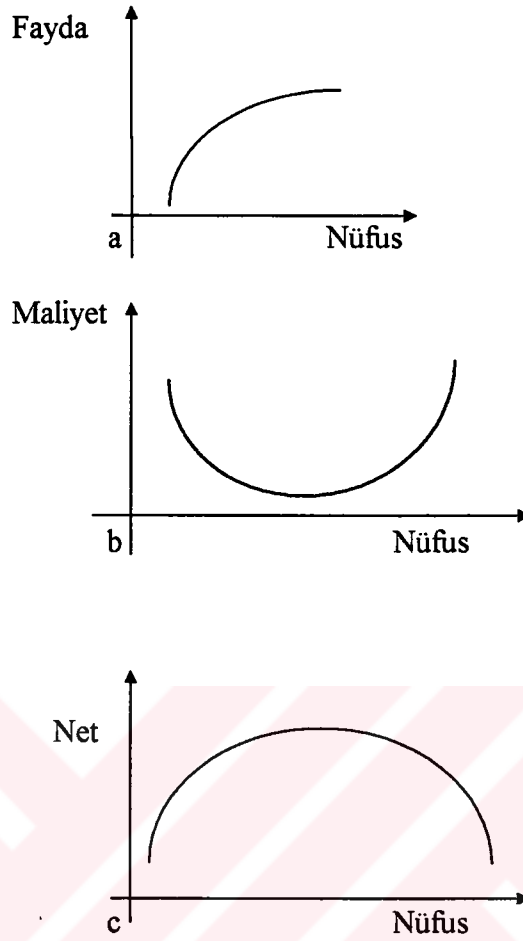
Büyüme Kutupları Kuramı :

Bölgesel politikalar, 1960'lı yıllar boyunca yaygın bir olgu haline geldi, Gelişmiş ekonomilerce, büyüme döneminde devam eden bölgesel dengesizlikleri çözmek için uygulanmış ve Üçüncü Dünyanın bağımsızlığını yeni elde eden ülkelerce kullanılmaktadır. Bu Politikalar içerisinde en yaygın olanı Perroux(1955)'nin Büyüme Kutupları Kuramı'dır(Malecki 1991, p.93).

"Büyüme Kutupları Kuramı, ekonomik gelişme sürecinin gözlemlenmesiyle yapılan tümevarımsal çıkarımlardır"(Glasson 1975, p.146). "François Perroux, büyüme kutuplarının(Pole de croissance, growth pole) bölgelerin ekonomik gelişmesi üzerindeki etkilerini, hinterlandındaki üretim artışı ile merkezdeki ikincil faaliyetlerin yoğunlaşmasına bağlamıştır"(Perroux, 1955; Keleş, 1976 s.130).

Kuram temel olarak üç başlık altında toplanabilir;

- a. Sanayinin öncü sektör olma kavramı
- b. Polarize olma kavramı
- c. Yayılma Etkileri Kavramı

Şekil 2.1 Yığılma maliyeti, Fayda ve Nüfus büyüklüğü arasındaki İlişki.

- a. Yığılmanın Toplam Faydası
- b. Yığılmanın toplam Maliyeti
- c. Net (Fayda - Maliyet) (Glasson 1975, p.152)

Özetle, Şehirsel Sistemlerde, nüfus değişimi temel bir güçtür(Chadwick, 1987).

“Ekonomik faaliyet : Birincil, ikincil ve üçüncül girişimi yönlendirmede ve yerleştirmede temel olmaktadır, bu da nüfusun yerseçimini etkilemektedir.

Nüfusun yerseçimi ve kümeleşmesi, ekonomi gibi sosyal oluşumlardan da etkilenmektedir.

Arazi gelişiminin ikinci aşaması fiziksel formu oluşturur ve devamında şehirsel değişime neden olur.

Kırsal alanların ekolojik gücü(backcloth) şehirsel sistemlerin yiyecek, içecek ve temel ihtiyaçlarının sağlanması için sürekli kalmalıdır” (Chadwick 1987, p.113)

Richardson ve Townroe(1986), Büyüme Kutupları stratejisinin bir çok zayıflıklarına rağmen, şehirselle ve bölgesel kalkınmanın entegrasyonunun sağlanmasına yardım ettiğini vurgulamaktadırlar.

Tarihsel süreç içinde, bölge planlamasında önemli bir noktada bulunan kuramlar, özellikle teknolojik değişim ve bu değişimin yer seçimini yönlendirmesi sonucu etkilerini büyük oranda yitirmişlerdir(Bak. Bölüm 4.3).

2.2. KALKINMA KAVRAMI

Kalkınma, iyileşme ve gelişmeye öncülük eden değişimi gösterir. Bunun sonucu olarak gerçek kalkınmayı tanımlamak normatif bir konudur. Ekonomik kalkınmanın tanımlanması gibi. bu nedenle, ekonomik kalkınmanın ne içerdiğinin tanımlanması tartışmalıdır. Kalkınma net bir şekilde değişimi içerir(Pearce and Warford 1993, p.42). Ancak, “İlk olarak kalkınmanın gelişme ile aynı anlama gelmediği bilinmelidir. Gelişme ekonominin fiziksel büyümesini içerir”(Blowers 1992, p.25)

Todaro ise, kalkınmanın özünü üç temel olgu ile açıklamaktadır. Bunlar, İnsan yaşamının sürdürülebilirliği, İnsanın kendine saygı duyması ve bunun sürekliliği, üçüncü olarak ise, seçebilme şansına sahip olma olarak tanımladığı özgürlük(Todaro 1994). Buradan yola çıkan Todaro(1994), Kalkınma amaçları;

- Yaşamın sürekliliğinin temeli olan malların elde edilebilirliğinin artırılması ve dağıtımının yaygınlaştırılması,
- Yaşam seviyesinin yükseltilmesi,
- Sosyal ve ekonomik seçeneklerin alt ve üst sınırlarının genişlemesi olarak sıralamaktadır.

Kalkınmanın tarihine bakıldığında,

- Geleneksel yöntemle gelişme anlayışında, her şey gelişme uğruna feda edilebilir,
- Modern yöntemde; sürecin sorgulanması başlamakla birlikte sınırsız bir serbestlik vardır,
- Günümüzde, doğa ile uyumlu bir yaşam için, sürdürülebilir kalkınma gündeme girmiştir ancak henüz dünya ulusları, toplum ve örgütleri tarafından tam olarak benimsenmemiştir.

"Kalkınma"nın yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda sosyal amaçları da vardır. Eğitim, sağlık, organizasyon ve ulaşım gibi toplumun altsistemleriyle uygun eşiklerin araştırılması gerekmektedir. Bu nedenle uygarlık süreci ile yakın benzerliği bulunmaktadır(Chadwick 1987). Diğer taraftan, Malecki (1991; p.10), kapitalist sistemde, yerel yönetimler ve bölgeler arasındaki etkileşimin kalkınma sürecini tanımladığını belirtmektedir.

Kapitalist ekonomik kalkınma sürecinde, Rostow'un Kalkış (Take-off) aşaması belirli bir yer tutar. Ekonomik gelişme kuramları içerisinde en sadesi (Atalık 1968) olarak belirtilen kuramın özü "kendi kendini destekleyen büyüme içinde kalkıştır"(Chadwick 1987, p.159).

Rostow'un modeli, geleneksel toplum haliyle başlar. Bu modelde sınırlı bir teknolojik temel ile sosyal ve kültürel kademeli bir yapı vardır. Zaman içinde dış etkiler, yatırımların, tarım ve endüstrinin gelişimini arttırır ve altyapı oluşturulur. Bu süreç, kalkış aşaması öncesi hazırlıktır. Burada "kalkış aşaması, ekonomik gelişmenin otomatik bir biçimde cereyan etmesini sağlayacak gelişmelerin oluş devresidir". Rostow'a göre Kalkış(Take-off) aşaması içine girilmesi ve bunun devamlılık göstermesi için ulusal gelirin %10'dan fazlası yatırıma gitmelidir(Atalık 1968, ss.28, 31).

Rostow'un kuramı bir çok eleştiri de almıştır :

"Rostow'un aşamalı modeli, II. Dünya Savaşı sonrası bir kısım ekonomik plancının, kalkınma makinası (development-vending machine: parayı koyuyorsun, düğmeye basıyorsun ve kalkınıyorsun) gibi bir icat için sonuçsuz girişimidir(Brookfield 1975:29). Problem, Brookfield'in vurguladığı gibi düğmeyi bulma zorunluluğu veya büyümenin başlaması için paranın ve enerjinin(effort) nereye konulacağıdır. Sorun döngüseldir, AÜ yatırım öngörü eksiklikleri olduğu için azgelişmiş değildirler, Onlar kapital istemi eksikliğinden dolayı azgelişmişlerdir, kapital eksikliği tasarruf eksikliğinden, tasarruf eksikliği ise kalkınma istemi azlığındandır" (Malecki 1991, p.22).

"Neyazık ki, Büyüme Aşamaları Teorisi'nde(Theory of Stages of Growth) tanımlanmakta olan kalkınma senaryoları her zaman çalışmamaktadır. Çalışmamasının temel nedeni, yatırım ve tasarrufun ekonomik büyüme oranının hızlanması için gerekli koşullar olmadığından çok, bunların yeterli koşul olmadığıdır"(Todaro 1994, p.73).

Bugün gelinen noktada, Rostow'un tanımladığı; Kalkış(take-off) sürecindeki, uçağın kalkış aşaması, ülkenin kendi dinamiklerinin belirleyiciliğinden çıkmıştır. Örneğin Yeni Endüstrileşmiş Ülkeler(Newly Industrialized Countries-NIC's-) kabul edilen G.Kore, Singapur, Tayvan ve Hong Kong gibi ülkelerin kalkınması, başta Japonya olmak üzere gelişmiş ülkelerin üretim politikalarındaki yer seçimi değişiklikleri ile doğrudan bağlantılıdır. Bu süreç olmadan bu ülkelerin kalkış (take-off) aşamasına gelmeleri mümkün görünmemektedir.

2.2.1. BÖLGESEL KALKINMA

Bölgesel Kalkınmanın bir bilim alanı olarak doğuşu, G. Myrdal'ın(1957) Ekonomik Teori ve Azgelişmiş Bölgeler ile A. Hirschman'ın(1958) Ekonomik Gelişme Stratejisi gibi bağımsız yayınlarla benzer şekilde , çoğunlukla 1958 yılı olarak kabul edilir(Malecki 1991, p.25).

“Bölgesel gelişme” ve planlama, disiplinler arası bir bilim dalıdır. Ekonomi yanında, toplum bilimin, demografi, tarih, coğrafya, siyaset ve yönetim bilimleri kuramlarının bölge gelişmesi kuramına önemli ölçüde katkıları vardır. Bölgesel gelişme kuramı, bölgelerin gelişmesinde rol oynayan etkenlerle bunların etkileşim sürecine iki açıdan bakar” (Keleş 1976, ss.127-128).

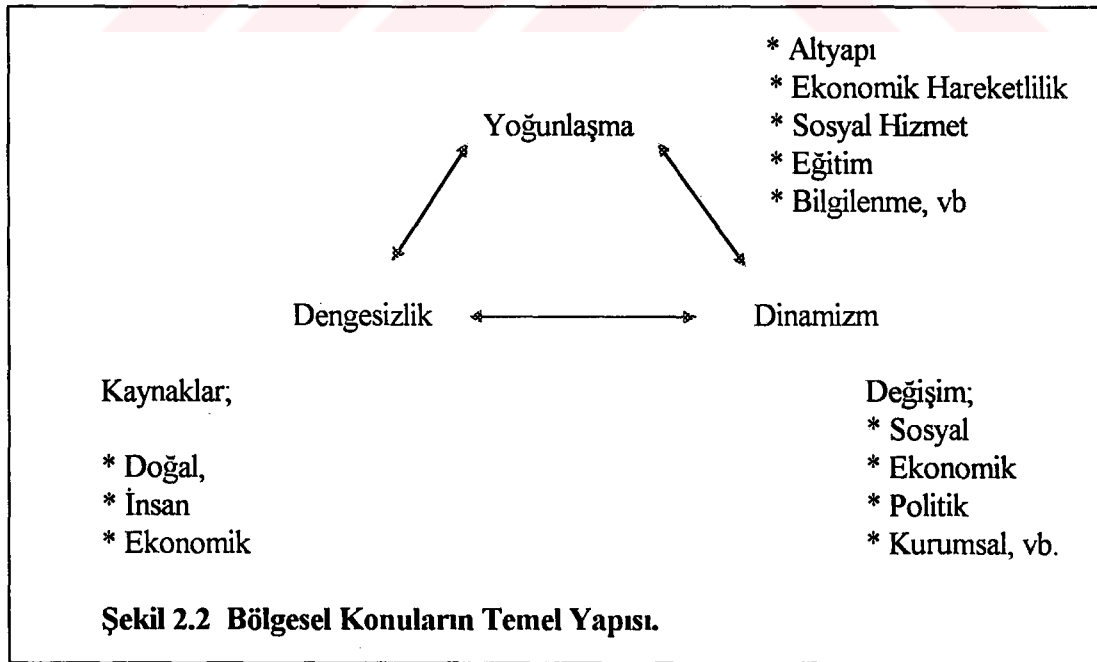
Bunlar, a) Bölge içinden,
b) Bölge dışından.

“Bu ikinci yaklaşım, bölgeler arasındaki gelişme dengesizliklerinin oluşumunu da açıklamaya yardım eder”(Keleş 1976, s.128).

“Denge modellerinin kısmi analizlerine dayalı, kapsamlı ve bütünleşmiş bir bölgesel kalkınma paketi oluşturmak mümkün değildir”(Richardson, 1973).

Bir çok farklı görüşü ve disiplini barındıran "bölgesel kalkınma süreci, çok boyutlu ve karmaşık bir içeriğe sahiptir"(Erkan 1989, s.30).

Bölgesel Kalkınmayı içeren ve yönlendiren konular Şekil 2.2'de farklı bir şekilde vurgulanmaya çalışılmaktadır.

* “Development” kelimesinin türkçede, yalnızca “kalkınma” olarak değil, aynı zamanda “Gelişme” olarak da kullanılması sıkça karşılaşılan bir durumdur.

2.2.2. Gelişmiş Ülkeler'de Bölgesel Kalkınma :

İtalya örneğine bakıldığında, bölgesel politikanın kaydedilmeye değer bir başarı göstermediği anlaşılmaktadır. İtalyanın güney bölgesi, Mezzogiorno'da, endüstriyel gelişim sınırlı, gelir az ve işsizlik oranı, ülkenin kuzey bölgesine oranla, yüksektir. Bu sorunu çözmek için, ulusal endüstriyel yatırımın %40'ının Güney'in gelişimi için gerekli olduğu belirlendi. Kamu ve yarı özel yatırımcı kuruluşların yeni yapacakları yatırımların %80'nini Güney'de yapmalarına karar verildi. Bu durum, bölgenin istihdam ve gelir oranını, sınırlı ölçüde de olsa, etkilemiştir. Ancak, yerel bağlantılar ve çarpan etkisi(multiplier effect) sınırlı olduğu için yapılan bütün istihdam çalışmaları, vasıfsız iş ve bir takım sınırlı üretim faaliyetinde yoğunlaşmıştır. Oysa İtalyanın endüstriyel gelişimi ve üretici servisleri(producer services) temel olarak ülkenin kuzeyinde toplanmış bulunmaktadır(Malecki 1991).

Amerika örneği ise çok farklıdır, bazı altyapı ve arazi kullanım politikaları olsa da, bölgesel politikalar sürekli olarak ikinci planda kalmışlardır, daha çok sektörel politikalar yaygındır(Malecki 1991).

Almanya'da Bölgesel Kalkınma desantralize edilmiştir, ancak bölgesel kalkınma politikaları, bir çoğu bölgesel ekonomik bağlantıların olduğu, sektörel gelişme politikalarının etkisi altındadır. Çok fazla sayıda gelişme merkezleri tanımlanmış olup, yardım gören alanlar, ülkenin %45'ini kaplamış durumdadır. Bu nedenle bölgesel politika gereğinden fazla yaygınlaşmıştır. (Malecki 1991). Almanyanın uyguladığı yöntem, ülkenin federal yapısından da etkilenmektedir.

2.2.3 Üçüncü Dünya Ülkelerinde Bölgesel Kalkınma :

Az gelişmiş ülkelerdeki bölgesel politikalar, ülkenin modernizasyonu için ulusal büyük projelerin parçasıdır. Büyüme kutbu politikası, sanayileşme gibi mekansal politikaların ve yayılma gibi eşitlik politikalarının belirginleşmesinde etkili olmasını sağlamıştır(Malecki 1991, pp.102-3). Benzer politikaların başarısı, bir şehirselleşmenin varlığı ya da gelir ve kalkınma düzeyinin düşük olduğu ikincil şehirlere

büyüme-yi yönlendirebilecek hiyerarşinin olmasıyla bağlantılıdır. Bir ekonomik faaliyet kanalı ve politikaların yönlendirilmesi olarak şehirsel hiyerarşi üzerindeki yoğunlaşma yeniden ortaya çıkan bir gözlemdir(Malecki 1991, p.103).

Büyük şehirlerde ve diğer şehirlerde, hem sömürgecilik hem de kapitalizmin girişi, kırsal alanlardan göç akışını yönlendirmiştir(Malecki 1991, p.103).

Kırsal alan ve şehirsel alan arasındaki entegrasyon problemi, bölgesel kalkınma'ya entegre olan bir kaç örnek dışında, var olmaya devam etmiştir. G. Kore, Tayvan gibi yeni endüstrileşen ülkelerde, sanayi, ucuz emek için, büyük şehirsel alanlardan desantralize edilmiştir(Malecki 1991). Ancak, temel endüstriyel büyüme, yönetim ve ekonomik kontrolün büyük şehirlerdeki hegemonyasını değiştirmemiştir ve kırsal alanlar(periphery) ekonomik ve diğer fonksiyonlarda, şehirsel alanlara bağımlı olmaya devam etmiştir(Malecki 1991, p.103).

Burada ilginç olan nokta, gelişmiş ülkelerin, ucuz emek için aralarında G.Kore ve Tayvan'nın da bulunduğu GOÜ'lere yönelirken, bu ülkeler de bu duruma paralel olarak kendi bölgeleri arasında bir arayışa yönelmektedirler. Bölgeler arası dengesizliğin yayıldığı ölçeği net bir şekilde yansıttığı gibi, karmaşıklığını da, örneğin bağımsız olarak ele alınmasının zorluğu, yansıtmaktadır. Malecki(1991)'nin de belirttiği gibi, bölgesel planlama girişimlerinin(efforts) çoğu başarıdan uzaktır.

Az gelişmişliğin sürekliliği, kalkınma olgusuna ve gelişme sürecine set çekmektedir. Bir başka deyişle, Gelişmemiş Ülkelerin, mevcut ve orta vadede aynı kalacak olan durumları; Gelişmiş Ülkelerin, kalkınma sürecini engellemeye başlamıştır.

“Gelir ve iş arzının büyüme oranları, Bölgesel ekonomik değişimin önemli göstergeleridir. Bölgelerin eşit oranlarda büyümediği gerçeği, eşit sayıda iş veya uygun iş sağlanamaması karmaşık bir konudur” (Malecki 1991, p.12).

“ İnanılmaz büyüme oranına rağmen, en zengin ülkeler dahil, çok azı uygun bir kalkınma düzeyine geldiklerini veya gelmekte olduklarını söyleyeceklerdir”(Trainer 1993, p.2).

“Japonya'nın gelişmesi gösteriyor ki; Hızlı ekonomik gelişme ile nüfusun desantralize edilmesi arasında bir uyumsuzluk var. Eğer hızlı bir ekonomik gelişme amaçlanmışsa birkaç metropoliten alandaki nüfus yoğunlaşması azaltılamaz. Ancak hızlı ekonomik gelişmenin sürekliliği bir süre sonra ülke genelindeki gelir dağılımının eş dağılımına yardımcı olacaktır. Daha sonra gelir farklılığındaki azalma, süreç içerisinde nüfusun belli noktalarda yoğunlaşmasını engelleyecektir. Sonuç olarak, nüfus yoğunlaşması gelişmekte olan ülkeler için geçici bir problemdir”(Lo & Salih 1978, pp.5-23).

Büyüme Kutupları Kuramı öngörüsü ile benzeşen bu saptama, yaşanmış bir deneyim sonucu yapılmaktadır. Ancak nereden ve nasıl bakılırsa bakılsın tartışmaya ve eleştiriye açıktır. İlk olarak, başlangıçtaki nüfus yoğunlaşmasıyla kaybedilen işgücünün nasıl kazanılacağı belirsizdir. Yine gelir dağılımı düzelinceye kadar geçen sıkıntı ve açılan yaralar kolay kapanmayacaktır. Eleştirileri çoğaltmak mümkün, bunun yerine en önemli olan sorunu vurgulamak gerekirse; nüfusun yoğunlaşması sürecinde oluşacak sektörler ve sanayi, daha sonraki süreçte kolayca diğer alanlara yönlendirilebileceği, ya da bölge ve/ya ülke için optimum kullanımının sağlanıp sağlanamayacağı tartışmalı olacaktır(Sinemillioğlu 1991).

Olumlu bir eleştiri ise Sosyo-Ekonomik gelişmenin bir bütün olduğu ve belirli durumlarda bazı konulara öncelik verilebileceğini saptıyor. Bu noktada ise öncelik verilen nokta çok önemli bir konuma gelmekte, çünkü bir anlamda verilen karardan-ki kararı belirleyen daha çok o günki dinamiklerdir- dönüş çok zor olacaktır(Sinemillioğlu 1991).

Uygun kalkınma, yüksek yaşam kalitesinin içerdiği birçok ekonomi dışı faktör üzerinde odaklaşır. Uygun gelişme, gerçek yaşam standartlarının en önemli etmenlerinin parasal ekonomi (cash economi) ile ilişkisi olmayan gelişmeden geleceğini vurgular. Hindistanın Kerala eyaletinin eriştiği düzey bu noktayı

yansıtmaktadır. Kişi başına düşen GSMH sıralamasında, dünyada alttan 9. sırada bulunan(ABD'nin %1'i dolayında) bu fakir Hindistan Eyaletinin, eğitim ve sağlık düzeyi batılı ülkelerin düzeyine yakındır(Trainer 1993, p.13).

Türkiye'deki süreç ayrıca incelenecektir.

Bölüm Sonucu

Önce *eylemin* ortaya çıktığı dünyada, düşünceyi eylemin hemen sonrasında yaşamın içine taşımış olan insanoğlu, yaşamını ve yaşamını yönlendirin mekanı, bir diğer deyişle bölgeleri sürekli olarak tanımlamaya çalışarak kalkınmak istemektedir.

Bugün gelinen noktada, farklı coğrafyalar, farklı doğal kaynaklar ve farklı yapıda insanların oluşturduğu bölgelerin sürekli bir değişim ve/veya gelişim içinde olmaları, bu sürecin ve teorisinin yenilenmesini de beraberinde getirmektedir. Bu konuda Glasson(1993, p.184)'nın belirttiği;"1990'lı yıllarda, bölgesel kalkınma politikalarının, belki de en önde giden özelliği yukarıdan-aşağı ve aşağıdan yukarıya bir değişim insiyatifidir" saptaması anlamlıdır. Buna ek olarak girdilerin sayısının arttığı bölge planlamasına, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde tedbirli bir iyimserliğin geri dönmesi (Glasson, 1993) bir taraftan sürecin karmaşıklığını yansıtırken, diğer taraftan farklı mekan ve oluşumların farklı teorilerin oluşumuna neden olmaktadır.

Çeşitli ülkelerdeki, bölgesel kalkınma plan, program ve politikalarının genel olarak kalkınmanın devamını ve bölgeler arasındaki dengesizliği gidermek gibi bir temel amaçları öne çıkmadığı gözlenmekle birlikte, bunların mekana yansımaları çok farklı boyutlarda olmaktadır.

BÖLÜM 3

BÖLGESEL DENGESİZLİK

"Dengesizlik, sözcük anlamıyla, eşitsizlik, farklılık veya aykırılık, birbirine uymayan olarak tanımlanabilir"(Atalık 1990, p.11).

Bölgesel gelişme kuramına bu ikinci yaklaşım, bölge gelişmesini etkileyen dış etkenlerle ilgilidir. Buna göre, nasıl ülkeler arasında gelişme farklılıkları varsa, belli bir ülkenin bölgeleri arasında da farklılıklar vardır.

Son elli yılda uluslararası ekonomi yedi kat büyümüştür. Bir milyardan fazla insan yoksulluk sınırında yaşamakta, hayvan türleri giderek hızlanan bir oranda yok olmaya başlamışlar, global çevre daha kirli ve daha çok toksin içermeye başlamış durumda, zengin ve yoksul arasındaki fark büyümektedir. Açıktır ki, kalkınma arayışımızda bir yönlendiriciye ihtiyacımız vardır(Hoyt, 1996).

3.1. DENGESİZLİK VE TÜRLERİ

İlgillenilen konu itibarıyla dengesizlik; süreç içerisinde mekanda oluşmuş ve insan yaşamını doğrudan etkileyen hatta belirleyen farklılıklar olarak açıklanabilir. Genel anlamda, Dengesizlikleri üçe ayırmak mümkündür.

- I. Doğal Coğrafi Dengesizlikler;
- II. Ekonomik Dengesizlikler;
- III. Sosyal Dengesizlikler; ve bu üç tür dengesizliğin sonucu olarak da, Bölgesel Dengesizlikler.

olmakta ve ithalat dramatik bir şekilde artmakta, petrol fiyatlarındaki yükselme ekonomik transformasyonun maliyetini daha da zor yapmaktadır".

"Çoğunluk olduğu yerde dururken ve büyük bir kısım fakirleşirken, çok az ülke ve ülkeler içerisinde bireyler hızlı olarak zenginleşmektedirler"(Trainer 1993, p.5).

Bölgesel dengesizlikler, az gelişmiş ülkelerde daha fazla ve gelişmiş ülkelerde daha azdır (Alonso 1968), zamanla bölgesel dengesizlikler az gelişmiş ülkelerde artar, daha çok gelişmiş ülkelerde azalır. Türkiye ve ABD'deki göstergeler bu görüşü desteklemektedirler. Tablo 3.1 ABD'deki gelişimi yansıtırken, Türkiye'deki gelişim Bölüm 5'te detaylı olarak sunulmaktadır.

Tablo 3.1 ABD Bölgelerindeki Kişi Başına gelir, (ABD Ortalaması 100, 1929-86)

Bölge	1929	1940	1950	1959	1969	1973	1979	1986
Ortadoğu	138	133	116	114	113	110	106	113
Uzakdoğu	129	132	121	119	115	110	114	112
New England	125	128	108	109	110	106	104	117
Büyük Göller	114	112	111	107	105	104	104	99
R. Mountain	85	89	99	95	89	95	96	90
Ovalar	82	81	97	92	93	101	99	96
Güneybatı	68	71	87	92	93	101	99	96
Güneydoğu	53	58	69	74	80	84	85	87

Kaynak: Malecki 1991, p.76.

Yukarıda değişik örnek ve açıklamalardan da anlaşılacağı üzere bölgelerarası dengensizlik artmaktadır. İnsanlar arasındaki gelir ve yaşam kalitesindeki farklılığın artmasının yanında, Gelişmiş Ülkelerin(GÜ) kalkınma düzeylerini arttırmalarına karşın, ülkenin her bireyine dağılımı aynı olmamaktadır.

Japonya'da bölgesel dengesizlik

1960'lı yıllarda Japonya'da değişik bölgeler arasındaki gelir dengesizliği bir çok ciddi probleme neden olmuştur ve yeniden çözümlenmesi Ulusal Arazi Planlaması'nın konularından birisidir.

1960 yılında, kişi başına gelirin en düşük olduğu eyalet(Kagoshima Prefecture) ve en yüksek olan eyalet (Tokyo) arasındaki oran 1/3'tür ve eyaletlerin %30'u, ülke ortalamasının %80'ninden daha az kişi başına gelir almaktadırlar. 1970'li yıllarda, hükümetin endüstrinin desantralize edilmesi politikasına bağlı olarak bu oran 1/2 ye düşmüştür ve buna paralel olarak, ulusal ortalamanın %80'ninden daha az gelir elde eden eyaletlerin oranı %20'ye düşmüştür.

Ancak, 1970'li yılların ortalarından itibaren, bölgesel gelir dengesizliği sınırı aşıldığı ve yaşam standartları arttığı için, bölgesel alanlar ve büyük şehirlerdeki gelir dengesizliği diğer alanlarda görülmeye başlandı. Bu eğitim olanaklarını seviyesini de içermektedir(NLA, 1987; Sinemillioğlu, 1995).

1980'li yılların ortalarından itibaren, bölgeler arasındaki gelir dengesizliği yükselen bir eğilim göstermektedir, ancak geçmiştekinden farklı olarak, bu dönemde insanların bölgesel alanlardaki beklentileri daha çeşitli ve üsdüzeyde olduğu için doğal çevreye, konforlu ve güzel yaşanılır ortama daha fazla önem vermektedirler(NLA, 1987; Sinemillioğlu, 1995).

Bölüm 2.2.1'de, Lo&Salih'in, Japonya sürecinin, 1960 ve 1970'li yıllardaki değerlendirmeleri, zaman boyutuyla birlikte değerlendirilmeye alınmıştır. 1980'li yıllardan sonraki gelişmeler Lo&Salih'in öngörülerinin doğru olmadığını göstermektedir.

Tablo 3.2'de, en zengin ve en fakirin paylaştığı oranlar arasındaki uçurum kadar önemli olan, dünya nüfusunun %20'sinin kaynakların %80'nine sahip olması ve nüfusunun %80'inin kaynakların %20'si ile yetinmek zorunda kalmasıdır. Yapılan kestirimlerde, bu oranların kısa vadede değişmeyeceği bulguları sorunu daha da çözümsüz yapmaktadır. Bir diğer deyişle ikilem büyümektedir. 1990 yılında, Dünya Nüfusu'nun en zengin%20'si, en fakir %20'sinden 60 kat(kez) daha fazla gelir almaktaydı(UNDP, 1992).

Tablo 3.2 Ekonomik Hareketliliğin Dağılımı, 1989(Dünya toplamı %)
Dünya Nüfusunun en zengin %20'si,

GSH	%82.7
Dünya Ticareti	%81.7
Ticari Borçlanma	%94.6
Yerel Birikim	%80.6
Yerel Yatırım	%80.5
Dünya Nüfusunun en yoksul %20'si	
GSH	%1.4
Dünya Ticareti	%1
Ticari Borçlanma	%0.2
Yerel Birikim	%1.0
Yerel Yatırım	%1.3

Kaynak : Yarbrough, B. V., Yarbrough, R.M., 1994.

Başka bir örnek ise, uluslararası şirketleri yıllık cirolarının, bir çok devletin GSH'sını aşmasıdır. Rakamlar öylesine büyümüştür ki, mevcut insan beyniyle, bu rakamları algılamak olanaksız hale gelmiştir. Bak. Tablo 3.3.

Tabloda belirtilen ülkelerin toplam nüfusu, dünya nüfusunun yaklaşık %15' ine (780.3 Milyon) denk düşmesine karşın, Ciroları toplamı yalnızca 813.5 Milyar ABD\$'dır. Bir diğer deyişle 10 tane şirketin mali gücüne ancak denk düşebilmektedir.

Bu durum, Yeni Dünya Düzeni, Globalleşme gibi kendi özelinde çok insancıl düşünceler ifade eden kavramların inandırıcılığını zedelemektedir. 'Sınırlara gelmeden', dengenin kurulabilmesi için ortak katılımın önemi nedeniyle, bu kavramların fikir sahipleri, kavramların inandırıcılığını da sağlamak durumundadırlar.

AÜ ve Gelişmekte Olan Ülkeler(GOÜ)'in, kaynaklarını, eğitim ve sağlıktan çok savunma ve askeri harcamalara ayırmaları, ve bu harcamalar kaleminde tamamıyla dışa bağımlı olmaları, yalnızca dengesizliği arttırmakla kalmayıp, aynı zamanda sürdürülebilirliğin önünde de önemli bir engel teşkil etmektedir. Bkz Tablo 3.4 .

Tablo 3.3 Yıllık Gayri Safi Üretim(GDP) Büyüklüğüne Göre Uluslararası 10 En Büyük Şirket ve Bazı Seçilmiş Ülkeler, 1990.

Uluslararası Şirketler Sırası	Ülke(Nüfus, Milyon) veya Şirket(Merkezi)	1990 GDP veya Ciro Miyar US\$
1	General Motors(ABD)	125.1
	Endonezya (184.3)	107.3
2	Royal Dutch/Shell(İng./Hol.)	107.2
3	Exxon (ABD)	105.9
	Norveç(4.3)	105.8
4	Ford Motor	98.3
	Türkiye (58.5)	96.5
	Arjantin(33.1)	93.2
	Tayland(58.0)	80.1
5	IBM (ABD)	69
6	Toyota (Japonya)	64.5
7	IRI (İtalya)	61.4
8	British Petroleum	59.5
9	Mobil (ABD)	58.8
10	General Electric (ABD)	58.4
	Portekiz(9.8)	56.8
	Venezuela(20.2)	48.3
	Filipinler(64.3)	43.8
	Malezya(18.6)	42.4
	Kolombiya(33.4)	41.1
	Nijerya(101.1)	34.7
	Mısır(54.7)	33.2
	Bangladeş(114.4)	22.8
	Kenya(25.7)	7.5

Kaynak: Todaro 1994, p.529, World Development Indicators 1994, Draft, WB.

AG ve GOÜ'nin kalkınabilmek için eğitime ve sağlığa daha fazla yatırım yapma zorunluluğuna karşın, tercihlerini askeri konularda kullanmaları bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizlik ikilemini besliyen önemli faktörlerdendir.

Dengesizliğin bir diğer boyutu ise kaynakların verimli ve etkin kullanılamamasıdır. Dünya Bankası, ulusların zenginliği için yeni bir çalışma yapmaktadır. Buna göre, zenginlik kriterleri, *Doğal kaynaklar, Endüstriyel Üretim, İnsan Kaynakları ve Sosyal Kaynaklar* olarak dört ana başlık altında toplanmaktadır. Örneğin, Surinam ile Avusturya veya Belçika'nın zenginliği birbirine yakındır ancak, Surinam'ın kişi başına

geliri, Avusturya'nın yada Belçika'nın kişi başına gelirinin %25'i kadardır. Bir diğer örnek Gabon. Yeni Zellanda'dan yada İrlanda'dan daha zengin olan Gabon'un kişi başına geliri, Yeni Zellanda yada İrlanda'nın %35'i kadardır(World Bank, 1995).

Tablo 3.4 Gelişmekte Olan Ülkeler* ve Sanayileşmiş Ülkeler'de Askeri ve Sosyal Harcamalar, 1989.

	Askeri Harcamalar GSH'nın %'si	Askeri Harcamaların, Eğitim ve Sağlık harcamalarına oranı(%)
Tüm AG ve GOÜ'ler	4.4	169
AG'ler	4.1	146
Sub-Saharan Afrika	3.2	108
Sanayileşmiş Ülkeler	4.9	28
Dünya	4.8	42

* AG ve GOÜ'lerin hepsini kapsar.

Kaynak : Todaro 1994, p.624.

Bölüm Sonucu

Coğrafi farklılıkların farklı süreç ve oluşumların bileşimi ve etkisiyle mekana yansımakta olan bölgelerarası dengesizliğin, insanoğlunun doğrudan ve dolaylı müdahaleleriyle büyüme eğiliminde olduğu gözlenmektedir.

Bir taraftan geleneksel yapısından gelen özelliklerini koruyan bölgeler arası dengesizlik, diğer taraftan yeni özellikler içermeye başlamaktadır. Teknoloji yeni özelliklere verilebilecek önemli bir olgudur. Son dönemde, 'Globalleşme' (Küreselleşme) gibi içerik olarak son derece insancıl görünümde olan yeni kavramların gündeme girmesi, dengesizliğin giderilmesi için insanoğlunun bir arayış içinde olduğunu yansıtmaktadır. Ancak, doğal dengenin birçok alanda geri dönüşü olmayacak şekilde deformasyona uğraması, zengin ve yoksul olarak da ayırabileceğimiz gelişmiş toplumlar ile gelişmekte olan toplumlar arasındaki farklılıkların derinleşmesi sürecini negatif yönde etkilemektedir.

BÖLÜM 4

KALKINMA VE DENGESİZLİK

4.1. NÜFUS

İnsanoğlunun bugün yaşadığı sorunların, *Nüfus*'un bir türevi olduğunu, dünya ülkelerinin, nüfus piramidleri ve kalkınma düzeylerini karşılaştırarak görmek mümkündür. İnsanoğlu, tarihin başlangıcından M.S. 1800 yılına kadar ancak Bir milyar nüfusa erişirken, yaklaşık iki yüzyıl boyunca 5 kat artarak 5 milyarı geçmiştir. Tablo 4.1'de Dünya nüfusu'nun geçirdiği evrim daha net görülmektedir.

Tablo 4.1 Tarih Boyunca Dünya Nüfus Büyümesi

Yıl	Ölçülen Nüfus	Dönemler Arası Yıllık Artış (%)
10,000 M.Ö.	5,000,000	
M.S. 1	250,000,000	0.04
1650	545,000,000	0.04
1750	728,000,000	0.29
1800	906,000,000	0.45
1850	1,171,000,000	0.53
1900	1,608,000,000	0.65
1950	2,576,000,000	0.91
1970	3,698,000,000	2.09
1980	4,448,000,000	1.76
1990	5,292,000,000	1.73
2000(Tahmini)	6,260,000,000	1.7

Kaynak: Todaro, P.M., "Economic Development", Longman, New York-1994

1971-1991 yılları arasında Dünya nüfusu 3.6 Milyar'dan 5.4 Milyar'a yükselirken, doğum oranı %2.1'den %1.7'ye düşmüştür(Meadows et.al.-1992).

Dünya nüfus artışını başka bir dille vurgulamak gerekirse, "her on yılda bir Çin'in nüfusuna, her yıl Meksika'nın, her ay New York'un nüfusuna eşdeğer sayıda insan(Gore 1993,s:290) dünyaya katılmaktadır. Buna ek olarak, canlı olmanın temel olgularından birisi olan üreme, sorunu daha da karmaşık bir hale getirmektedir.

Yine, dünya nüfusunu oluşturan çoğunluğun az gelişmiş ülkelerde olması ve her az gelişmiş ülkede olduğu gibi inanç faktörünün çok güçlü olması eğitim düzeyinin düşük olması ile birleşmekte ve çözüm arayışlarında sürekli engeller oluşturmaktadır.

Çözüme giden yolda, dinamik denge(Meadows et al., 1992) önemli bir nokta teşkil edecektir.

Tablo 4.2 Dünya Nüfusuna Katılımlar, 1971-1991

Yıl	Nüfus (milyon)	x	Yıllık Büyüme oranı	=	Nüfusa katılım (milyon)
1971	3600	x	%2.1	=	76
1991	5400	x	%1.7	=	92

Kaynak:(Meadows et. al. 1992, p.24)

Tablo 4.2'den de görüleceği üzere doğum oranı düşmesine karşın, nüfusa katılım artmıştır, Bu durum insanların yaşamının temelini oluşturan doğanın sürekliliğini sağlayan denge unsuru için önemli bir tehdit olarak değerlendirilmektedir.

“Eğer sermaye nüfustan daha hızlı büyürse, demografik değişim kuramına göre şu anlama gelir: İnsanoğlunun yaşam standardının yükselmesi, nüfusun büyüme oranını düşürmektedir.

Birçok bölgede doğru olan bu duruma rağmen, ne ekonomik büyüme nede ekonomik büyümenin demografik yansıması, olması gereken çabuklukta olmamaktadır ve dünyanın bazı bölgeleri geriye gitmektedir; ekonomik refah düşmekte ve nüfusun büyüme oranı sabit kalmakta veya yükselmektedir. Bunun nedeni endüstriyel ekonomik büyümedeki dağılım şeklidir” (Meadows et al., 1992, p.37).

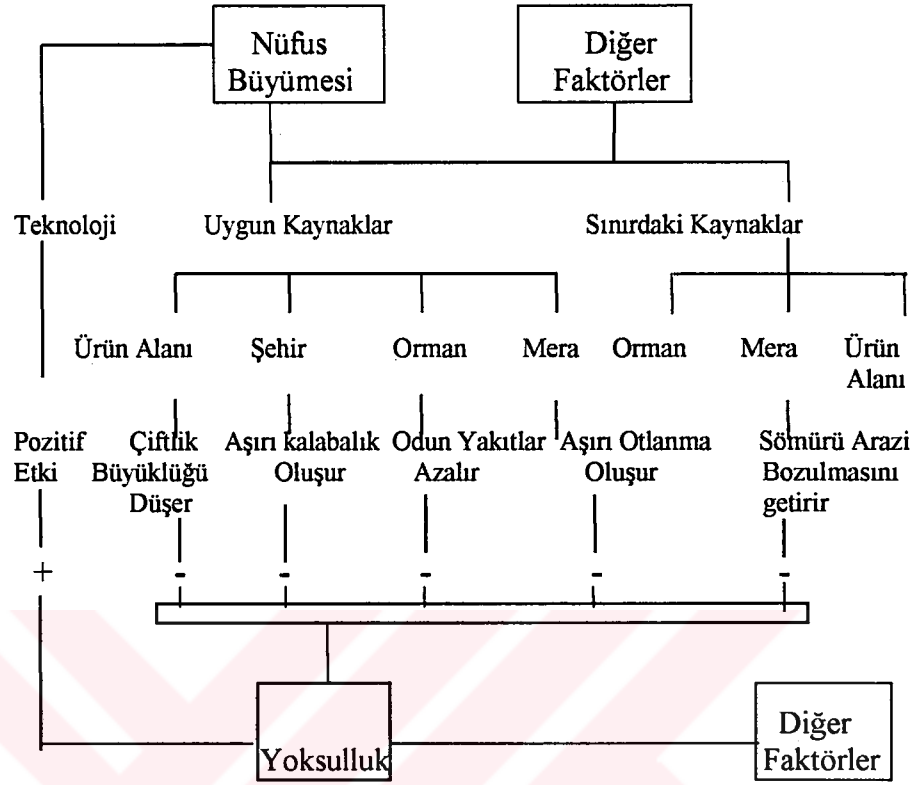
Tablo 4.3		Dünya Nüfus Eğilimi, 1900-2100 (Milyon Kişi)				
Bölge	1900	1950	1985	2000	2025	2100
GOÜ'ler						
Afrika	133	224	555	872	1,617	2,591
Asya(a)	867	1,297	2,697	3,419	4,403	4,919
Latin Amerika	70	165	405	546	779	1,238
Alt Toplam	1,070	1,681	3,657	4,837	6,799	8,748
Gelişmiş Ülkeler						
Avrupa, Japonya, SSCB, Okyanusya	478	669	917	987	1,062	1,055
Kuzey Amerika	82	166	264	297	345	382
Alt Toplam	560	835	1,181	1,284	1,407	1,437
Toplam	1,630	2,516	4,838	6,121	8,206	10,185

(a) Japonya hariç

Kaynak: Pearce and Warford 1993, p.151

Nüfus büyümesi, okul, hastane, kaynak ve temel tüketim için talep arttırımı yaratarak, endüstriyel kapital büyümesini yavaşlatmaktadır. Böylece endüstriyel çıktı endüstriyel yatırımdan uzaklaşmaktadır. Yoksulluk, insanları eğitim, sağlık, aile planlaması ve bunun gibi temel insan ihtiyaçlarından yoksun bırakarak nüfus artışını beslemektedir(Meadows et al., 1992). Ayrıca, bugün GOÜ'lerdeki nüfusun büyüme oranı, GÜ'lerin sanayileşme öncesi sahip oldukları nüfus büyüme oranından daha yüksektir(Richardson and Townroe, 1986, p.649).

Şekil 4.1, yalnızca dünyada yaşanan değil aynı zamanda dünyanın yaşadığı sorunların tamamı, 'nüfusun bir türevi' olmamakla birlikte nüfus olgusu ve hareketinin sorunlarla ilişkisini açıklaması bakımından önemlidir.

Şekil 4.1 Nüfus, Çevre ve Yoksulluk Arasındaki Bağlantılar
Kaynak: Pearce and Warford 1993, p.150.

GÖÇ

"Göç genel olarak, belirlenmiş bir zaman dilimi içinde, belirli bir yerleşme alanından dışarıya olan yer değiştirmelerin sayısı olarak tanımlanır"(Tekeli 1978, s.62). Göç olgusunun en büyük nedeni; siyasi amaçlı göçler bir tarafa bırakılır ise, yaşanabilir bir mekan talebidir. Bir diğer deyişle, az gelişmişliğin doğasında olan bir durumun dışı vurumudur.

Kısaca insanlığın yaşayabilmek için oluşturduğu taleplerin karşılanmaması ve/veya karşılanamaması sonucu başlayan göç olgusu gittiği yeni yerleşmelerde mevcut düzeni bozar, hizmet talebini arttırır ve bu talep beklenmeyen bir zamanda ve oranda olduğu için normal hizmetlerin de sunumunu aksatır. Sosyal, Fiziksel,

Demografik, Kültürel ve İletişim faktörlerinin(Todaro 1994) de göçe neden olmasının yanında, ekonomik faktör belki de en önemli halkayı oluşturmaktadır.

Göç'e neden olan ekonomi dışı faktörlerin, ekonomiyle doğal bir bağının olduğunu söyleyen Todaro(1994), son zamanlarda ekonomistler ve ekonomist olmayanlar arasında, kır-şehir göçü temel olarak ekonomik faktörler nedeniyle açıklanabilir, farklı yorumların yapıldığını belirtmektedir. Bu durum yalnızca şehirdeki yüksek ücretin çekiciliği ile değil aynı zamanda şehirdeki yüksek işsizliğin bir sonucu olarak kırsal alanlara doğru potansiyel iticiliği de içerdiğini belirtmektedir(Todaro 1994, 263). Todaro'nun da tezi olan şehire artan göç, işsizliği yüksek tutmakla kalmaz artmasına katkıda bulunur(Williamson 1991, p.427).

Şehirler dinamiktir, fakat ne kadar dinamizm? Özellikle şehir karakterine bu dinamizm ne kadar uygulanacaktır? Şehir ile kır arasındaki gelir farkı, şehire göçü besleyecektir(Williamson 1991, p.430).

1950'li yılların sonlarından itibaren, Japonya hızlı bir ekonomik büyüme dönemine girmiştir. Bu süreçte, büyük miktarlarda genç insanın Tokyo ve Osaka'ya göç etmesi, yüksek yoğunlaşma ve bölgesel gelir dengesizlikleri gibi ciddi problemlere neden olmuştur (NLA, 1987).

İspanya'da kişi başına geliri en fazla olan şehirler, en fazla göçü alan yerleşmelerdir. Buna paralel olarak kişi başına geliri en az olan şehirler, en fazla göç veren yerleşmelerdir(Richardson 1971, Tablo: 1, p. 714).

Genel olarak, göç'ün mevcut olduğu bölgelerde, göç eden insanların yapısı incelendiğinde şu değerlendirmeyi yapmak olasıdır; bir bölgedeki, yerleşmede ve/veya ülkede göç oranının yüksekliği bölgeler arası dengesizliğin kanıtı, Göç'ün sürekliliği ise dengesizliğin sürekliliğinin göstergesidir. New York, Tokyo, Paris gibi GÜ'lerin büyük şehirlerine olan göçü, bir başka sınıfa ayırmak gerekir. Çünkü bu yerleşmelere olan göç, yalnızca yukarıda sayılan ülke içi dinamiklerin etkisi ile olmasından çok Dünya'daki ekonomik sürecin önemli noktaları oldukları içindir.

Tarihsel süreç içerisinde kıtalararası yer değiştirmelerin, örneğin bugünkü ABD'nin

oluşumu bu tür göçlere güzel bir örnektir. Sık yaşandığı dönemlerden sonra 20. yüzyıl'da daha çok, ülkelerin kendi içlerinde ve sınırlı sayıda da olsa, ekonomik nedenlerle, diğer ülkelerin talebine bağlı olarak, örneğin, 1960'lı ve 1970'li yıllarda Almanya ile başlayan işgücü talebi, ülkeler arasında olabilmektedir.

AG ve GOÜ'de ortaya çıkan göç'ün bir diğer nedeni, hızlı nüfus artışının yarattığı, dinamik toplum yapısının yeni arayışlara(Giritlioğlu 1991) girmesidir.

4. 2. EKONOMİ

Ekonomik bir sistem, genellikle açık bir sistem olarak düşünülür; girdiler yalnızca tabiattan değil aynı zamanda sosyo-kültürel sistemden gelir. Ekonomik anlamda, tabiat bütün doğal kaynakları sağlar, bütün bu kaynak ve koşullar, ekonomik değerleri olmasa da, üretim faaliyeti için gereklidirler veya tüketici için faydalıdır (Lombardini 1989).

Ekonomik kalkınma teorisinin tarihine bakıldığında, Smith, Marx ve Ricardo öne çıkmaktadır. Adam Smith'in, başyapıtı olan 'Ulusların Zenginliği'ni yayınladığı (1776) dönemde, İngiltere'de Tarımsal ve Endüstriyel devrimlerin süreci başlamıştır (Hunt 1989).

"Smith'e göre; ulusal çıktının ilk yayılma hareketi ve emeğin üretkenliği pazarın genişlemesiyle aynıdır. Büyümeyi mümkün kılan pazar, yalnızca üretimin büyümesi için gerekli hareketi değil aynı zamanda emeğin üretkenliğinin artmasını da sağlar. Pazardaki büyüme, emeğin iş bölümü yapma olanağını sağlar ve bu emeğin üretkenliğini üç nedenden dolayı artırır.

- İşçiler, iş bölümü (ihtisaslaşma) nedeniyle daha verimli olurlar,
- İş bölümü, zaman kaybını azaltır,
- İş bölümü, emeğin üretkenliğini arttırmaya yarayan gelişmiş aletlerin ve makinaların tasarımı için gözlemi de artırır"(Hunt 1989, p.10).

Smith'in düşüncesine katkıda bulunanlardan birisi de Young'dır. Young'a göre; ekonomik büyüme için pazarın genişlemesi önemlidir ancak, pazar yalnızca belirli

bir alandaki nüfus artışı ile genişlemez, aynı zamanda kişi başı gelirin artışı ile de genişler. Kişi başı gelir artışı, sırasıyla emeğin işbölümündeki artışı, emeğin üretkenliğindeki organize artış ve Smith'in çok önemli bulduğu zamanda verimlilik ve kalifiyelikten çok mekanizasyon nedeniyle artar (Hunt 1989).

Malthus ve Ricardo, ekonomik gelişmeye Smith'den daha farklı yaklaşmışlardır. Malthus, nüfus ve nüfusun büyümesindeki değişimlerin ekonomik gelişmeyi yönlendireceğini savunmuştur. Ekonomik büyüme emeğe talebin büyümesine ve dolayısıyla ücretlerin artmasına neden olur. Buna bağlı olarak, yaşam standartlarındaki artış nüfus artışına, çocuk oranının yüksek olması ise fakirliği sürekli kılar. Malthus'un analizindeki fark, yaşam standartlarında toplu yükselme sürekli olamaz, çünkü nüfustaki artış, tarım sektöründeki yiyecek talebini karşılama kapasitesini hızlıca tüketecektir, ayrıca zaten ekilen toprağın üretkenliği de düşecektir. Malthus'a göre, ücret ve yaşam standardındaki artışı, nüfus büyümesinin olduğu bir dönemin izlemesi yalnızca sürecin devamında gelen büyük bir yiyecek kıtlığı ve toplu fakirliğe gidişle mümkündür. Bu süreç aynı zamanda tersine işleyecektir ve bir döngü olarak kendisini tekrar edecektir(Hunt 1989).

Bugün GÜ'deki, düşük doğum oranı ve dolayısıyla durağan denebilecek nüfus büyümesi; ayrıca AG ve GOÜ'lerdeki üstel nüfus artışına karşın, düşme eğiliminde olan tarımsal ürünün aritmetik artışı bu düşüncenin doğruluğunu sorgulamaktadır.

Bütün diğer klasik ekonomistler gibi Ricardo da, ekonomik büyümenin üretim faaliyetinden gelen doğal fayda ile akçal olarak beslendiğini(financed) gözlemlemiştir. Eğer *büyüme* devam etmek zorunda ise ulusal gelirdeki fayda oranı pozitif kalmak zorundadır (Hunt 1989, p.14).

Başlangıç noktası Malthus ile çok benzer olan Ricardo, yiyecek talebindeki artış ile ekilebilir alanların sınırlılığı ve bunun ekonomiye yansması ile ilgilenmiştir ve bu ikilemin ekonomiyi bir durma noktasına getireceğini, ancak teknolojinin tarıma girişi ve uluslararası ticaretin, ekonominin durma noktasına gelmesini engelliyen iki olgu olduğunu belirtmektedir(Hunt 1989).

Ekonomik büyümeye ve dolayısıyla üretim ilişkilerine çok farklı bir değerlendirmeye yaklaşmış olan Marx, başta Smith olmak üzere çoğu ekonomistin hiç değerlendirmeye almadığı emek ve kapital ilişkilerinin yapısını analiz etmiştir.

İşçi sınıfının büyük bir çoğunluğunun yaşama ve çalışma koşullarının çok kötü, günde 14 saatten fazla mesai, yetersiz sağlık olanakları, sigortasız çıplak ücret gibi, olduğunu gözlemleyen Marx (1986) bu durumun nedenleri üzerinde yoğunlaşarak kapitalist üretim yapısını ve ekonomik gelişmeyi incelemiştir.

Yaşadıkları dönem itibarıyla, Smith'in ve Marx'ın Dengesizlik olgusuna kaynaklar ve ekolojik sürdürülebilirlik açısından değinmemeleri, kaynak, doğal denge ve üstel nüfus artışının yirminci yüzyılın ikinci yarısından sonra problem olarak belirmesi nedeniyle eleştirilecek bir durum olarak görünmemektedir. Ancak, temel olarak, pazar için üretimin maksimize edilmesini amaçlayan Smith'in düşüncesi, Üretime doğrudan olarak katılmayan kaynakların (Oksijen gibi, Hava ve Su kirliliği gibi) maliyet olarak hesaplanmaması, üretimin amaç yada araç olma belirsizliği, sınırsız üretimi temel alması ve dengesizliğin doğal bir sonuç olarak kabul edilmesi gibi nedenlerden dolayı eleştiriye açıktır. Marx'ın, dengesizliği kapitalist üretim ilişkilerine bağlaması ve bu ilişkilerin değişmeden sorunun çözülmeceğini belirtmesi, Sovyet deneyimine rağmen hala doğruluk değeri taşımaktadır.

Ekonominin temelini oluşturan üretim, büyüme süreci içerisinde farklı aşamalarda ve pozisyonlardan geçerken, geleneksel sektörler de farklı aşamalar ve değişen ağırlıklar kazanmaktadırlar.

Üretimin ilk aşaması olarak kabul edilen, geleneksel üretim tarzı, daha çok tarımsal üretim, bir diğer deyişle tarım sektörüdür. İkinci aşama ise, tarımda mekanizasyon ile başlayan endüstrileşme, başka bir deyişle, Endüstri sektörüdür. Daha sonraki aşama ise gelişmiş ekonomi (Syrquin 1991) olarak da açıklanan hizmet sektörüdür. Ancak bu aşamalar, sektörel üretim dönemleri, birbirinden net bir şekilde ayrılamaz, bir bütünsel değişim sürecinde gerçekleşmektedir.

Bugün kapitalist üretim tarzının, insanlar arasındaki -gelir, yaşam standartları- dengesizliği, kapanması zor bir uçuruma getirmesi, aynı zamanda ekolojik dengenin bozulmasının tek sorumlusu olması, üçüncü bir yöntem konusunu gündeme getirmektedir. Nitekim çok hızlı bir değişim içindeki 20. yüzyılda, bir çok konu gibi ekonomi de değişime uğramaktadır. Tarım, sanayi ve hizmet gibi geleneksel sektörler ekonomide halen büyük öneme sahip olmakla birlikte, bir taraftan Turizm, Savunma, Yüksek teknoloji (Malecki 1991) gibi yeni sektörler de ekonominin ve dolayısıyla kalkınmanın içinde yer almaya başlarken, diğer taraftan ekonominin tanımı ve konumu da değişmektedir. Kuşkusuz bu tanım ve konum değişikliği, kalkınma kavramını da meydana gelen değişim ve doğal kaynakların sınırlılığı ile bağlantılıdır.

Adam Smith'in 'Ulusların Zenginliği' çalışması ile ortaya çıkan (Lewis, 1988) Ekonomik kalkınma süreci, eğitim, sağlık, barınma, giyecek ve yiyecek gibi faaliyetlerin arzının artmasından, ekonominin üretici yapısının transformasyonundan soyutlanarak özetlenemez ve bu önemli değişiklikler çelişkiye yer vermiyecek şekilde ekonomik büyümenin konularıdır(Sen 1988).

"Temel olarak Ekoloji, insan ve tabiat, toplum ve çevre arasında gerekli ve uygun harmoni anlamına gelir"(C.F. von Weizsacker), ancak genel olarak ekonomi, dolaylı ve dolaysız olarak bir taraftan doğal kaynakları kullanıp, diğer taraftan tabiatı kirletirken doğa ile uyumsuzluk sergilemektedir(Simonis 1989).

Bir çok disiplin (planlama, ekonomi, mühendislik gibi) kaynakların geleneksel kullanım tarzının nasıl değiştirileceğini araştırmaktadır. Yeni çevresel öncelikler düşüncesi ekonominin iyiye doğru değişiminde rol oynamaktadır(Simonis 1989).

"Ekonomik yapı ve çevresel etkiler arasındaki ilişkiyi açıklayabilmek için, üretimin kaynağını içeren uygun bilgilenmeye gereksinim vardır. Uzun erimli sürdürülebilirlik olarak tanımlanabilecek ekonomi ile, çevre sağlığı ve kaynakların korunması, gelir yatırım ve tüketim gibi terimlerle yeterince açıklanamaz"(Simonis 1989, p.119).

Bölgesel kalkınma ve politika konuları, genellikle, ekonomik verimlilik ve sosyo-ekonomik eşitlik'in birleştiği alanlarda ortaya çıkmaktadır. Verimlilik, düşük büyüme hızı, modası geçmiş endüstriyel yapılar ve yüksek işsizlik gibi problemler geri kalmış bölgelerin bilinen problemleri olmasının yanında, bölgesel analizlerde önemli roller de oynamaktadırlar (Nijkamp & Mills, 1986).

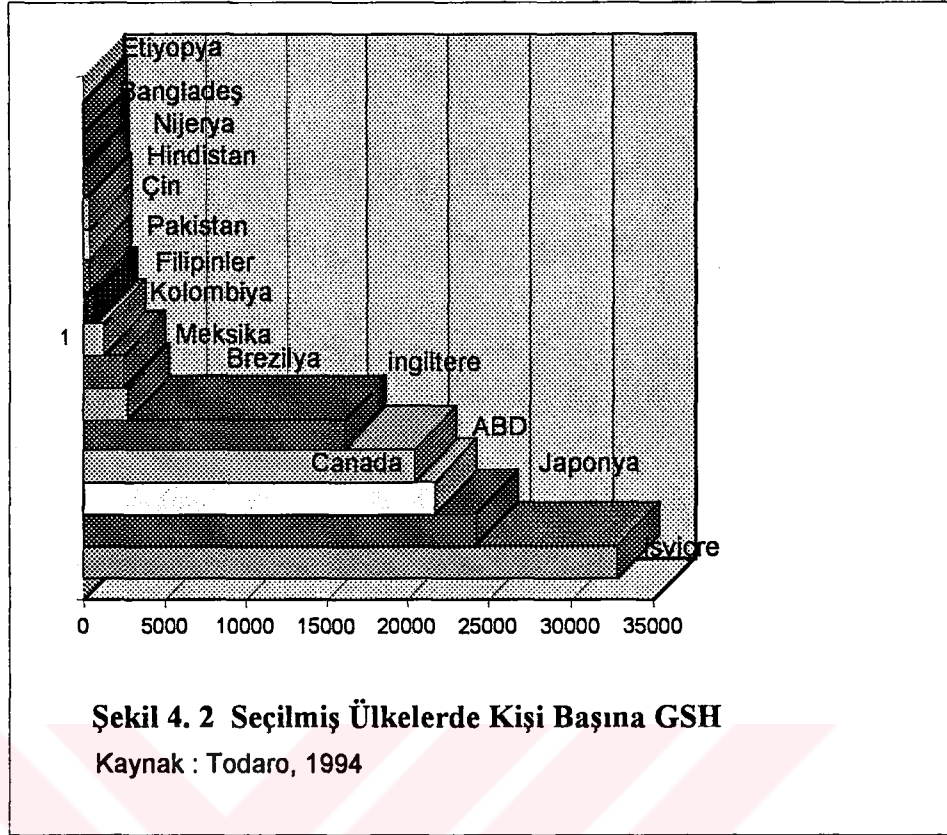
"Ekonomik hareketin temel özelliklerinden birisi doğal kaynakların çevreden çıkartılması ve bunların üretim ve tüketim süresince değişimi sonunda çevreye çöp olarak bırakılmasıdır" (Lakshmanan & Bolton 1986, p.581).

Kişi başına düşen geliri, kalkınmanın en önemli ekonomik göstergesi olarak belirten Nijkamp(1990) ve Bergh(1990)'e paralel olarak, Malecki (1991, p.12) gelir yada işlerin büyüme oranlarını, bölgesel ekonomik değişimin klasik göstergeleri olarak tanımlamaktadır.

Bölgesel ekonomiler, doğal kaynak problemi, ulaşım problemi, şehirselsel ekonomik problemler ile birçok bağlantısı olan zengin bir disiplin olarak görünmektedir. Aynı zamanda, ekonomi ve coğrafya'nın kesiştiği noktada ortaya çıkan problemleri düzenleyebilecek bir bütün girişimdir(Nijkamp & Mills 1986, p1).

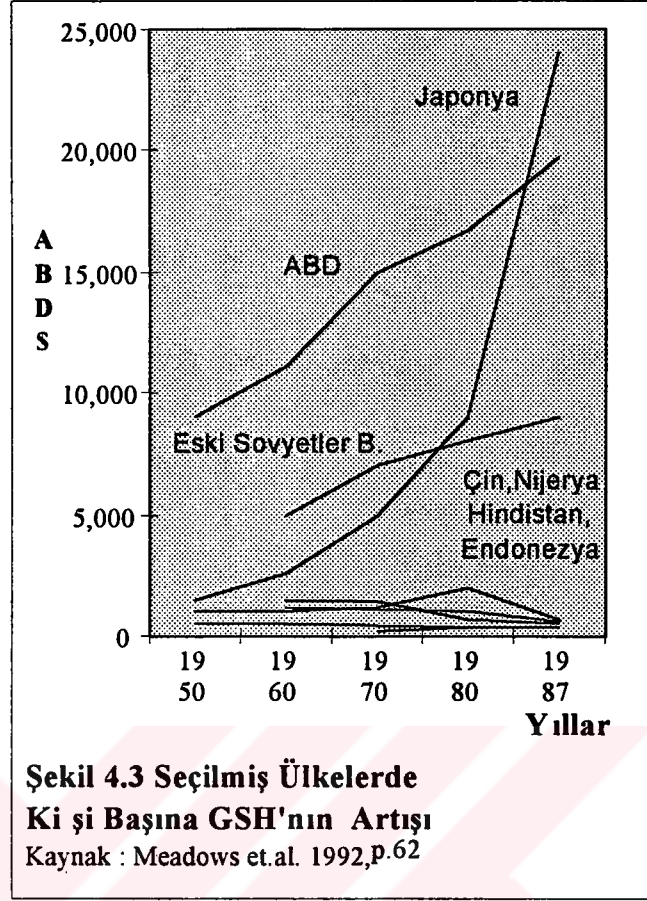
"Bir bölgenin ekonomik yapısı ve kapital akışı, bölgesel ekonomik kalkınmada temel kavramlardır. Birbirine benzer iki bölge olmadığı için, optimal bir ekonomik yapı tanımlamak yada, birinden diğerine başarılı çalışmalar transfer etmek kolay değildir. Birikimli etkiler, bir firmadan diğerine ve bir bölgeden diğerine fayda ve satın alma formunda kapitali yönlendirir"(Malecki 1991, p.69).

Birikimli nedensellik, eğer bir bölge bir kısım öncül (initial) avantajlar kazanırsa, yeni gelişme ve çarpan etkilerin diğer bölgelerden çok, bu halen gelişen bölgede yoğunlaşmaya doğru gideceğini desteklemektedir(Malecki 1991, p.86). Gelişmiş Ülkeler(GÜ)'in Gayri Safi Hasıllarındaki (GSH) üstel artış bu durumun açık bir göstergesidir. Bkz. Şekil 4.2.

Ekonomik kalkınma, enerji ve altyapı (ulaşım, telekomünikasyon, şehirselleştirme ve kırsal planlama, yeraltından ve atmosferden kaynak çıkartılması ve bundan faydalanılması)'nın yanında tarım ve endüstriyi de kapsar. Sağlık ve refah; sağlığı, çevrenin korunmasını, sosyal kalkınmayı ve hizmeti kapsar. Kamu üniversitelerinin fonlarının ve diğer sivil Araştırma ve Geliştirme (Ar&Ge) fonlarını içeren bilginin ilerlemesi, bazen araştırmanın gelişmesi olarak tanımlanır(Malecki 1991, p.259).

Ekonomik büyüme, öncelikle halen zengin ülkelerde olmaktadır. Endonezya, Çin, Pakistan, Hindistan ve Bangladeş'ten oluşan bu beş ülke dünya nüfusunun hemen yarısını barındırmalarına karşın, bu ülkelerin kişi başına GSH'sı yalnızca Gelişmiş ülkelerin GSH'sı ile birlikte toplandığı zaman yükselmektedir(Meadows et al., 1992). Dengesizlik ve kalkınma ikileminin yönü açısından da bir fikir vermekte olan Şekil 4.3' de GÜ'nün, gelirlerinin üstel artışını sürdürme konusunda kararlı oldukları gözlenmektedir.

Bölgesel kalkınma sürecinde önemli bir gösterge olan GSH ile Yaşam Standartları arasındaki ilişkinin, basit bir ilişki olmadığı (Sen, 1991) belirtilmektedir.

Bkz. Tablo 4.4.

Tablo 4.4 GSH ve Ortalama Ömür

Ülkeler	GSH/Kişi, US\$, (1984)	Ortalama (1984)	Ömür,
Çin	310	69	
Sri Lanka	360	70	
Brezilya	1,270	64	
Meksika	2,040	66	
Güney Afrika	2,340	54	

Kaynak : Sen 1991, p.12

Tablo 4.4, Sen(1991)'in görüşünü desteklemektedir, üstelik GSH ile Yaşam Standartları arasındaki ilişkinin karmaşık bir ilişki olduğu ne kadar doğru ise bu görüşü, istisnai bir örnek ile açıklamanın da bir o kadar yanlış olduğu

Üçüncü Dünya ülkelerinin çoğunluğunun ilk ekonomik başarısı, maden, ham madde ve yiyecek ihracatıdır. Ekonomik büyüme, kısıtlı ürünler ve birkaç şehrsel merkezle sınırlıdır(Richardson and Townroe, 1986).

Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) dünyadaki sosyo-ekonomik kalkınma durumunu analiz etmek için yeni bir kavram, yapı oluşturmuştur. İnsan Kalkınma Endeksi (Human Development Index, HDI) olan bu kavram, bütün ülkeleri, en düşük(0) ve en yüksek(1) olarak tanımlıyarak aynı ölçek içinde yerleştirmektedir. Tanımlanan kriterler, (1) Doğumdan sonraki yaşayabilme oranı, (2) bilgi, Okuma-yazma oranının ağırlıklı ortalaması(2/3 oranında ve eğitim yılı(1/3 ağırlık), (3) Gelir, ayarlanmış kişi başı reel gelirdir. Bakınız Tablo 4.5.

Sürdürülebilirlik kavramına paralel olarak gündeme gelen, kişi başına düşen GSH'nın toplumların refah düzeyini ne kadar yansıttığı konusu daha çok tartışılacaktır. Tablo 4.5 incelendiğinde, ulusların GSH'larının, sosyal kalkınma düzeyleriyle paralellik göstermekle birlikte, tam olarak yansıtmadığı görülmektedir(Todaro 1994, p.63).

Yaşamı hemen her alanda belirleyen üretim ilişkileri, bir diğer anlamda ekonomi, kalkınmanın sürdürülebilmesi ve dengesizliklerin olabildiğince azaltılması yönünde yapılacak çalışma, arayış ve uygulamalarda yaşamın merkezinde olmaya devam edecektir. Üzerinde, yüzyıllardır tartışılan, incelenen ve bir çok değişime neden olan, başta ekonomi olmak üzere birçok disiplinin kalkınma ve dengesizliğe olan etkilerinin artması eğiliminin belirmesinin yanında, kalkınma ve dengesizlik de bu disiplinleri yalnızca etkilemeyecek, zaman zaman da yönlendirecektir. Örneğin küresel denge ve globalleşme bu kavramlardan ikisidir. Henüz yeterince anlaşılmadığı gözlenen bu yeni kavramların incelenmesi ve toplumlar tarafından anlaşılması gerekmektedir.

Kısaca, ulusların zenginliğinin tanımlanmasında kullanılan klasik ekonomik yöntemler yenilenmek durumundadır. Sektörlere dayalı olarak hesaplanan GSH ulusların zenginliğini yeterince açıklamamaktadır.

“Günümüzde kullanılan GSH hesaplama yöntemi, doğal kaynakların tükenmesi ile

ilgili herhangi bir ölçütü tümüyle dışlamaktadır. Doğadaki her şey sınırsız ve bedava olarak kabul edilmektedir. Yağmur ormanlarını kesen gelişmekte olan bir ülke, tomruk satışından elde ettiği parayı gelirler hanesine yazabilmekte, ama doğal kaynaklarının tüketmesine değer biçmemektedir. Bir sonraki yıl artık elinde yağmur ormanı kalmadığından bunu satamayacağı gerçeğini de GSH hesaplarına yansıtmamaktadır” (Gore 1993, p.317).

Ayrıca, Tablo 4.4 ve Tablo 4.5 incelendiğinde, GSH oranları düşük olan bir çok ülkenin sosyal gelişmişlik değerleri açısından dünya ortalamasının üzerinde değerleri yakalayabildikleri görülmektedir.

Tablo 4.5 Bazı Seçilmiş Ülkeler İçin İnsan Gelişim Endeksi(İGE), 1990

Ülkeler	Sıralama	İGE	Düzenlenmiş reel GSYİH	GSYİH sırası - İGE Sırası
Düşük İnsan Gelişimi				
Gine	160	0.05	602	-41
Çad	150	0.088	582	-1
Bangladeş	135	0.185	820	15
Tanzanya	126	0.268	557	32
Kamerun	118	0.313	1,699	-30
Vietnam	102	0.464	1000	55
Orta İnsan Gelişimi				
Cezayir	95	0.582	3,088	-37
Oman	82	0.598	4,997	-45
Sri Lanka	76	0.651	2,253	44
S. Arabistan	67	0.687	4.944	-34
Küba	61	0.732	2,500	1
Brezilya	59	0.739	4.851	-5
BAE	57	0.74	5.079	-45
Yüksek İnsan Gelişimi				
Meksika	46	0.804	4,888	15
Kosta Rika	42	0.842	4,413	25
G.Kore	34	0.871	4,901	5
İngiltere	10	0.962	5,016	11
ABD	6	0.976	5,074	2
Japonya	2	0.981	5,018	1
Kanada	1	0.982	5,051	10

Kaynak : Todaro 1994, p.64

4.3 TEKNOLOJİ

Teknoloji'yi, iş üreten ve yok eden (Malecki 1991) olarak tanımlanabileceği gibi, hem sorun hem de kurtarıcı olarak tanımlamak da mümkündür. Aynı zamanda, teknolojiyi doğal dengenin sürekliliğinin sağlanması için tek çözüm olarak değerlendirmemek gerekir. Kullanım tarzı da çok önemlidir. Örneğin, Atom enerjisini keşfeden Einstein, Atom'un insanları öldürmek için kullanılabileceğini hiç düşünmemiştir. Yine son dönemlerde yaşanan, Kloroflorokarbon(CFC) problemi, teknolojik gelişimin bir sonucu olarak açıklanabilir. Kuşkusuz, Teknolojiyi bir kaç kelime ile tanımlamaya çalışmak çok zordur. Örneğin, Todaro(1994), çoğu ekonomistin, ekonomik gelişmenin en önemli kaynağının teknolojik gelişme olarak kabul edildiğini belirtmektedir.

Bugün gelineen noktada, teknolojinin yeterince gelişkin olmadığı söylenebilir, ancak gün geçtikçe daha fazla geliştirildiği de açık bir gerçektir. Bölgesel kalkınma sürecinde temel olan iki unsurdan söz edilebilir. Birincisi, dengesizliğin başlıca sorunlarından olan, teknolojinin kimin yararına kullanıldığı, diğeri ise teknoloji ile ekolojik denge arasında olması gereken uyumun ne ölçüde sağlandığıdır. Bu nedenle teknoloji kavramı ve anlamı yeniden tartışmaya açılmalıdır. Meadows et al. (1992), Teknoloji nedir? Yaratıcı insanın önemli bir yansıması mı, kötülüklerin nedeni mi?, gibi soruları sormakla bu tartışmayı başlatmakta ve paralel olarak insan düşünce yapısını öne çıkararak, daha üstün sayarak belki de dinamik denge için insanoğlunun yeterli çaba harcamadığını vurgulamaktadırlar. En azından, bu spekülatif saptama Türkiye için doğruluk değeri taşımaktadır. Örneğin, 1992 ve 1993 yıllarında, Türkiye Cumhuriyeti Çevre Bakanlığı'nın, Çevresel koruma için bastırdığı afişlerde, "En İyi Sanayi Çevreye En Az Zarar Verendir" ifadesi kullanılarak, çevre konusunda ne kadar düşünüldüğünü yansıtmaktadır. Meadows et al.(1992, p.163)'ın teknoloji ile ilgili olarak sordukları, "Bir kısım insan aracılığı ile bir kısım insanın, onları elemanıymış gibi kontrolü mü?" sorusu ayrıca incelemeye değerdir. Bu soruya verilecek cevabın doğruluğu, dengesizliğin giderilmesi, sürdürülebilirliğin başarılı olması yönünde çok önemli adımlar atılmasını sağlayacaktır. Belki de bu soruya çok az insan evet diyecektir, ancak bu güne kadar olan gelişim 'Evet' cevabını desteklemektedir.

Son yıllardaki teknolojik gelişme, başta konumuz Bölge Planlaması olmak üzere, her alanda, geleneksel yöntemleri tartışmaya açmış durumdadır. Örneğin, Japonya, ABD, Almanya gibi GÜ, sanayi yatırımlarını yaparlarken, üretim alanlarını kendi ülkeleri dışında, Singapur, Güney Kore, Tayvan, Türkiye gibi GÜ'de seçmektedirler. Bu durum GÜ'lerin kazanımlarını azaltmadığı gibi arttırmaktadır. Dünya'daki Ar&Ge. harcamalarının hemen tamamına yakınının, (%98, Todaro 1994, p.115) GÜ'ler tarafından yapılması, bu ülkelerin yüksek büyüme oranlarının nedenini iyi açıkladığı gibi Ar&Ge'nin de önemini açıklamaktadır.

Başta ekonomik değişime olan etkisiyle, pozitif veya negatif olarak, bölgesel değişimin merkezinde bulunan teknolojiyi, gelişmiş ülkelerin katlamalı zenginliğinin, en açık nedeni ve sonucu olarak gören Malecki (1991), teknolojinin aynı zamanda diğer birçok olgudan daha fazla, fakir ülkeleri fakirlikten kurtaracağını belirtmektedir. Teknolojinin yaratıcı özelliğinin öneminden dolayı yapıldığı düşünülen bu yorumun iyimser olduğu düşünülmektedir.

Teknolojik gelişmenin ayrılmaz parçası olan Ar&Ge, çalışma ve harcamaları büyük bir çoğunlukla GÜ'ler tarafından yapılmaktadır. Savunma, Uzay, Bilginin gelişimi, Sağlık ve Ekonomik kalkınma gibi konularda Ar&Ge yapılmaktadır. Kuşkusuz bu kategoriler kendi içlerinde de alt kategorilere ayrılmaktadırlar. Örneğin Ekonomik kalkınma, tarım, endüstri, enerji, ulaşım, şehirselleştirme ve kırsal planlama gibi birçok konuyu kapsamaktadır (Malecki 1991).

Tablo 4.6'da Gelişmiş Ülkelerin önde gelenlerinin, bir diğer deyişle dünyayı yönetenlerin, Ar&Ge harcamalarının, hükümetler tarafından yapılmakta olan miktarları görülmektedir. Tablo incelendiğinde iki temel değerlendirme yapılabilir.

Birincisi tablo içindeki ülkelerin konumu. Örneğin, ABD hükümeti tek başına diğer 12 ülkenin yaptığı harcamadan daha fazla harcama yapmaktadır, ayrıca ABD'nin Savunma Sanayii için yaptığı Ar&Ge harcaması diğer 12 ülkenin toplamının 4 katıdır. Bu durum hem sürdürülebilirlik açısından bir olumsuzluktur, hem de bölgeler arası dengesizliğin çözümü için gerekli olan işbirliği önünde bir engeldir.

İkincisi, tablo'da görünen rakamların, AG ve GOÜ'nin GSH'ları ile karşılaştırıldığında ortaya çıkan durumdur. Örneğin, Dünya Bankasının Az Gelişmiş ülke olarak tanımladığı 43 ülkenin GSH'sının hepsinden fazladır; dünya nüfusunun %41'ini barındıran (2,164 milyon, WB 1992) Çin, Hindistan, Endonezya bu hesaplamanın dışında bırakılmışlardır. Türkiye'nin 96,500 Milyon US\$ olan GSH'sı, ABD hükümetinin Ar&Ge harcamalarının yalnızca iki katıdır.

Tablo 4.6 OECD Ülkelerinde Hükümetlerin Ar&Ge Harcamaları, 1985

	Toplam (Milyon US\$)	Savunma (Milyon US\$)	Savunma'nın Ar&Ge' deki Oranı (%)
ABD	54,812	32,339	59
Fransa	7,617	2,666	35
Almanya	7,550	906	12
İngiltere	6,171	3,024	49
Japonya	7,233	217	3
İtalya	3,600	360	10
Kanada	2,766	166	6
Hollanda	1,850	37	2
Avustralya	1,433	129	9
İsveç	1,004	241	24
İspanya	725	58	8
İsviçre	530	53	10
Norveç	440	44	10
Toplam (ABD Hariç)	40,919	7,901	
Toplam	95,731	40,240	

Kaynak : Malecki 1991.

Not: Toplam'lar Malecki(1991)'den hesaplanarak bulunmuştur.

Hükümetlerin Ar&Ge harcamaları yanında, ulusal firmalarına yardım ve koruma ile endüstrilerine, uluslararası arenadaki rekabet ortamında, önemli ve giderek artan bir destek vermeleri(Malecki 1991) globalleşme, ekolojik denge gibi dünya uluslarının ortak katılımının gerektirdiği düşünce ve hareketliliğe ters bir süreç olarak belirmektedir. Ayrıca bu yarış ortamı bütün ülkelerin kendi içindeki bölgelerarası dengesizliği arttırıcı bir durum olarak değerlendirilmektedir. Örneğin, Kanada'nın, üç metropoliten alanı olan, Toronto, Montreal ve Ottawa bölgeleri, toplam endüstriyel Ar&Ge'nin %60'tan fazlasını harcamaktadır (Malecki 1991).

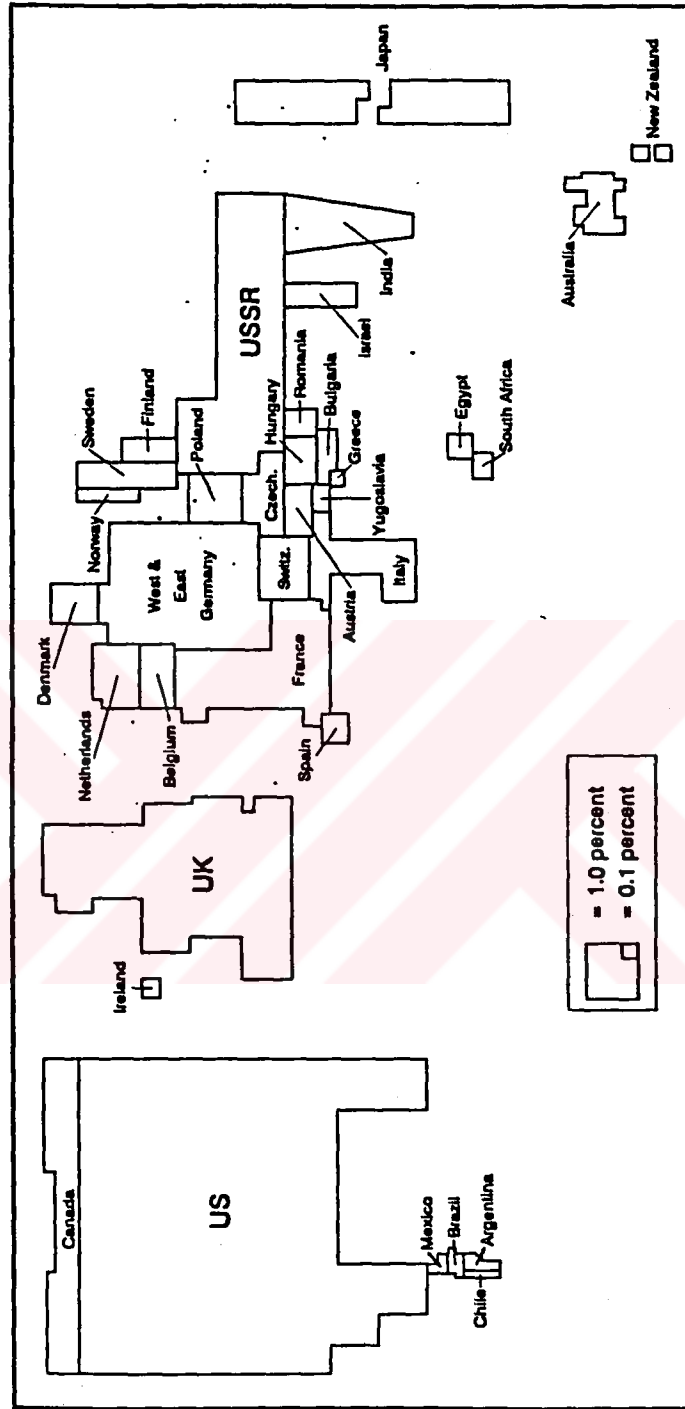
Özellikle Gelişmiş Ülkeler'de ulusal AR&GE harcamalarının önemli bir kısmı iş girişimcileri tarafından finanse edilmektedir. Bu durum, özellikle, Japonya ve Almanya için geçerlidir(Malecki, 1991). Yukarıdaki açıklama, bu iki ülkenin, teknolojik gelişme sürecinde neden önde olduklarını açıklamaktadır.

“Dünya ulusları, ..., teknoloji üretebilenler ve üretemeyenler olmak üzere ikiye ayrılıyor” (Kepenek 1990, s:384). Dünya ülkelerinin "bilimde söz sahipliği" incelendiğinde, GÜ, Eski Sovyetler Birliği ve Avrupa'nın diğer ülkelerin %80'inden fazlasına sahip oldukları, AÜ arasında Hindistan'ın %2'ye yakın bir 'söz sahipliği' alırken Çin'in listede yer almaması dikkati çekmektedir. Bakınız Şekil 4.4.

Türkiye, 'bilimde söz sahipliği' nde hiç bir pay almayarak, üretemeyenler bölümünde yer almaktadır. Türkiye sanayii, üretim girdilerini büyük ölçüde, teknolojisini de hemen tümüyle dışardan almakta olduğunu belirten Kepenek(1990, s:384), girdilerini ve teknolojisini bir ölçüde de olsa kendisi üretemeyen bir sınai üretim yapısı, uzun dönemde varlığını sürdürmez saptamasını yaparken önemli bir noktayı vurgulamaktadır.

VII. Beş yıllık Kalkınma Planı'nda, Ar&Ge ile ilgili olarak şunlar söylenmektedir: "VI. Plan döneminde hedeflenen araştırmacı personel sayısına ulaşamamış, GSYİH'dan Ar-Ge faaliyetlerine yeterli kaynak ayıramamış, bilgi toplumu olma hedefi doğrultusunda ve refahın artırılması yönünde yeterli mesafe alınamamıştır" (DPT 1995, s.15).

G-7 ülkeleri(ABD, Japonya, İngiltere, Almanya, Fransa, İtalya ve Kanada'dan oluşan yedi sanayileşmiş ülke aynı zamanda G-7 ülkeleri olarak da tanımlanmaktadır), 1970'ten bu yana ekonomileri %60 oranında büyümesine rağmen, enerji verimliliği ve emisyon kontrolü amacıyla önemli adımlar atmışlardır. Temel olarak, enerjinin verimli kullanılması ve sulfur oksid emisyonlarının %40 oranında azaltılması sonucunda, CO₂ ve NO₂ emisyonları hemen hemen aynı seviyede kalmıştır(Meadows et.al. 1992, p.90).

Şekil 4.4 Bilimde Söz Sahipliği

Kaynak: Malecki 1991, p.140.

Bu durum, çalışmada ileri sürülen teknolojinin, ekolojik dengenin sürekliliği ile ters orantılı olarak geliştiği hipotezine karşıt görünmekle birlikte yanıltıcı bir durumdur. Çünkü, G-7'ler sanayi ve ağır sanayi yatırımlarını kendi ülkelerinde yapmamaktadırlar ve dünyaya sunmuş oldukları 'tüketim toplumu' bugün zararlı gazları fazlasıyla üretmektedir. Örneğin Ozon tabakasının delinmesi, teknoloji, tüketim toplumu ve ekolojik dengenin birbiri ile olması gereken uyumunun yeterince sağlanamamasının sonucudur.

Malecki'nin(1991, p.137) araştırma, yalnızca zengin ülkelerin yapabileceği bir lükstür, tanımlaması Tablo 4.7 incelendiğinde doğruluk kazanmaktadır.

Kuşkusuz bu süreç, yalnızca bölgelerarası dengesizliği değil, aynı zamanda Az Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin, Gelişmiş Ülkelere bağımlılığını da arttıracaktır. Bir diğer deyişle, 4 Milyardan fazla olan nüfusun, Bir Milyardan az olan nüfus tarafından yönetimi ve/ya kontrolü devam edecektir. Buna karşın, ABD ve eski Sovyetler Birliğinin, dünya'daki askeri Ar&Ge'lerin %80'nini finanse etmeleri sürecin karmaşıklığını yansıtmaktadır.

Hindistan'daki Ar&Ge sonuçları, kendi Ar&Ge'lerini yapan firmalar, dışardan ithal ettikleri teknolojiden daha fazla fayda elde ettiklerini yansıtmaktadır. Bu süreç aynı zamanda bu firmaların teknoloji alıcı konumunda oldukları zaman daha fazla bilgi sahibi olmalarının sağlamaktadır ve böylece yalnızca üretemiyecekleri ürünleri veya ekonomik olanları satın alma olanağı sunmaktadır. Ayrıca, teknoloji ithali, ileride olası rekabeti de engelleme konumundadır(Malecki 1991).

Kısaca, yeni iş alanları yaratırken, bir çok iş alanını da yok eden teknoloji (Malecki 1991) için, mevcut problemleri çözmede yardımcı olurken, yeni problemler yaratmakta olduğu değerlendirilmesi yapılabilir. Nükleer enerji sürecinde yaşanan problemler, teknolojinin yeni problemleri beraberinde getirdiği düşüncesini doğrular niteliktedir. Tecrübe edilen süreçte, sürekli olarak, GÜ'nin kontrolünde olması, AG ve GOÜ'nin bağımlılığını sürekli kılma olasılığı yüksektir. Bir diğer deyişle, dengesizliğin arttırıcı yönde etki yaptığı söylenebilir.

Tablo 4.7 İlk, Orta ve Yüksek Öğrenime Devam Eden Yaş Grupları(%, 1985)

Ülke	İlk Öğrenim	Orta Öğrenim	Yüksek Öğrenim
Ethiopya	36	12	1
Mozambik	84	7	0
Pakistan	74	17	5
Kenya	94	20	1
Haiti	78	18	1
Ghana	66	39	2
Endonezya	118	39	7
Malezya	99	53	6
Tayland	97	30	20
Bolivya	91	37	20
Mısır	85	62	23
Brezilya	104	35	11
Hong Kong	105	69	13
Portekiz	112	47	13
Polonya	101	78	17
Cezayir	94	51	6
S. Arabistan	69	42	11
Türkiye*	112	51	13
İspanya	104	91	27
İtalya	98	75	26
İngiltere	101	89	22
Hollanda	95	102	31
Avusturalya	106	95	28
Almanya	96	74	30
Japonya	102	96	30
Kanada	105	103	55
İsveç	98	83	38
ABD	101	99	57

Kaynak: Malecki 1991, p.137; WB 1992

* Türkiye :1989

Bölüm 4'ün bir diğer önemli alt bölümüne başlamadan önce, bir ara sonuç olarak şu saptama yapılabilir. **Gelişmiş Ülkeler'de (GÜ), kişi başına düşen gelir üstel olarak artmıştır. Böyle bir artış Gelişmekte Olan Ülkeler (GOÜ) ve Azgelişmiş Ülkeler (AÜ) için beklenemez.**

Şekil 4.2 ve şekil 4.3 incelendiğinde, sayısal verilerin GÜ'lerdeki, kişi başına düşen gelirin üstel artışı net bir şekilde göstermektedir.

Bu sürecin günümüzde devamlılık arzemesi ve kendi kendini yenileyebilir dünya için, yeni bir süreç başlatılmadığı sürece, AÜ'ler ve GOÜ'lerin, GÜ'lerin düzeyine erişmeleri olanaklı görülmemektedir. Burada vurgulanması gereken önemli noktalar şunlardır:

- *Gelişmiş ülkeler, AÜ'e ve GOÜ'e yardım konusunda pek istekli değildir.*

Bu noktada Gore (1993, s.190)' yaptığı açıklama önemlidir: "Eskiden dünyada milyonlarca insan açlıktan ölürken, biz buğday fazlalarını dağlar halinde orta batıdaki silolarda depolayıp çürümeye terk ederdik. Açları besleyecek bir sistem yaratmaktansa daha fazla mısır yetiştirmeye destek vermek kolayımıza gelirdi. Şimdi ise milyonlarca insan çözümsüz sorunların pençesinde kıvrılırken bizde silolar dolusu (bazen sözcüğün tam anlamıyla) çürümeye terk edilmiş veriler var. ... Örneğin Landsat uydu fotoğraf programı her on sekiz günde bir dünyanın her inç karesinin fotoğrafını çekebilmektedir ve son yirmi yılın büyük bölümü boyunca da bunu yapmıştır. Bu süre zarfında yeryüzünde neler olduğunu anlamamız büyük önem taşımakla birlikte, bu fotoğrafların %95'ten fazlası hiç kimse tarafından asla görülmemiştir".

Bu konuda bir diğer düşünce de şu şekilde dile getirilmektedir: "Marshall yardımının tersine, üçüncü dünya ülkelere yapılan yiyecek yardımı tarımda kalkınma anlamını içermemiştir, bazı gelişmekte olan ülkelere ithalat yoluyla bağımlı olmayı içeren bir politikadır" (Friedmann 1982, p.261, Yenal, D. and Yenal, N.Z. 1993, p.22).

- *Kapitalist üretim ilişkilerinin bir sonucu olan kamu yararının ikincil planda kalmasıdır.*

"Kalkınma olarak algılanan olgu, varlıklı ulusların, çoğu zaman Dünya Bankası gibi bir takım çok uluslu kuruluşlar ve bölgesel kalkınma bankaları aracılığıyla, gelişmekte olan ülkelerin modernliğe geçişine yardım etmesidir. Ne yazık ki

uluslararası kalkındırma programları çoğu zaman alıcı durumundaki uluslar için felaketlere yol açmıştır”(Gore 1993,263). Örneğin; GSYİH’ sı Azgelişmiş ülkelerin ortalamasının da altında olan Hindistan’ın Kerala eyaleti’ nde, doğum oranı, ortalama yaşam süresi, eğitim düzeyi gibi *yaşam standartları* göstergelerine bakıldığında, ABD’ nin eriştiği düzeye yakındır. Ancak bu düzey, Dünya Bankası’ nın, Hindistanın üzerinde uyguladığı politikalar sonucu tehdit altındadır (Franke and Chasin, 1995). Çeşitli düzeyde gelir gruplarının bulunduğu Tablo 6.6 incelendiğinde, AÜ’i ve GOÜ’i geliştirme programlarının amacına ulaşmakta yetersiz kaldığı anlaşılmaktadır.

- AG ve GOÜ’ in, GÜ’ in ekonomik gelişim düzeylerine erişmelerinin olanaklı olmadığı tespitini destekleyen bir başka gösterge Ar&Ge harcamalarıdır.

Kalkınmanın önemli göstergesi sayılan ve bir okadar da kalkınmayı besleyen Ar&Ge harcamaları, gelişmiş ülkelerin bütçelerinde çok önemli miktarlar alırken, azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bütçelerinde yer almamakta yada yok denecek kadar az bir oranla yer almaktadır. Bkz. Tablo 4.4.

Kısaca, **bölgeler arası dengesizlik**, yalnızca ülkelerin kendi bölgeleri arasında değil ülkeler arasında da süreklilik arz etme eğilimindedir. Bu durum konunun karmaşıklığını yansıtmaları açısından önemlidir.

4. 4 SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK

Süürülebilir kalkınma, gelecek kuşakların kendi gereksinimlerini, olanaklarını yok etmeden bugünün gereksinimlerini karşılayan kalkınma(WCED 1987, p.8, Blowers, 1992) olarak tanımlandığı gibi, ekonomik kalkınmanın planlanmasına rehberlik eden(James et al., 1989) ekolojik bir kavram (Timmer 1991) olarak da açıklanmaktadır.

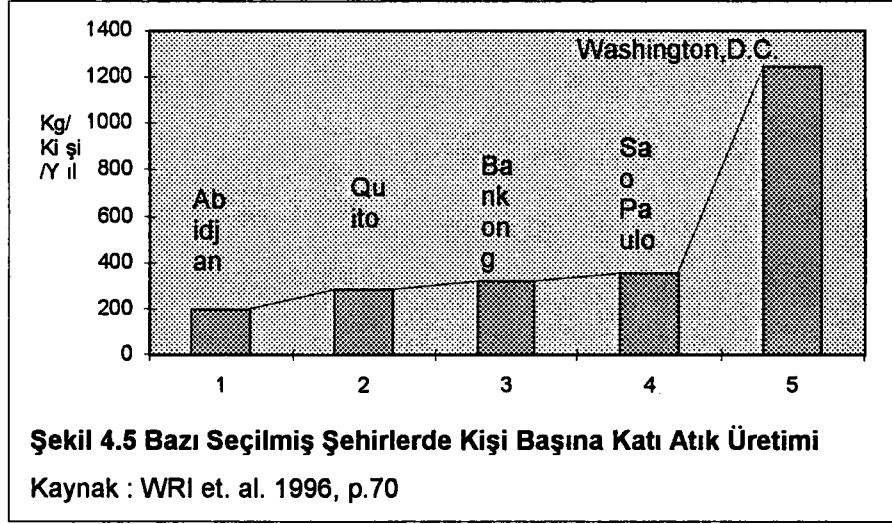
Süürülebilirlik, ekonomik büyüme ve insan iyiliğinin(well-being), bütün sistemleri temeli olan doğal kaynaklara bağlı olduğunu kabul eder (Timmer 1991, p.320). Bu nedenle “Eğer ekonomik politikalar süürülebilir olmak zorunda ise çevreye çok büyük bir öncelik verilmelidir”(Pearce & Warford 1993, p.36).

Çevre ile uyumlu olmayan bir kalkınma, süreç içerisinde zayıflayarak anlamını yitirmek durumunda kalacaktır. İlk olarak, çevre kalitesi, sağlıklı hava, temiz ve yeterli su gibi, başlı başına yaşamın iyileştirilmesi anlamına gelir ki, kalkınma bu süreci amaçlar. Buna karşın, eğer gelir artışı nedeniyle meydana gelen fayda sanayileşme ile başlayan kirlilik maliyetiyle dengelenme durumunda olursa, bu durum kalkınma olarak algılanamaz. İkinci olarak, çevreye verilen zarar, gelecek dönemlerdeki verimliliği azaltacaktır(World Bank 1992).

Yukarıda belirtilen genel söyleme karşın, Gelişmiş Ülkeler(GÜ), sanayi ve tüketim toplumu olmanın sonucu olarak yaşadıkları bölgeleri kirletirlerken, Azgelişmiş Ülkeler (AÜ), belki de nedeninin adından anlaşılabilceğı azgelişmişlik sonucu, yaşadıkları bölgeleri kirletmektedirler; “örneğin Hindistan’da tam 114 kasaba ve kent, çöplerini ve diğer arıtılmamış atıklarını doğruca Ganj Nehri’ne dökmektedir”(Gore 1993, p.105).

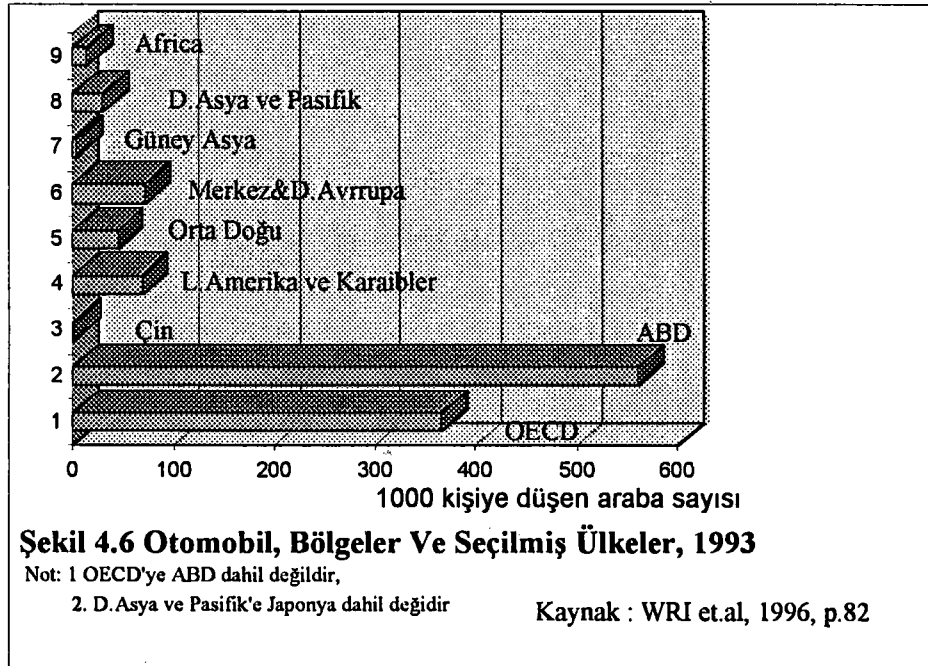
Eğer 2060 yılında, dünyadaki bütün insanlar, zengin ülkelerin bugünkü kişi başına ortalama enerji tüketimlerini isteseler, dünya enerji talebi bugünkü düzeyinin 10 katı olmak zorundadır. Herkesin, sınırlı sayıda zengin ülkenin bugün sahip olduğu yaşam standartlarına sahip olması olanaksızdır(Trainer 1992).

standartlarına sahip olması olanaksızdır(Trainer 1992).

Avustralya'da, yılda kişi başına 9000 km'den fazla kişi ve eşya taşımacılığı yapılmaktadır. Eğer bütün dünya insanları bu tarzda bir yaşam üzerinde ısrar etseler, karşılanabilir (recoverable) petrol kaynak potansiyeli beşyıl yetecektir(Trainer 1992).

Hemen bütün dünya insanları, kabul edilebilir ve sürdürülebilir yaşam koşullarına doğru kaplumbağa hızından daha hızlı ilerlemiyorlarken, yüzlerce milyon insan ekolojik felakete doğru hızlı bir şekilde gitmektedirler (Trainer 1992).

Yukarıda görülen heriki Şekil de incelenirse, Sürdürülebilirlik sürecinin önündeki engelin, yalnızca AG ve GOÜ'lerdeki, hızlı nüfus artışı, v.b. gibi nedenler olmadığı, aynı zamanda GÜ'lerdeki, kapitalist üretim ilişkilerinin doğal sonucu olan, aşırı tüketimdir.

Tablo 4.8 Şehirsel Yoğunluk ve Ulaşım Dokusu, Seçilmiş ABD Şehirleri, 1990.

Şehir	Yoğunluk (Kişi/ha)	Ulaşım türüne göre İşe gidiş-geliş (%) (a)				Toplu Taşıma (b)
		Ort. sayısı/ hane	Oto. Yalnız sürücü	Dolmuş (*)		
New York	92	0.6	24.0	8.5		53.4
San Fransisco	60	1.1	38.5	11.5		33.5
Chicago	47	1.0	46.3	14.8		29.7
Boston	46	0.9	40.1	10.5		31.5
Los Angeles	29	1.5	65.2	15.4		10.5
Portland, Oregon	14	1.4	65.0	12.9		11.0
Houston	12	1.5	71.7	15.5		6.5
Phoenix	9	1.6	73.7	15.1		3.3

Notlar a) 16 yaşın altındaki işçileride kapsar,

b) Otobüs, Elektrikli Otobüs(Trolleybus), tramvay, metro, tren, yolcu vapurularını içerir.

* Burada Dolmuş' tan kasıt, Türkiye'de bilinen anlamıyla değil, özellikle ABD'de kullanılan, aynı yöne gitmekte olan insanların, bir özel otomobilin ortak kullanılmasından doğan bir tanımlamadır, Orijinal terim, Car Pool olarak geçmektedir. Kaynak: WRI et al. 1996, p.83.

“Şehirleşmenin ve endüstrileşmenin çevre üzerindeki etkisi, bir elin parmakları kadar zengin ülke ile sınırlı değil”(WRI 1996, p.125) düşüncesi ile Tablo 4.8 ve Tablo 4.9'a yansıyan göstergeler uyuşmamaktadır.

Tablo 4.9 Çeşitli Ulaşım Türlerinin Kapasitesi, Maliyeti ve Emisyonu

Ulaşım Türü *	Kişi/saat/Şerit	Kişi/Top. Maliyet Km(US\$) **	Toplam Emisyon/ Km*** (Gram)	Yolcu
Yaya	1800	İhmal edilebilir	0	
Bisiklet	1500	x	0	
Motosiklet	1100	x	27497****	
Otomobil	500-800	0.12-0.24	18965	
Otobüs/				
Karışık Trafik	10000-15000	0.02-0.05	1.02	
Ayrı Otobüs Şeridi	15000-20000	0.02-0.05	0.89	
Özel yol	30000	0.05-0.08	x	
Hafif Raylı Taşı.,	20000-36000	0.10-0.15		
yüzey Hariç				
Kömür			4.3520	
Gaz			0.1876	
Fuel oil			0.6261	
Hızlı Raylı Taş.				
Yüzey(Kömür)	50000	0.10-0.15	4.9651	
Elevated(gaz)	70000	0.12-0.20	0.2307	
Metro(Fuel oil)	70000	0.15-0.25	0.7102	

Notlar: * Yüksek doluluk oranı ve etkili kullanım amaçlanmıştır,
 ** Anamaliyet, Taşıtların işletimi ve faizleri içerir,
 *** Karbonmonoksit, hidrokarbon, nitrojen oksit, sülfür oksitler, aldehidler ve asılı
 (suspended) parçacıkları içerir,
 **** yalnızca iki zamanlı motorları içerir
 x : Elde edilemedi.

Kaynak: WRI et.al. 1996, p.93.

“Avrupa ile Kuzey Amerika’daki hava kirliliği önemli olduğu zaman, çevresel yönetimin oluşturulması için gerekli olan ekonomik yapı, düzenleme ve yasal çerçeve zaten hazırды. Temel altyapı tamamlanmıştı. Buna karşın, birçok GOÜ’nin şehirleri, yetersiz kurumsal yapı, sınırlı bütçe, temel altyapının sağlanmasında eksiklikler ve gerekli olan finansmanı düzenleyebilecek ekonomiden yoksun bir şekilde kirlilik tehlikesiyle karşılaşıyorlar”(WRI et al. 1996, p.126). Ancak, bugün sürdürülebilir kalkınma düşüncesini yaymaya çalışanlar, sürdürülebilirliğin önündeki en büyük engel olan sınırsız tüketim toplumunu yaşayan gelişmiş ülkelerdir. Nükleer denemeler, savunma sanayii harcamaları, kişi başına düşen motorlu araç sayısı, günlük et tüketimi gibi göstergeler tüketim toplumunun yaşam tarzına verilebilecek örneklerdir. Bu ikilem, sürdürülebilirlik kavramının benimsenmesini de engellemektedir.

“Şehirler, açıktır ki, sürdürülebilir kalkınmanın amaçlarının karşılanmasında merkezdirler. Yakın gelecekte, dünya nüfusunun çoğunluğu şehirlerde yaşayacaklardır” (WRI et.al. 1996, p.145)

“Latin Amerikanın yarısına yakını, halen fakirlik koşullarında yaşamaktadır ve üçte birinden fazlası konut sahibi değildir. Fakir insanların çoğunluğu şehirlerde yaşamaktadır. Kırsal kesimden gelen küçük çiftçiler, kadın olan aile liderleri, çocuklar, yaşlı ve sakatların da içinde olduğu bunların hepsi marjinal ve onurlu bir yaşam için gerekli olan temel koşullardan yoksun olarak yaşamaktadırlar. ... Nüfusu 500 milyona yaklaşmış olan Latin Amerika ve Karibben’lerin %75’i şehirlerde yaşamaktadır. Nüfus büyüme oranının düşme eğiliminde olmasına rağmen, kıtamız, 2020 yılı sonlarında, 200 milyondan fazla insan daha yaşıyor olacak ve bunun %80’den fazlası şehirlerde yaşayacak” (Edmundo, 1996).

“Açlık ve gıdasızlık GOÜ’lerde her zaman mevcut. 2025 yılında 8,5 milyar insanın, dünya nüfusunun yaklaşık %84’ü, GOÜ’lerde yaşayacaktır” (UN, 1992).

“Dünyadaki mevcut biyolojik çeşitliliğin azalması, büyük oranda insan faaliyetlerinin bir sonucudur; habitattaki tahribat, aşırı hasat, kirlenme, uygun olmayan yabancı bitki ve hayvanların girişi sonucuna da neden olmaktadır” (UN, 1992).

“Son kırk yıl içinde atmosferdeki klor oranındaki %600 artış, yalnızca bunun sorumlusu kloroflorokarbonları üreten ülkelerin değil, her ülkenin üzerindeki havaya Antartika’nın Kuzey Kutbu’nun ve Büyük Okyanus’un üzerine, yeryüzünden göklerin tepesine kadar heryere yayılmıştır. ... Hava kalitesi konusunda elde edilen başarıların bir bölümü yeni sorunlar yaratmıştır. Örneğin yerel kirliliği azaltmakta kullanılan büyük bacalar, asit yağmurları gibi bölgesel sorunları azdırmıştır. Hava kirliliği ne kadar fazla ise kaynağından o kadar uzaklaşır. ... Eskiden Londra’nın sisi olarak lanetlenen olgu, şimdi İskandinavya’daki ağaçların yapraklarını kavurmaktadır. ... Staten Island’daki ‘Fresh Kills Çöplüğü’ne, New York’tan hergün 20.000 ton çöp dökülmektedir. ... Yakma yoluyla katı atıkların hacmi %90

azaltılmakla birlikte, kül olarak geri kalan %10 son derece zehirli olup, yakmadan önceki çöplerin tamamından daha fazla tehlikelidir”(Gore 1993, pp.29, 79, 146, 152).

“Endüstrileşmiş dünyanın deneyimi, ekonomik büyümenin, çevre yönetimi ile uyumlu olabileceğini destekliyor”(Pearce and Warford 1993, p.15).

Çevresel ve fiziksel planlama birbirlerine yakınlaşarak büyümektedirler ve optimum sonuçlara ulaşmak için birbirlerine ihtiyaçları vardır(Leeflang 1989).

“Büyüme bazı problemleri çözebilir, ancak başka problemler yaratmaktadır. Bunun nedeni sınırlardır”(Meadows et al. 1992, p.6).

Tablo 4.10 Dünya Çapında, Seçilmiş İnsan Faaliyetleri Ve Üretimlerindeki Büyüme

	1970	1990
İnsan Nüfusu	3.6 Milyar	5.3Milyar
Kayıtlı Otomobil	250 Milyon	560 Milyon
Yapılan Km/Yıl(OECD Ülkeleri)/ Yolculuk Arabaları	2584 milyar	4489 milyar
Ağır Taşıtlar	666 milyar	1536 milyar
Petrol Tüketimi/Yıl	17 milyar varil	24 milyar varil
Doğal Gaz Tüketimi/Yıl	31 tirilyon feet küp	70 tirilyon feet küp
Kömür Tüketimi/Yıl	2.3 milyar ton	5.2 milyar ton
Elekt. Üretim Kapasitesi	1.1 milyar kw.	2.6 milyar kw
Elekt.Üret./Yıl/ Nükleer Santraller	79 terawatt-saat	1884 terawatt-saat
Alkolsüz İçecek Tüketimi/Yıl Yalnız ABD	150 milyon varil	364 milyon varil
Bira Tüketimi/Yıl (Yalnız ABD)	125 milyon varil	187 milyon varil
Bira Ve Alkolsüz İçecekler İçin Kullanılan Alimunyum/Yıl, Yalnız ABD	72700 ton	1,251,900 ton
Belediyesel Çöp Üretimi / Yıl (OECD Ülkeleri)	302 milyon ton	420 milyon ton

Kaynak :Meadows et al. 1992, p.7

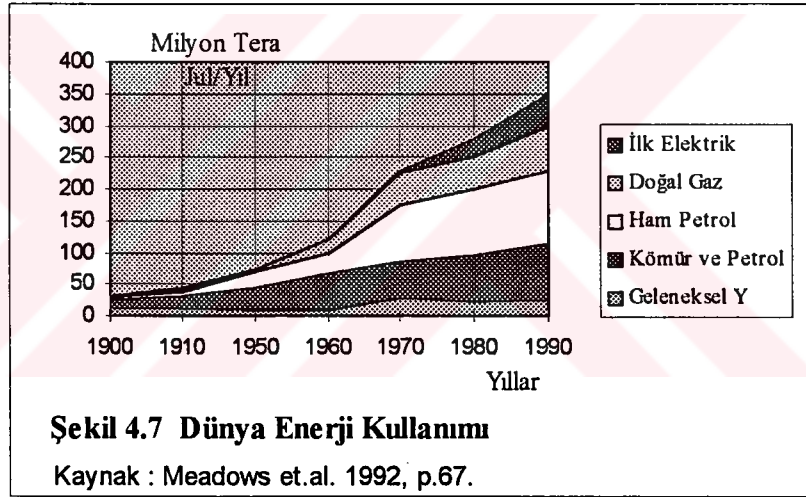
Ormanlar

“İnsanoğlu tarıma başlamadan önce dünya üzerinde 6 milyar ha. orman vardı. Şimdi 4 milyar ha. kalmıştır ve bunun yalnızca 1,5 milyarı zarar görmemiş birincil (primary) ormanlardır. Bu orman kaybının yarısı 1950 ile 1990 yılları arasında meydana gelmiştir. ABD, Alaska hariç, orman alanlarının 1/3’ünü kaybetmiştir ve bunun %85’i birincil ormanlardandır. Avrupa’nın birincil ormanı kalmamıştır. ... Çin ormanlarının 3/4’ünü kaybetmiştir. Mevcut ılıman(temperate) ormanların büyük çoğunluğu Kanada ve Rusya’dadır ve 1.4 milyar ha. olan bu alanın yarısına hiç balta girmemiştir. ... Orijinal tropik ormanların yarısı yok edilmiştir, geri kalan yarısı da tahrip edilmekte ve kesilmektedir. ... Ormanların aşırı kesimi, ormanları tehdit etmektedir. Bir diğer tehdit kirlenmeden ve asit yağmurlarından gelmektedir. Avrupa ormanlarının 3/4’ü hava kirlenmesi ve asit yağmurları sonucu zarar görmüştür. Kirlenmenin ormanlara verdiği zarar Avrupa’ya 30 milyar US\$’ına mal olduğu ölçülmektedir. Bu miktar Almanya’nın demir çelik endüstrisi toplam ürün çıktısına eşdeğerdir ve Avrupa’nın hava kirlenmesini kontrol için yaptığı harcamaların üç katı kadardır”(Meadows et al. 1992, pp.57-59, 62).

Karmaşıklığı çözölememiş olan doğa’ya verilen zararların ölçümü de çok karmaşık bir süreç olarak görülmelidir. Bu çerçevede verilen net rakamların ‘net’liği kuşku uyandırmaktadır. Örneğin türü yok edilmiş bir canlının maliyeti nasıl ölçülebilecektir.

"Ormanların kaybı yalnızca ham maddesi orman olan ürünlerin azalmasından daha büyük bir problemdir. Mevcut bir orman kendi kendisine kaynaktır, ekonomik ölçümlere bağlı olan temel fonksiyonları sağlar. Orman toprak yaratır, iklimi düzenler, selleri kontrol eder, kuraklığa karşı su depolar. ... Dünyanın toplam alanının yalnızca %7sini kaplayan tropik ormanların tek başına dünyadaki canlı türlerinin %50’sinden fazlasını barındırdığına inanılmaktadır. Ormanlar büyük miktarda karbon tutar ve biriktirir; bu durum atmosferdeki karbondioksit stokunu dengede tutar, böylece sera etkisiyle mücadele ederek doğal dengenin sürekliliğine katkıda bulunur.

Aslında, toprak ve su gibi aşırı oranlarda tüketilen mevcut orman kullanımı çok gerekli değil. Ağaç kesim oranları, çöplerin yok edilmesi ve geri kazanımın artırılmasıyla büyük oranda azaltılabilir. ABD kişi başına en çok kağıt kullanım oranına sahiptir, 317 kg/kişi/yıl. Bu miktarın yarısı paketlemeye gitmekte ve yalnızca %29'geri dönmektedir. ... Enerji kullanım oranının artması insan nüfusunun büyümesini yansıttığı gibi, teknolojinin evrimini de yansıtmaktadır. Fosil yakıtlar hala temel enerji arzını sağlamakla birlikte, kömürün payı 1920'lerde en üst noktadaydı(peaked) -toplam yakıt tüketiminin %70'ini sağlamaktaydı, %40'dan biraz fazla olan petrol tüketimi 1970 lerde tavan yaptı. Kömür ve petrolden daha az kirlilik yaratan doğal gazın gelecekte global enerji kullanımını sağlayacağı beklenmektedir. Grafikte görülen 'İlk Elektrik' kullanımı hem hidroelektrik hem de nükleer enerjiyi içermektedir"(Meadows et al. 1992, pp.62, 63, 67). Bkz. Şekil 4.7.

Tablo 4.11 Petrol, Kömür ve Gaz'ın Yıllık Üretimi ve Rezerv/Üretim (R/Ü) Oranı, 1970 ve 1989.

Yakıt	1970 üretimi yıllık	1970 R/Ü yıllar	1989 Üretimi yıllık	1989 R/Ü	Yıllar
Petrol	16.7 milyar Varil	31	21.4 milyar varil	41	
Kömür	2.2 milyar ton	2300	5.2 milyar ton	326(Sert Kömür) 434 (Yumşak k.)	
Gaz	30 trilyon küp ft.	38	68 trilyon küp ft.	60	

Kaynak : Meadows et al. 1992, p.68.

Tablo 4.12 Dünya Petrol Rezervleri ve Üretimi, Seçilmiş Bölgeler ve Ülkeler.

Bölge yada Ülke	1988'e Kadar Toplam Üretim	1988 Üretimi	Bilinen Rezervler	Kestirilen Bulunmamış Rezervler
			Milyar Varil	
Dünya	610.1	21.3	922.1	275-945
Orta Doğu	160.2	5.1	584.8	66-199
SSCB	103.6	4.5	80.0	46-187
U.S.	152.7	3.0	48.5	33-70
Asya&Pasifik	36.8	2.2	42.8	37-148
Afrika	46.4	2.0	58.7	20-92
G. Amerika	57.9	1.4	43.8	18-86
Batı Avrupa	15.7	1.4	26.9	11-56
Meksika	15.7	0.9	27.4	15-75
Kanada	14.3	0.5	7.0	9-57
Doğu Avrupa	6.8	0.1	2.0	1-4

Kaynak : Meadows &Others 1992, p.71.

Dünyadaki petrol rezervlerine bakıldığında, coğrafi dengesizliklerin bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizliği nasıl etkilediği ve karmaşık bir boyuta getirdiği açık bir şekilde görülmektedir. Tek faktör olmamakla birlikte, önemli bir faktör olan coğrafi farklılıklar, geline süreçte, doğal kaynak açısından avantajlı olan coğrafyada yaşayan insanların ve/veya toplumun lehine dengesizlik yaratması beklenirken tersi söz konusudur.

Bir sonuç olarak şu değerlendirme yapılabilir; coğrafi dengesizlikler, bölgeler arası dengesizlikte belirleyici rol oynamaktan çıkarılmışlardır.

Eğer kirlenme azaltılmak ve petrolün tükenmesinden kaçınmak isteniyorsa, bugün kömür ve petrolün kullanıldığı enerji için doğal gaz kullanılabilir. Büyüme oranı %3,5 dan fazla olabilir. Eğer %5' olacak ise 240 yıl yetecek olan rezerv 50 yıl içerisinde bitirilecektir. Buradaki önemli nokta dünyanın sonunun geldiği değil, fosil yakıtların sürdürülebilir olmadığı ve özellikle üstel olarak kullanıldıklarında çok sınırlı olduklarıdır, bu nedenle verimli kullanılmalı ve heder edilmemelidirler (Meadows et al. 1992, pp.71, 73).

Bir çözüm olarak iki tür enerji seçeneği mümkündür ve sürdürülebilirdir. Bunlardan birincisi, verimli kullanım, diğeri ise güneş enerjisi kaynaklı yenilenebilir kaynaklardır (Meadows et al. 1992).

Çözüm önerisi, iyi ve mantıklı olmakla birlikte, yüksek tüketim toplumunu amaçlayan kapitalizmin özüne terstir.

“Kirlenme dramatik bir şekilde azalan arazinin üretkenliği üzerinde büyük bir etkiye sahiptir. Tarımdaki yatırımlar bu kayıplar ile mücadele için artmaktadır ancak yiyecek üretimi hala kesin bir şekilde düşmektedir. Ölü oranları yiyecek azlığı nedeniyle yükselmektedir”(Meadows et al. 1992, p.136).

Tablo 4.13 Bazı Ülkelerde Yıllık Toprak Erozyon Oranları
(Erozyona uğramış toprak ton/ha.)

Ülke	Erozyona Uğramış Toprak Oranı
Gelişmekte Olan Ülkeler	
Burkina Faso	5-35
Burma	139
Çin	11-251
El Salvador	19-190
Etiyopya	42
Endonezya	43
Kenya	72-138
Madagaskar	25-250
Nepal	25-70
Gelişmiş Ülkeler	
Belçika	10-25
Kanada	
British Columbia	30
New Brunswick	40
Nova Scotia	2-26
ABD	18

Not: Toprak Erozyonu, Gelişmiş Ülkeleri ve Gelişmekte Olan Ülkeleri farklı etkilemektedir. Veriler çok kaba taslak olmalarına rağmen, GOÜ'lerin daha fazla oranda erozyona maruz kaldıkları anlaşılmaktadır.

Kaynak: Meadows & et.al 1992, p.94.

Tablo 4.14 Tropik Ormanların Toplam Ekonomik Değeri

Kullanılan değer			Kullanılmayan Değer	
Doğrudan	Dolaylı	Seçenek	Görünen Seç.	Var olan
Sürdürülebilir	yok	yok	yok	yok
Kereste				
Kereste dışı	Besleyici Döngü	Gelecekteki Kull.		Ormanın
Ürünler		Doğrudan ve dolaylı değerlere bağlı olarak	yok	Doğal değeri
Rekreasyon	Su tabakasını korunması	yok	yok	yok
İlaç	Hava Kir.			
	Azaltması	yok	yok	yok
Bitki Genetiği	Mikro Klima	yok	yok	yok
Eğitim	yok	yok	yok	yok
İnsan Habitat'ı	yok	yok	yok	yok

Not: Toplam Ekonomik Değer = Kullanılan değer (Direk+Dolaylı+Seçenek)(Quasi Seç.+Existance).

Kaynak: Meadows et al. 1992, p.101.

Tablo 4.15 Nepal'de Bir Tepe Ağaçlandırılması Gelişmesi Projesinin Kıymetlendirilmesi (Top.Alan İçin Çıktı (Milyon Rupe)

Proje Yılı	Projeli Çıktı(1)	Projesiz Çıktı(2)	1-2
1	12.5	7.5	5.0
2	5.3	7.2	- 1.9
3	10.8	6.9	3.9
4	5.8	6.6	- 0.8
5	9.9	6.4	3.5
40	21.7	1.6	20.1

Not: Orman yönetim projesi, arazi kullanımındaki değişiklikleri de içermektedir, bu yüzden her tip arazi kullanımı değerlendirilmek durumundaydı. Bundan sonra, arazi kullanım farklılığına bağlı olarak oluşan kıymet farklılıklarındaki değişikliklerin yükselmesi ve belirli bir alan üzerindeki üretkenliğin artması değerlendirilmek durumundaydı. Net faydadaki düşük değerin az olması, düşük maliyet ile karşılaştırılması bu işlemten sonra karşılaştırılır. Sonuç, % 8,5 yurtiçi net fayda olarak açıklanabilir.

Kaynak : Meadows et. al.1992, p.110.

Bugün, dünya orman kaynaklarının çoğunluğunun, AG ve GOÜ'ler de bulunması, hem avantaj ve hem de dezavantaj olarak algılanabilir. Avantajdır, çünkü sanayileşme sınırlı ve tüketim göreceli olarak az olduğu için kirlenme ve tahribat sınırlı düzeyde kaldığından korunması kolay olmaktadır. Dezavantaj olmasının nedenleri;

- I. Koruma bilinci yeterince gelişmediği için yoketme hızlı olmaktadır,
- II. 'GÜ'lerin kontrolü ve aşırı tüketimi sürdürülebilirlik kavramının en önemli kavramlarından olan denge unsurunu tehdit etmektedir.

Ülkelerin ithalat ve ihracatları incelendiğinde, ağaç, odun ve yan ürünlerini ihraç eden ülkelerin hemen tamamı AG ve GOÜ, ithal eden ülkelerin çoğunluğu GÜ'lerdir (Pearce & Warford 1993). Çok ilginç bir şekilde, hamburger tüketimi orman alanlarını yavaş yavaş yok etmekte ve bu tehlike her geçen gün büyümektedir. Bilindiği gibi, hazır yemek(fast food) sürecinin en önemli elemanlarından olan hamburger için gerekli olan et, özel çayırarda yetiştirilmiş sığırlardan elde edilmekte ve bunun için, fast food düşüncesinin mucidi olan ABD'nin seçtiği yer Orta ve Güney Amerikadır.

Tablo 4.16 Tropik Orman Alanlarının İlk Ölçümleri ve 87 Tropik Ülkedeki Ormansızlaştırma Oranı, 1981-1990(bin ha.)

Bölge veya Altbölge	İncelen en Ülke Say.	Toplam Alan	Orman Alanı 1980	Orman Alanı 1990	Yıllık Yok edilen Or. A. '81-90	Yıllık Değişim '81-90 %
L. Amerika	32	1,675,700	923,000	839,900	8,300	- 0.9
O. Amerika ve Meksika	7	245,300	77,000	63,500	1,400	- 1.8
Karibler Bölgesi	Alt 18	69,500	48,800	47,100	200	- 0.4
Tropik Amerika	G. 7	1,360,800	797,100	729,300	6,800	- 0.8
Asya	15	896,000	310,800	274,900	3,600	- 1.2
G. Asya	6	445,600	70,600	66,200	400	-0.6
KıtaG.doğu Asyası	5	192,900	83,200	69,700	1,300	- 1.6
G.Doğu Asya Ada.	4	558,100	157,000	138,900	1,800	- 1.2
Afrika	40	2,243,400	650,300	600,100	5,000	- 0.8
B. Sahelia Afrikası	8	528,000	41,900	38,000	400	- 0.9
D. Sahelia Afrikası	6	489,600	92,300	85,300	700	- 0.8
Batı Afrika	8	203,200	55,200	43,400	1,200	- 2.1
Merkez A.	7	406,400	230,100	215,400	1,500	- 0.6
Tropik G.doğu A.	10	557,900	217,700	206,300	1,100	- 0.5
Afrika Ada.	1	58,200	13,200	11,700	200	- 1.2
Toplam	87	4,815,100	1,884,100	1,714,800	16,900	- 0.9

Kaynak: Meadows et al. 1992, p.117.

Orta ve Güney Amerika'nın AÜ ve GOÜ'leri, ABD'nin artan et ihtiyacını karşılamak üzere her geçen gün daha fazla meraya ihtiyaç duymakta ve çözüm, tropik orman alanlarının tarıma açılması şekliyle orman alanlarının yok edilmesi olarak ortaya çıkmakta ve uygulanmaktadır(Pearce & Warford 1993).

Meadows et al.(1992, p.210)'ın, sürdürülebilirliğin, fiziksel büyümeyle değil, kaliteli bir kalkınmayla ilgili olacağı düşüncesi, daha çok iyimser bir beklenti taşımaktadır.

4.5 İNSANOĞLU :

Yaşanılan dünyada, hemen her konunun nedeni ile sonucu olan insanoğlu kalkınma ve dengesizlik ikileminin de neden ve sonucudur. Neandertal insandan, bugünün modern toplum insanına kadar uzanan süreçte insanoğlu uzun ve önemli bir evrimden geçmiştir.

Başlangıçta, Tabiat'tan korkan, tabiatın sınırları içerisinde yaşamayı tartışmasız kabul eden ve tek amacı canlı kalabilmek için karnını doyurmak olan insanoğlu, bugün tabiattan çekinmeyen, O'nun sınırlarını kabul etmeyen ve amacını, yönetmek, entellektüel olma, evrenin sınırlarını keşfetmek gibi geniş bir ölçeğe yaymıştır.

Gelinen noktada, kaynakların sınırlı olması, bir denge ve bu dengenin sürekli olması için iyi bir planlama zorunlu olmakla birlikte, insanoğlunun canlı olmaktan gelen üreme dürtüsü ve egosu dengenin kurulması ve planlanmasını zorlaştırmaktadır. Aynı zamanda, modern insan yaşamı yalnızca karın doyurmak olarak algılamadığı içindir ki tercihini kalkınmadan yana koymaktadır.

Sürdürülebilir Kalkınma kavramıyla birlikte ve bu görüşe alternatif olarak sunulan sürdürülebilir yaşam kabul görmemektedir. Kavramların yeni olması süreci etkileyen diğer bir etmendir.

“Yeryüzüne ilk adımını attığından beri insanoğlu, üretmeden önce de, üretirken de, daima bir tüketici olmuştur ve olmakta devam etmek zorundadır”(Marx 1986, p.184).

4.6. ŞEHİRLEŞME

Tarımsal olmayan üretimin yapıldığı ve hem tarımsal hem de tarımsal olmayan üretimin kontrol edildiği yer olarak tanımlanan şehir, ekonomiden eğitime, barınmadan rekreasyona kadar hemen her alanda farklı boyutta ve ilerde bulunan şehirselleşme mekandaki değişimler, gelişimler, şehirleşme olgusunu açıklamak için kullanılan tanımlardan yalnızca bir tanesidir. Şehirleşme'yi şehir olma süreci olarak açıklayan Chadwick(1987), şehirleşme ve uygarlık arasında yakın bir bağ ve ilişki olduğunu vurgulamaktadır. Şehirleşme, içerdiği bir çok anlam ve eylemle birlikte genel bir olumluluk ve kalkınma göstergesi olarak algılanmaktadır. Düşünen canlı, insanoğlunun bir anlamda farkını da ortaya koyan bu kavram, son dönemlerde yalnızca nüfus büyümesi ile açıklanmaya çalışılmaktadır. Kuşkusuz, Şehirleşme olgusunun ve gelişiminin en temel etkenlerinden birisi nüfus ve nüfus değişimidir. Ve bu değişim ileriye, kalkınmaya doğru olduğu sürece anlam taşıyacaktır. Aksi takdirde, üretimde bulunma, kontrol etme, yönetme gibi dinamikler, yalnızca şehir için değil, bölge, ülke ve hatta dünya için problem olacaktır. Nitekim, şehirlerde yaşanan konut sorunu, eğitim sorunu, işsizlik sorunu yalnızca bulunulan şehiri değil etki alanını ve hatta ülkeyi de olumsuz etkilemektedir.

Dünya Bankasının şehirleşme endeksi olarak, şehirselleşme nüfustaki büyüme oranı ile kırsal nüfus arasındaki değişimi kullandığını belirten Chadwick(1987), bu hesaplama yönteminin, kırsal ve şehirselleşme nüfus artışının aynı oranlarda olabileceğini durumları da içerdiği dolayısıyla her zaman sağlıklı sonuçlar veremeyeceğini belirtmektedir.

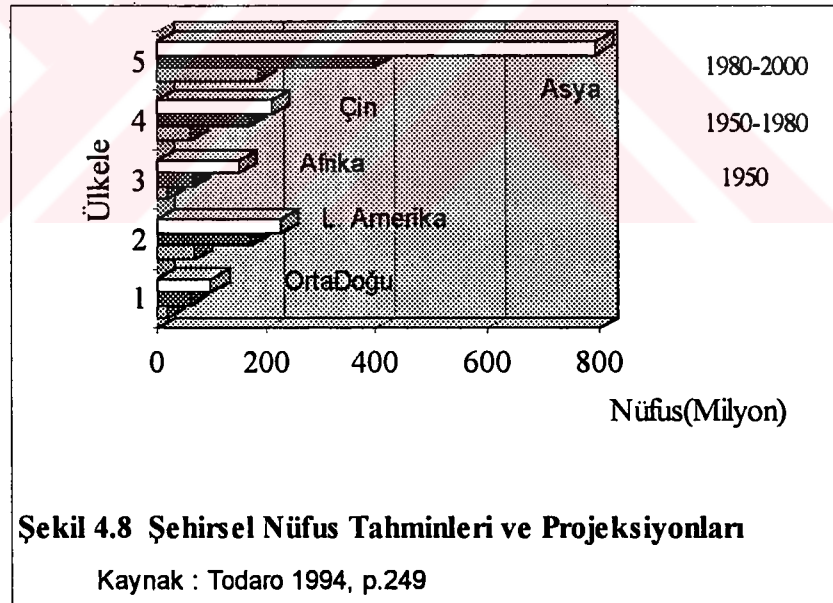
Şehir Planlamanın temel fonksiyonunu Faludi(1973) şu başlıklar altında toplamaktadır:

- I. Sınırlı arazinin düzenlenmesi, fonksiyonlar arası dengesinin kurulması ve sürekliliğinin sağlanması için yapılmakta olan rekabeti yeniden düzenlemek,
- II. Uygar ve sağlıklı bir fiziksel ortamın sağlanması,
- III. Geniş sosyal programların bir parçası olarak Şehir Planlama, daha iyi bir şehirli toplum yaşamı için gerekli olan fiziksel çevrenin sağlanmasından

sorumludur. Şehir planlamanın ilgilendiği temel düşünceler, (a) düşük yoğunluklu konut bölgelerinin hazırlanması, (b) yerel toplum yaşamının güçlenmesinin sağlamak, (c) banliyölerin büyümesinin kontrolü.

“Şehirselleşme alanı, şehir için de kullanılmakla birlikte, ikisi aynı anlama gelmemektedir. Bütün şehirler, birer şehirselleşme alanıdır ancak her şehirselleşme alanı şehir değildir. Şehirselleşme alanı ülkenin bir hükümeti tarafından tamamlanmış istatistiksel bir kavramdır. Diğer taraftan, şehir belirli bir alanda yaşayan büyük bir insan topluluğundan farklı bir kavramdır. Karmaşık bir politik, ekonomik ve sosyal olgudur. Şehirler aynı zamanda, ekonomik üretim, din, öğrenim ve kültürdürler”(WRI et al 1996, WB, p.8).

Nüfus değişimini şehirleşmede temel bir faktör olarak açıklayan Chadwick (1987), ekonomik faaliyetin girişimciliği yönlendirme ve yerleştirmede temel olduğu ve böylece nüfusun yerleşimini yönlendirdiğini belirtmektedir.

Yeni fikirlerin şehirlerde hayat bulması, yaşanılabilir minimum standartların sağlanması ile doğru orantılıdır. Problemlerin olduğu ortamlarda üretim zor olacaktır, bu nedenle kırsal-şehir nüfus dengesi sağlanmak durumundadır. Tablo 4.17'de görülen büyükşehirlerin büyük bir yoğunluğu, temel şehirselleşme fonksiyonların talebine yeterli arzı sağlayamamaktadırlar.

Tablo 4.17**Dünyanın En Büyük 25 Şehri, 1995**

	Nüfus (Milyon)	Yıllık ort. Büy.Oran 1990-95, %
Tokyo, Japonya	26,8	1,41
Sao Paulo, Brezilya	16,4	2,01
New York, ABD	16,3	0,34
Mexico City, Meksika	15,6	0,73
Bombay, Hindistan	15,1	4,22
Shangai, Çin	15,1	2,29
Los Angeles, ABD	12,4	1,60
Beijing, Çin	12,4	2,57
Calcutta, Hindistan	11,7	1,67
Seoul, Güney Kore	11,6	1,95
Jakarta, Endonezya	11,5	4,35
Boenos Aires, Arjantin	11,0	0,68
Tianjin, Çin	10,7	2,88
Osaka, Japonya	10,6	0,23
Lagos, Nijerya	10,3	5,68
Rio de Janeiro, Brezilya	9,9	0,77
Delhi, Hindistan	9,9	3,80
Karaçi, Pakistan	9,9	4,27
Kahire, Mısır	9,7	2,24
Paris, Fransa	9,5	0,29
Metro Manila, Filipinler	9,3	3,05
Moskova, Rusya Fed.	9,2	0,40
Dhaka, Bangladeş	7,8	5,74
İstanbul, Türkiye	7,8	3,67
Lima, Peru	7,5	2,81

Kaynak :WRI et. al. 1996, p.9

Tablo 4.18 Bölgeler İtibarıyla, Nüfusu 1 Milyondan Fazla Olan Şehirler, 1950-2005

Bölge	1950	1970	1990	2015
Afrika	3	16	59	225
Latin Amerika	17	57	118	225
Asya	58	168	359	903
Avrupa	73	116	141	156
Kuzey Amerika	40	78	105	148

Kaynak: WRI et. al. 1996, p.9.

Tablo 4.18' de gözlenen nüfusu bir milyondan fazla olan şehirlerin, çeşitli bölgelerdeki artış incelendiğinde, özellikle AG ve GOÜ'nün yoğunlukta olduğu bölgelerde, şehirleşme sürecinin, daha çok nüfus artış ile bağlantılı olduğu

gözlenmektedir. Tablo 4.19 incelendiğinde, Şehirleşmenin, nüfus yoğunluğunun artması ile açıklanmasının yeterli olmadığı görülmektedir. Tablo 4.19'dan çıkarılabilecek bir diğer sonuç, yasadışı yapıların sayısının ülkelerin gelişmişlik düzeyleri ile ters orantılı bir görünüm sergilemesidir. Kuşkusuz, bu oranların bu kadar yüksek olması, yalnızca kırsal kesimde yaşanan işsizlik vb. sorunların yansımaları ile açıklanamaz. AG ve GOÜ'deki marjinal sektörlerin üretimdeki yadsınamayacak etkisi ve Sanayi sektörünün ihtiyacı olan ucuz işgücü talebinin de etkisi, bir diğer deyişle arz-talep dengesinin de etkisi söz konusudur. Problem arz ve talebin ortaya çıkış biçimi ve diğer alanlara yansımaları ile çeşitli zamanlarda, çeşitli oranlarda ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4.19	Gecekonduların Şehir Nüfusuna Oranı (%)
Şehir	Gecekondular/Şehir Nüfusu(%)
Latin Amerika	
Bogota, Kolombiya	60
Meksiko City, Meksika	46
Karakas, Venezuela	42
Ortadoğu ve Afrika	
Addis Ababa, Etiyopya	79
Kazablanka, Fas	70
Kinshasa, Zaire	60
Kahire, Mısır	60
Ankara, Türkiye	60
Asya	
Kalküta, Hindistan	67
Manila, Filipinler	35
Seul, Güney Kore	29
Jakarta, Endonezya	26
Kaynak : Todaro 1994, p.251	

Dünyanın değişik coğrafi bölgelerinde, çeşitli gelir gruplarına ait ülkelerin çevresel göstergelerine bakıldığında, şehirleşmenin temel göstergelerinden kabul edilen, 'güvenilir su' ve 'yeterli sağlık koşullarının' kişi başına düşen gelirle doğru orantılı olarak arttığı, buna paralel olarak şehirlerdeki Sülfür di Oksit(SO₂), kişi başına çöp, Karbon di Oksit(CO₂) gibi çevre sağlığını ve doğal dengeyi olumsuz etkileyen

göstergelerin de kişi başına düşen gelirle doğru orantılı olarak arttığı görülmektedir(WRI et.al. 1996, p.19).

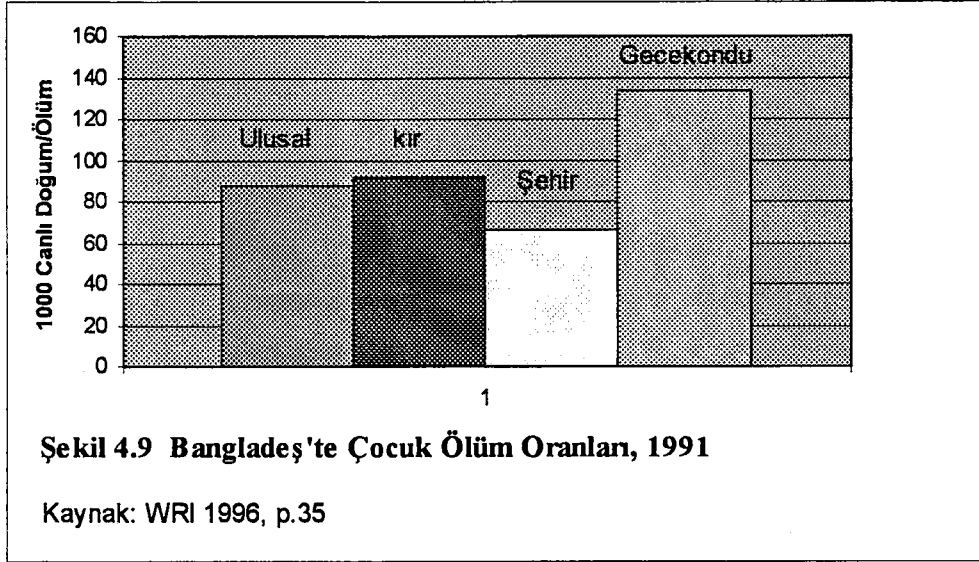
Tablo 4.20'de verilen rakamlar incelendiğinde çok önemli maliyetler çıkmaktadır; ancak hesaba katılmayan, hava kirlenmesi ve gürültü kirlenmesinin maliyeti de çok önemli bir kalemdir. Buna ek olarak, toplu taşıma araçlarında çekilen fizyolojik ve psikolojik sıkıntı, yağmur, kar, çamur gibi tabiat koşullarının yarattığı yıpranma ve güçlükler de çok önemli ancak ölçülemeyen maliyetlerdir. Tablo 4.20'deki örneklerden Bankong trafiğinin, İstanbul trafiği'nin hemen hemen üç katı bir yoğunlukta, Bankong'ta, mesai saatlerinde, hava alanına ulaşmak için insanlar en az üç saat önceden yola çıkmaktadırlar. Bunlar göz önüne alındığında sorunun boyutu biraz da olsa şekillenmektedir.

Tablo 4.20 Bazı Seçilmiş Ülkelerde, Trafik Sıkışıklığına Bağlı Olarak Meydana Gelen, Ölçülmüş Kayıplar

Şehir	Zaman Kaybının Yıllık Maliyeti (Milyon ABD\$)	GSBH (%)
Bankong	272	2.1
Honkong	293	0.6
Jakarta	68	0.9
Kuala Lumpur	68	1.8
Manila	51	0.7
Seul	154	0.4
Singapur	305	1.6

Kaynak WRI et al. 1996, p.25.

Şekil 4.9'da ve Tablo 4.21'de görülen durum, AÜ'deki şehirleşmenin boyutlarını yansıtan bir diğer örnektir. Şekil 4.9'da ilginç olan Gecekondunun ayrı bir kalem olarak verilmesidir. Gecekondur ve Şehir ortalaması, yalnızca ulusal ortalamanın değil, aynı zamanda kırsal ortalamasının da üzerindedir. Tablo 4.21'de ise şehirleşmenin önemli göstergelerinden olan hizmet sektörünün yetersizliği görülmektedir.

Tablo 4.21 Hane halkı çevresel göstergeleri, 1991-1992

Gösterge	Hane halkı örneklem Yüzdesi		
	Accra	Jakarta	Sao Paulo
Hane'de su Kaynağı yok	46	13	15
Ortak wc 10 haneden fazla	48	14-20	<3
Evsel Atıklar toplanmıyor	89	37	5
Yemek yapımı için odun kul.	76	2	0
Mutfakta görülen sinek	82	38	17

Kaynak: WRI et al 1996, p.46.

Not: Accra, Ghana; ve Sao Paulo, Brezilya'da 1000 hanede, Jakarta, Endonezya'da 1055 hanede gözlem yapılmıştır.

Tablo 4.22'de ise ekonominin, sosyal yaşama olan yansımalarının örneğidir.

Tablo 4.22 Hanehalkı Çevresel Göstergeleri, Accra, 1991-92

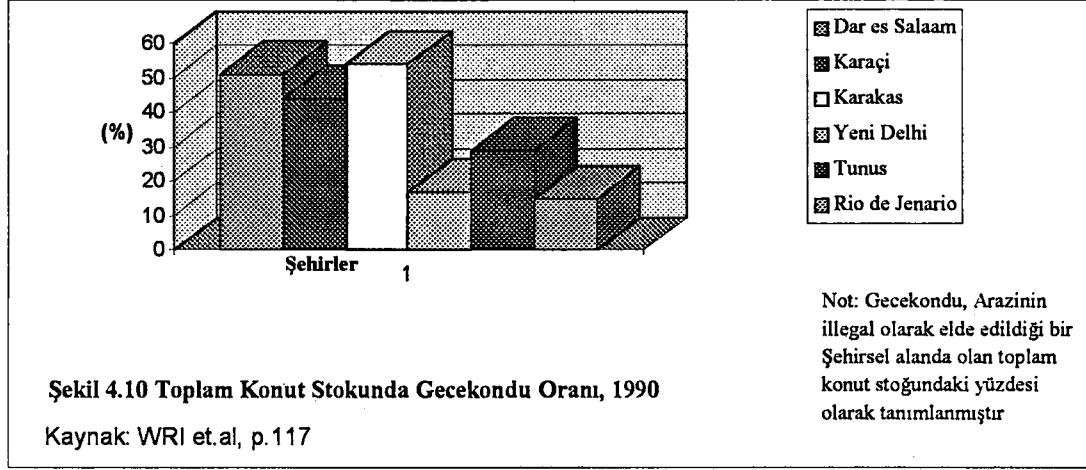
Gösterge	Hane halkı örneklem Yüzdesi		
	Yoksul	Orta sınıf	Varlıklı
Hane'de su Kaynağı yok	55	15	4
Ortak wc 10 haneden fazla	60	17	2
Evsel Atıklar toplanmıyor	94	77	55
Yemek yapımı için odun kul.	85	44	30
Mutfakta görülen sinek	91	56	18

Kaynak: WRI et al 1996, p.46.

Not: Örneklem, Büyük Accra Metropoliten alanında tanımlanmıştır ve 790 fakir, 160 orta sınıf ve 50 varlıklı hanede yapılmıştır.

“Şehirselle alanlar, çevreyi üç önemli yoldan etkilerler: Arazinin şehirselle kullanıma dönüşmesi, doğal kaynakların çıkarılması, tüketilmesi ve şehirselle atıkların atılması”(WRI, p.57). Gecekondulaşma süreci, arazinin 'şehirselle kullanıma'

dönüşümünün somut göstergesidir. Bkz.Şekil 4.10.

Tablo 4.23 Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyük Şehirlerin Dağılımı

Şehir Nüfus	Büyüklüğü,	Şehir Sayısı		Şehir Nüfusu (Milyon)		Şehirsel Nüfus (%)	
		1990	2000	1990	2000	1990	2000
> 4 Milyon		33	50	280	455	20.2	23.2
2-4 Milyon		43	72	120	197	8.6	10.0
1-2 Milyon		111	157	152	215	11.0	11.0
0.5-1 Milyon		207	243	144	173	10.3	8.8
Toplam		394	522	696	1040	50.1	53.0

Kaynak : Bartone et al 1995, p.8.

Tablo 4.24 Sağlığa Zararlı Çevresel Etkilerden Korunma
(Ekonomik gelişme düzeyine göre 168 ülke)

Ülke durumu		Ülke Sayısı			Toplam
		Yüksek gelir	Orta Gelir	Düşük gelir	
Bütün	ihtiyaçlar karşılanıyor	27	11	4	42(%25)
Bazı	ihtiyaçlar karşılanıyor	0	34	14	48(%29)
Sınırlı	ihtiyaçlar karşılanıyor	0	15	63	78(%46)
Toplam		27(%16)	60(%36)	81(%48)	168(%100)

Kaynak : Bartone et al. 1995, p.18.

Tablo 4.25 Kalkınma Düzeyine Göre Şehir Nüfusu, 1990

Ülke Durumu	Şehirsel Nüfus (Milyon)	Şehirsel Nüfus/ Toplam Nüf. (%)	1 Milyondan Büyük Şehirlerde Yaşayan Nüf. %
Yüksek gelir	628	77	29
Üst-orta gelir	325	71	30
Alt-orta gelir	327	52	21
Düşük gelir	1162	38	9
Toplam	2443	46	16

Kaynak : Bartone et al., 1995, p.18.

Özellikle GOÜ'lerde meydana gelen hızlı şehirleşme, temel insan ihtiyaçlarını karşılamada, başarısızlığa neden olmaktadır. Yüz milyonlarca insanı yeterli gelir, beslenme, konut ve hizmetten yoksun kalmaktadır. Pek çok şehirsel yerleşmede yaşanan çevre çok kötü kirlenmiş ve yüz milyonlarca insanın sağlığını tamamıyla etkilemektedir (UNCED, 1992). Örneğin Güney Amerika'da, en fakir ve en korunmasız insanlar topluluğu şehirlerde yaşamaktadırlar (Edmundo, 1996). Bir diğer örnek, AÜ ve GOÜ'nün büyük şehirlerinde, gecekondu oranının yüksekliğidir. İstanbul ve Bangkok başta olmak üzere bir çok büyük şehirde yaşanan trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği sayılabilecek diğer olumsuzluklardır.

Nüfus yoğunlaşmasına bağlı olarak açıklanan Şehirleşme olgusu, her şart ve koşulda olumluluk ifade etmemektedir.

4.7 ORGANİZASYON :

Üçüncü Dünya köyleri, onları en fazla bir kaç yıl içerisinde yüksek düzeyde uygun gelişme haline ulaştıracak kaynaklara sahipler. ... Sorun kapital değil, organizasyondur. Örneğin mevcut alanı ve birikimleri, görece basit yapıların, ekosistemin, sosyal organizasyonların inşası için kullanmak (çok düşük parasal gelire karşın), çok yüksek bir yaşam kalitesi sağlayacaktır(Trainer 1993, p.13).

Bölgesel kalkınmada en önemli unsurlardan birisi bölgesel organizasyondur. Dolayısıyla bölge yerleşmelerinin tek ve ayrı ayrı kalkındırılması önemli olmakla birlikte, perspektifi saptırabilir. Bu nedenle, her yerleşmenin özelliklerinin çok iyi değerlendirilip, bölgesel kalkınmaya yapacağı etki ve alacağı görev iyi saptanmalıdır.

Bölgesel gelişme ve planlama'da bütünleşme ve eş zamanlı devinim zorunludur. Çünkü projeler birbirbirine bağlıdır ve süreç bir zincirler bütünüdür.

Kalkınmanın perspektifini sürekli istenilen yönde tutmak, geri-beslem (feed-back) ile mümkündür. Güçlü bir hedef ve süreci kontrol (feed-back) mekanizması ancak iyi bir organizasyon ile sağlanabilir.

Organizasyon aynı zamanda kapitalin kullanımı açısından da önem taşır. Ödemeler dengesinin açık verdiği bir süreçte, uzun vadeli(ölü yatırım) yatırımlara gitmek ekonomiyi çökme noktasına getirecektir.

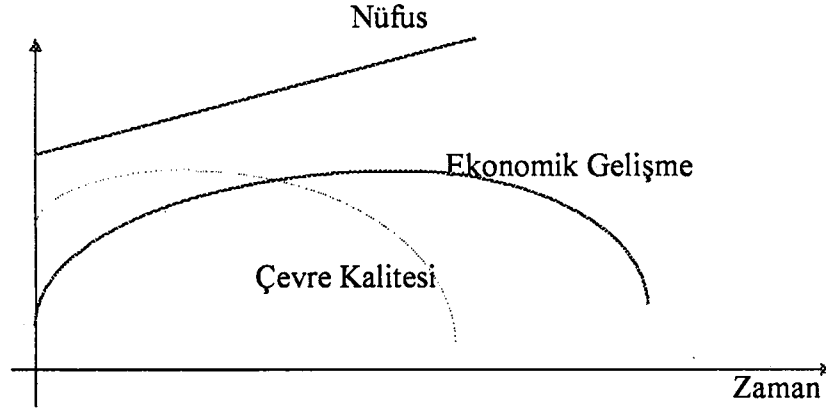
Bölüm Sonucu

Bölgesel kalkınma konusunda bugüne kadar geline süreçte, gelişmenin sonucu olarak ekolojik denge bozulmuştur. Dünyanın taşıma kapasitesinin sınırında olduğumuz bu dönemde bu etkileşim değişmek durumundadır.

Kalkınma sürecinde çok önemli bir girdi olan teknolojinin gelişimi, ekolojik dengenin olumsuzlukları ile ters orantılı olarak ilerlemektedir. Dünyanın, belki de en gelişmiş ülkesi olan “ABD, dünya CO2 kaynaklarının %23’ünden sorumludur”(Gore 1993, s:168). Bir başka örnek, Çernobil Nükleer Santrali'nde yaşanan faciadır. Ucuz enerji, petrolün yerini alacağı ve enerji darboğazını tamamıyla çözeceği düşüncesiyle bakılan nükleer enerji, bugün dünyanın karşı karşıya bulunduğu en büyük potansiyel tehlikedir. Ozon tabakasının delinmesi gibi örnekler, teknolojik gelişim ve ekolojik dengenin birbiri ile uyumlu olamadıklarının somut göstergeleridir.

Atmosfere zarar veren CFC'lerin hemen tamamı OECD ülkeleri tarafından, bir diğer deyişle teknolojik olarak en gelişmiş ülkeler tarafından, tabiata bırakılmaktadır(Goodland 1995). Bilimsel ve teknolojik gelişme tükenbilir kaynakların aşırı kullanımı sağlamakla kalmayıp, doğa tarafından emilemeyecek atıkların ve zararlı emisyonların oluşmasını hızlandırmıştır(Simonis 1989).

Şekil 4.11 ekonomik gelişmenin doğal dengenin sürekliliği ile olan uyumsuzluğunu yansıtmaması bakımından önemlidir.

Şekil 4.11 Nüfus, Ekonomik Gelişme ve Çevre Kalitesi Arasındaki İlişki
Kaynak : Archibugi and Nijkamp 1989, p.51.

Ayrıca, silah sanayiinin ve savunma teknolojisinin ulaştığı nokta da, ekolojik denge için başlı başına büyük bir potansiyel tehlikedir. Örneğin, GÜ'lerin önde gelenleri, AR&GE'lerinin önemli bir kısmını Savunma Sanayiinin gelişimine ayırmıştır. Bkz. Tablo 4.6.

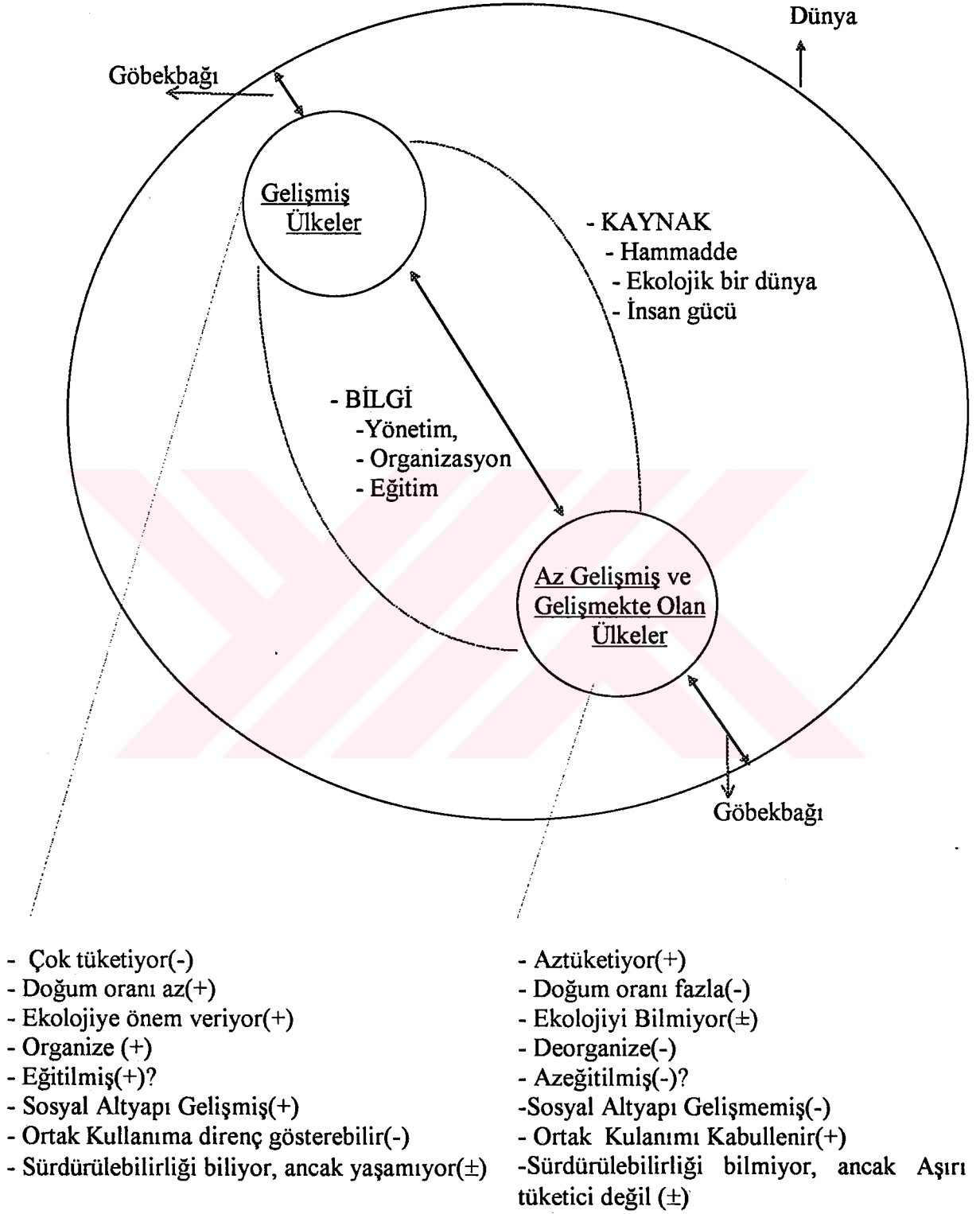
Sonucu bir cümle ile belirtmek gerekirse, dengesizliğin kalkınma sürecinin nedeni ve sonucu olarak ağırlık kazandığı görülmektedir.

AÜ ve GOÜ'lerdeki üstel nüfus artışı ve GÜ'lerdeki aşırı tüketim etken ve edilgen olarak, teknoloji, şehirleşme gibi çok çarpanlı faktörlerle birlikte bölgesel kalkınma sürecinde rol almaktadır. Başta geçirdiği evrim ve değişen üretim ilişkileri olmak üzere sürekli bir devinim içerisinde olan insanoğlunun, zorunlu ihtiyaçlarını karşılamak için verdiği mücadelede, hep daha fazlasını, daha iyisini istemesi, son dönemlerin gündeminde önemli yer tutan 'Sürdürülebilirlik' kavramını tartışmaya açmıştır. Bir taraftan bölgesel ve ekonomik kalkınmayı yeterince açıklamadığı düşünülen GSH, kişi başına düşen milli gelir gibi kavramların, İnsan Gelişme Endeksi(İGE) gibi yeni kavramlarla açıklanmaya çalışıldığı ekonomi bilimindeki

değişim rüzgarları, diğer taraftan insanoğlunun sosyolojik yapısından kaynaklanan 'tüketici insan'(Marx, 1986) olgusu, kalkınmaya çalışılırken, dengesizliğin giderilmesi yada azaltılmasının amaçlanması ikilemin en önemli halkalarından birisi olarak ortaya çıkmaktadır.

Az Gelişmiş Ülkeler'de, Nüfus Yoğunluğu ile Dengesizlik arasında doğrusal bir ilişki görülmektedir. Bir bölgenin ve/veya yerleşmenin nüfusu arttıkça, diğer bölge ve/veya yerleşmelerle arasındaki dengesizlik kendi lehine olmak üzere arttığı söylenebilir. Bir diğer deyişle, Nüfus yoğunluğunun artması, GSMH' besleyici bir faktördür. "Verileri mevcut ülkeler için, şehir büyüdükçe kişi başına gelir artar genellemesi yapılabilir"(Alonso 1968, p.625). Şili'de, ülkenin GSH'sının %46.7'sini(JICA, 1994), Metropolitan Bölge olarak tanımlanan ve Şili'nin Başkenti olan Santiago bölgesi almaktadır. Tayland'da ise, Başkent Bankong bölgesi ülkenin GSBH'sının %52.1'ni aldığı ve bu oranın zaman içerisinde artış eğiliminde olduğu görülmektedir(JICA, 1994).

Kısaca, bugün geline nokta, aslında yaşamın üzerinde kurulu olduğu denge olgusu, kapitalist üretim ilişkilerinin öne çıktığı, tercihleri yapma gücünü, dolayısıyla sorumluluğunu elinde bulunduran kapitalist toplumun, sürdürülebilir yaşam veya sürdürülebilir kalkınma konusunda yapacağı tercih, ikilemin azaltılması sürecinde önemli bir aşama olacaktır. İnsanoğlu'nun yaşamasının mümkün olmadığı bir ortamda 'Kalkınma' hiç bir anlam taşımayacaktır. Şekil 4.12' de iki farklı toplumun yaşam tarzları tanımlanırken ikilemin azaltılabilmesi için başlangıç olabilecek işbirliği için temeli organizasyon olan bir öneri tasarlanmıştır.

Şekil 4.12 Ortak Payda

BÖLÜM 5

TÜRKİYE'DE BÖLGESEL KALKINMA VE BÖLGESEL DENGESİZLİK

5.1 TARİHSEL SÜREÇ

Dünya'da bölgelerarası dengesizlik, diğer bir deyişle ülkeler arasındaki dengesizliğin artışı, ülkelerin kendi bölgeleri arasındaki dengesizliğin artışıyla paralel olarak ilerlemektedir. Bu süreç, Türkiye'de de kendine özgü nedenleri ve farklı ölçeği ile devam etmektedir. Örneğin Mutlu(1992, s.93-94)'ya göre "En önemli bölgesel sorun kuşkusuz bölgeler arasındaki gelir eşitsizlikleridir".

Tarihin hemen her döneminde bir çok medeniyetin beşiği olmuş Anadolu, Osmanlı İmparatorluğu'nun gerileme dönemi ile birlikte yeni bir döneme girmiştir. O dönemde, Avrupa ülkeleri ile olan ticari ilişkilerde, başta Fransızlar olmak üzere verilen ayrıcalıklar -Tarihte daha çok Kapitülasyonlar olarak geçmektedir-, geri kalmışlığın ve bölgeler arası dengesizliğin başlangıcı olarak alınabilir.

Kuşkusuz Türkiye yeni bir devlettir ve yeni bir başlangıç söz konusudur. Ancak gerek tarihsel sürecin devamlılığı ve mekanın aynı olması, gerekse Osmanlı İmparatorluğu'dan alınan borçların büyüklüğü yeni bir başlangıç yaparken kaynakların optimum kullanımını engellemiş ve kalkınma için yapılan çalışma ve organizasyonlarda bağımsız karar almayı zorlaştırmıştır.

Türkiye'nin kalkınma sürecinde, yukarıda tanımlanmaya çalışılan sorunların, bölgelere yansımaları da farklı olmuştur. Bu durumun tarihsel sürecini, Yerasimos(1992, s.345) şu şekilde açıklamaktadır: "Osmanlı İmparatorluğu yedek insan ve doğal zenginlik kaynağı gözüyle baktığı, dar anlamıyla Anadolu denilince kastedilen bölgeden kendi sosyo-ekonomik sistemine sıkı sıkıya bir uygunluk istemekte, buna karşılık Doğu'daki uçlarda daha önceki yapıların varlığını

sürdürmesine izin vermektedir. Böylece Orta ve Batı Anadolu'da sosyo-ekonomik yapıların bir eş düzenlilik içine sokulması, bütün onyedinci ve onsekizinci yüzyıllar boyunca daha sonraki ilk kapitalist yapıların doğmasına yol açacak bir ortam yaratırken, doğudaki aşiret yapılarında çözülmeye yönelik bir buhrana ancak ondokuzuncu yüzyılda girilecektir. Bugün Türkiye'nin doğusuyla geri kalan kısımları arasındaki dengesizliğin temelinde işte bu kopukluk yatmaktadır".

Bu sürece, Türkiye'nin sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapısıyla beraber, altyapı eksikliği, düşük eğitim düzeyi gibi sorunların eklenmesi, tarihsel etmenler ve coğrafi farklılıklardan oluşan bölgelerarası dengesizliğin artmasına neden olmuştur. Ve Atalık(1990) tarafından belirtildiği gibi, son yıllarda GSH'nın illere dağılımı, bölgelerarası dengesizliği açık bir şekilde göstermekte ve dengesizlikte bir büyüme olduğunu göstermektedir.

İlk olarak, Gelişmekte Olan bir Ülkenin özel koşullarında, GSH' yı maksimize etme ve bölgesel dengesizliği azaltma arasında çelişki vardır. İkinci olarak, planlama tekniklerini bölgesel ve bölgelerarası faaliyetlerde de kullanırken bazı kesin sınırlayıcılar vardır. Üçüncü olarak, ekonomik ve sosyal potansiyeli yüksek olan bölgelere, kaynakların rasyonel aktarımı(allocation) yoluyla toplam üretimin artırılması karşısında önemli bir politik baskı vardır(Atalık 1990, p.13).

Ayrıca, kapitalist üretim tarzının devamlılığının parçası olan, serbest pazar(Hunt 1989) politikasının Türkiye'deki yansıması, çoğu GOÜ'de olduğu gibi, ülke için olumluluklardan çok olumsuzluklar sözkonusudur. 1970'li yıllara kadar Tarım'da sübvansiyon uygulayan Türkiye Hükümetleri, bu tarihlerde uluslararası ticarete meydana gelen önemli değişiklikler, petrol fiyatlarındaki artış, sonrasında sübvansiyonun maliyeti bütçeyi çok zorlamıştır. Dış ödemeler dengesine yansıyan bu durum, IMF ve Dünya Bankası tarafından harcamaların kısılması baskısıyla tarımdaki destek önemli oranda kısılması(Yenal, A. Ve Yenal, D. 1993) bu durum için önemli bir göstergedir.

Türkiye'deki bölgeler arası dengesizliği, 'dünyadaki en yüksek bölgesel eşitsizlikler'den birisi olarak değerlendiren Mutlu(1992), sorunun çözümü için çaba

harcanmadığı takdirde olabilecekleri şöyle değerlendirmektedir; "Serbest piyasa ekonomisi döngüsel ve birikimli nedensellik sürecini bölgelerarası işlevsel tamamlayıcılık mekanizmasıyla makul bir sürede kıramazsa başka faktörler ortaya çıkıp bu süreci kırabilir. Bu faktörlerden birisi politiktir; çünkü, hiçbir ülkenin politik yapısı büyük bölgeler arası eşitsizliklerin getirdiği sosyal baskılara ebediyyen dayanamaz. Bir ülkede iki millet yaşayamaz; aksi halde, kamu düzeni çöker ve ülke parçalanır(Mutlu 1992, s.98). Yukarıda yapılan tespit, bakış açısındaki farklılığa karşın, sorunun önemini vurgulaması bakımından önemlidir.

Kalkınma tarihi incelendiğinde, hernekadar sanayileşmeden kalkınabilmiş bir ülke örneği olmamakla birlikte, bir taraftan sanayileşirken ve dolayısıyla kalkınma aşamasında doğasına zarar vermeyen ülkenin olmaması; diğer taraftan, özellikle 1980'lerden sonra, GÜ'ler ile dünyanın diğer ülkeleri arasındaki uçurumun artması ve bu uçurumun kısa vadede kaybolmayacağı eğiliminde olması, paralel olarak kaynakların kıtlığı nedenlerinden dolayı, AG ve GOÜ'ler, dolayısıyla Türkiye sanayi ülkesi olma pespektiflerini gözden geçirme durumundadırlar. Kaldı ki, sanayileşmekten amaç, bir taraftan toplumsal refah düzeyini yükseltirken, diğer taraftan toplumun her bireyine olabildiğince eşit dağılımını sağlamak ise, çevrenin bozulması ve kirlenmesinin nedeninin sanayi olması, üzerinde durulması gereken büyük bir ikilemdir.

"Türkiye'nin gelişme deneyi ithal edilmiş teknoloji ile kapitalist sistem içinde kalkınmakta olan ülkelerin tümü için genelleştirilebilir"(Tekeli ve Erder 1978, s.329) tespitinden bugüne yöntem çok değişmemiştir. Teknolojik olarak GÜ'e bağımlı olarak, GÜ'in düzeyine ulaşma talebi bir diğer ikilemdir.

Ayrıca, "Türk toplumunun evrimi, iç dinamiğinin ve egemenlik ilişkilerinin belirlediği dönemlerden oluşan bir süreç olarak karşımıza çıkar. Bunlardan ilki, yeni üretim tarzlarına doğru evrimleşmeyi güderken çok kere tıkanıklıklara uğrar kalır. İkincisi ise egemenlik altına alıcı toplumların yararına işleyen 'azgelişmiş' üretim biçimiyle sonuçlanır" (Yerasimos 1992, s.552) değerlendirmesi kalkınma sürecinin bir tek perspektif ve yöntemle aşmaya çalışılmasının sakıncalarını iyi yansıtmaktadır.

5.2 PLANLI KALKINMA DÖNEMİ

Türkiye Cumhuriyeti'nin başlangıçtaki politikalarına bakıldığında, bölgelerarası dengesizlikleri giderme politikasından çok tümünden kalkınma ve azgelişmişliği giderme perspektifi söz konusudur. Kuşkusuz yatırımların dağılımında belirli denge politikaları güdölmektedir ancak, doğal kaynaklar ve mevcut altyapı belirleyici rol oynamaktadır.

Bölge Planlaması ve Kalkınması, 1960'lı yıllarda başlayan yeni bir alandır(Atalık 1990). Planlı Kalkınma dönemi olarak da adlandırılan bu dönem, I. Beş yıllık Kalkınma Planı'nın başlangıç yılı olan 1963 yılında başlamaktadır. Temel olarak sektörel incelemeler ve belirli bir sayıda sektörel faaliyetler üzerine yapılmış olan I. Beş yıllık Kalkınma Planı, alansal kalkınma yöntemlerinin güvenilirliğini sorgulamamıştır. GAP bir tarafa bırakılırsa, 1963'ten bugüne bütün Beş yıllık kalkınma planları bu şekilde uygulanmaya çalışılmıştır(Atalık 1990, p.13).

Planlı kalkınma dönemi öncesinde, şehirleşmenin durdurulması gerektiği ve durdurulabileceği tartışılmıştır... Şehirleşme gelişmeyi gösteren ve hızlandıran bir oluşum olarak değil katlanılması gereken ve olumsuz bir eğilim olarak karşılanmıştır (DPT 1967, Sinemillioğlu 1991).

Bu olumsuz durum, beşer yıllık kalkınma planlarının yapılmaya başlanmasıyla, en azından anlayış olarak ortadan kalkmaya başlamıştır. Nitekim, I.Beş Yıllık Kalkınma Planında, Bölge Planlaması ve Kalkınması adı altında bölüm ayrılmış, durum tespiti ve gerekli çalışmalar üzerinde durulmuştur.

II. Kalkınma Planı'nda da, I. Planın eleştirisi yapılarak, şehirleşme olgusunun hızlanacağı saptanmakta ve bölgelerarası dengesizlikler konu edilmektedir. "İktisadi faaliyetleri azgelişmiş bölgelere yöneltmek için, kamu yatırımlarında birden fazla kuruluş yeri üzerinde durulacak, iktisadi olmak niteliğini kaybetmeden geri kalmış bölgelerdeki gelişme merkezlerinde yapılmaları tercih edilecek, bu bölgelere yöneltici bir politika izlenecektir. Şehirleşme desteklenecek ve şehirleşmeden

ekonomiyi itici bir güç ve gelişme aracı olarak yararlanılacaktır" (DPT 1967, Sinemillioğlu 1991). Bu olumlu düşünceler, bugüne iyi bir şekilde yansımamıştır. Bölgeler arası dengesizlik giderek artmıştır. Bkz.Tablo 5.1.

II. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda dikkate değer bir diğer husus, "Bölgelerarası dengeli gelişmeyi gerçekleştirmek için hizmet yatırımları bu hizmetlerden yeter ölçüde yararlanamayan kitlelere yöneltilerek bu yatırımların bölgelerarası dengeli dağılımı sağlanacaktır. Az gelişmiş bölgelerin büyüme potansiyeli yüksek stratejik şehirleşme merkezlerinde yoğunlaştırılarak kendi kendine gelişme gücü kazanan ve çevresini etkileyen gelişme noktaları elde edilecektir"(DPT 1967, s.263). Teorik olarak Rostow'un kalkış(take-off) aşaması ile benzeşen 'ilke', Marshall yardımıyla sonra ki döneme denk gelmektedir. DPT(1967) tarafından bölgesel gelişme ilkesi olarak açıklanan düşüncenin, ne kadar uygulanabildiğini tespit etmek zordur; ancak bugün mevcut olan bölgelerarası dengesizlik, göz önüne alındığında başarısızlık sözkonusudur.

Tablo 5.1 I., XII. ve XVI. Bölgelerin GSMH'deki payları (%)

GSMH	1980	1985
I.Bölge	32.99	36.02
XII.Bölge	3.32	2.56
XVI.Bölge	3.23	2.29
Nüfus		
I.Bölge	20.5	21.1
XII. Bölge	5.6	6
XVI. Bölge	6	6.2

I.Bölge : İstanbul, Bolu, Çanakkale, Edirne, Kırklareli, Kocaeli, Sakarya, Tekirdağ, Zonguldak, Kastamonu

XII.Bölge : Gaziantep, Adıyaman, Şanlıurfa, Kahramanmaraş

XVI.Bölge : Diyarbakır, Bitlis, Hakkari, Mardin, Siirt, Van

Kaynak: Sinemillioğlu 1991(Sönmez, 1990).

Sanayi

"Liberal dönemin başarısızlığından sonra, müdahaleciliğin önem kazandığı dönemde, 1933 yılına kadar ithalatı düzenleyen, ihracatı denetleyen ve spekülasyonları önleyen bir seri kanunlar çıkmıştır. 1933 yılından sonra da sanayileşme hareketinin planlı bir hale konulması gerekliliği üzerine ilk beş yıllık sanayi planının uygulandığı

görülmektedir"(DİE 1973, s.155). Sanayi Planlarının uygulanışı, II. Dünya Savaşı nedeniyle kesintiye uğramış ve savaşında etkisiyle Sanayileşmede belirli bir durgunluk dönemi yaşanmıştır.

Kısaca Sanayi, 1950'lerden sonra yapılaşmaya başlamıştır. 1930 yılındaki Dünya Ekonomik buhranı, II. Dünya Savaşı gibi etmenler, AÜ'nin tipik sorunu olan sermaye birikimi sürecini de olumsuz etkilemiştir.

Bundan sonraki gelişmeler Planlı Kalkınma Dönemi içerisinde şekil ve yön kazanmıştır. Örneğin, 1963-1967 yıllarında uygulanmaya konan I. Kalkınma Planı sonunda, İmalat Sanayiinde yılda %9.6 oranında büyüme gerçekleşmiştir (DİE 1973). Buna paralel olarak, sermaye birikimi de artmıştır. Bkz. Tablo5.2.

"Ülkenin ekonomik coğrafyasında, özellikle bazı bölgelerin göreceli olarak geri kalması yönünde ortaya çıkan sorunların giderilmesinde tüm olanaklar kullanılacak ve planlama kararlarının mekanla bütünleştirilmesi sağlanacaktır. ... Özendirme eylemleri sanayinin bölgelerarası dengesiz dağılımını giderecek yönde kullanılacaktır. Buna göre özendirme sistemi, mal ve mekan bazında kademelendirilecek, alınacak önlemler bölgeler için farklılaştırılacaktır"(DPT 1979, ss.290-291).

Tablo 5.2 Planlı Dönemde Gerçekleşen Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçerisindeki Payı(%)

	I. Plan Dönemi	II. Plan Dönemi
Sabit Sermaye Yatırımlarının GSMH İçinde Yeri	16	19.3
İç Kaynaklar	14.2	18
Dış Kaynaklar	1.8	1.3

Kaynak : DİE 1973, s.164

Kuruluşundan bugüne planlı kalkınmaya önem veren Türkiye, özellikle Kalkınma Planları döneminde göze çarpan, yapılanmadan önce planlama sürecinde başarısız olmuştur. Planlar uzun vadeli projeler ve düşünceler üzerine değil, mevcut sorunların çözümü gibi kısa vadeli ve perspektifi olmayan politikalar üzerinde şekillenmiştir. Türkiye' nin kozmopolit yapısı, farklı etnik kökenlerden gelen halkların olması, öngörüsü olmayan politikalarla birleşince gelişmenin önünde önemli bir engel olmuştur.

Kalkınma Planları uzun erimli bir dönem stratejisi izlemelerine rağmen, ekonomik göstergelere bakıldığında başarısızlık sözkonusudur (Kepenek, 1984), tespiti yukarıda yapılmakta olan görüşü desteklemesi bakımından önemlidir.

1990'lara kadar Bölgesel Gelişmeyi, bölgeler arası dengesizliğin azaltılması şeklinde ele alındığını belirten DPT(1990), bu amaçla Kalkınmada Öncelikli Yöre(KÖY) uygulamasının getirildiğini, ancak sanayinin bölgesel dağılımında istenilen seviyeye ulaşamadığını belirtmektedir.

Görüldüğü kadarıyla, yalnızca 'sanayileşmenin bölgesel dağılımında' değil, KÖY tanımı ve uygulaması da istenilen seviyeye ulaşmamıştır. Tanımı, sınırları ve kaynak konusu çok iyi çözülmeyen KÖY programının uygulamasında da bir çok problemler olmuştur. İlk olarak hemen her il bu programa dahil edilmek istemiş-hala istenmektedir- ve bu konuda bütün siyasi gücünü kullanmıştır. Bu baskılar sonucu bir çok proje program dışı olarak başlamıştır. Örneğin, Malatya, Şanlıurfa, Gaziantep yerleşmelerinin herbirine olan uzaklığı 200 km.'yi geçmiyen Adıyaman'a hava alanı yapılması, kaynakların optimum kullanılmaması, ekolojik dengenin kalkınmada bir maliyet girdisi olarak değerlendirilmemesi, kalkınmada önceliklerin belirsiz olduğu şeklinde değerlendirilmektedir.

Bir başka örnek, GAP çerçevesinde Şanlıurfa'ya Uluslararası Havaalanı yapımı sırasında görülmektedir. Havaalanı için yer tespitinden sonra, aynı ilin ilçeleri olan Hilvan ve Siverek idari sınırlarında değişiklik yapılmasının nedenleri anlaşılamamaktadır. İlk akla gelen neden (eğer başka neden yok ise) Siverek ilçesinin il olması durumunda, havaalanının Şanlıurfa sınırları içerisinde kalması için yapılmış olan politik bir manevradır.

DPT'nin 1996 yılında yayınladığı illerin sosyo-ekonomik sıralamasına bakıldığında, ilk 20 il, Samsun-Hatay aksının batısında konumlanmış durumdadır ve gelişmişlik düzeyi arasındaki fark çok belirgindir. En son 20 sırayı alan il ise, Yozgat ili dışında, ilk 20 il'in tersine bu aksın doğusunda konumlanmış durumdadır. Bunlardan Gümüşhane ve Bayburt dışında, 7'si GAP ili olmak üzere, Güneydoğu ve Doğu

Anadolu illeridir. Bu çalışma 1973 yılında DİE'nin "Bölgeler Arası Gelişme Farklılıkları" için hazırladığı 'İllerin Gelişmişlik Düzeyini Yansıtan Endeks' ile karşılaştırıldığında, ilk 4' sıra değişmemektedir, İlk on sıra karşılaştırıldığında ise 1973'ten bugüne 8 il ilk 10'daki yerlerini korumaktadırlar. 1973 yılında 67. sıra ile en sonuncu olan Adıyaman yerini bir diğer Doğu ili olan Muş'a devretmiştir. GAP illeri arasında, 1973'ten bugüne, sıralama olarak Adıyaman dışındaki iller gerilemişlerdir. Bak. Tablo 5.3 ve 5.4.

Bölgelerarası dengesizliğin Doğu ve Güneydoğu için negatif yönde geliştiğini belirten bir açıklama da Dinler(1989, s.131) tarafından yapılmaktadır : "Cumhuriyetin ilk yıllarında, Türkiye nüfusunun yaklaşık %20'sinin yaşadığı, topraklarınsa %30'unun bulunduğu Doğu Anadolu'daki 19 ilde, ülkedeki sanayi işletmelerinin ancak %17.8' i bulunuyordu. Zamanla bölge bu oranı dahi koruyamadı. Yeni girişimlerin dışsal ekonomilerin ortaya çıktığı Batı Anadolu'da yığılmaları sonucunda, Doğu Anadolu'daki işletmelerin Türkiye' deki toplam işletmeler içindeki payı 1938'de %8'e, 1960 te %7.7' ye ve 1965 da %7.6'ya düştü. Planlı dönemde, geri kalmış yöreleri geliştirmeye yönelik politikalar izlenmesine karşın, 1980 yılında bölgede tüm özel sektör işletmelerinin %10'nu, kamu sektörüne ait işletmelerinse %18'i bulunuyordu. Öte yandan, özel sektöre ait büyük işletmelerin ancak %5.4'ü, büyük işyerlerinde çalışanlarınsa %4'ü, Doğu Anadolu'da faaliyette bulunuyordu. Yine 1980 yılı verilerine göre, Türkiye'deki tüm işyerlerinin (büyük+küçük) %30'unun İstanbul bölgesinde, %22.3'ünün İzmir bölgesinde yer alması, işletmelerin, dışsal ekonomilerin ortaya çıkmış olduğu Batı Anadolu kentlerini kuruluş yeri olarak yeğlediklerini göstermektedir". Dinler'in(1989) yaptığı bir diğer tespit, özel sektörün, Doğu ve Güneydoğu'yu yatırım açısından karlı görmediği, yatırım yapmaya yanaşmadığıdır. Devletin yatırım yapılması için sınırsız denebilecek teşvik olanakları sunmasına karşın yatırım yapılmamasının nedenleri üzerinde düşünmek gerekir.

İlk akla gelen nedenler; bölgede güvenli bir ortamın sağlanmamış olması, eğitim ve sağlığa yeteli altyapının yapılmamış olmasıdır. Diğer bir deyişle, altyapı için yeterli yatırım ve olanak sağlanmadan, üst yapı için teşvik verilmesinin doğurduğu ikilem olarak belirtmektedir.

Tablo 5.3 İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması, 1996-DPT

Sıra	İl	Endeks	Sıra İl	Endeks
1	İstanbul	4.879018	39 Amasya	- 0.193947
2	Ankara	3.324472	40 Karaman	- 0.225250
3	İzmir	2.707983	41 Afyon	- 0.228109
4	Kocaeli	1.745641	42 Niğde	- 0.280378
5	Bursa	1.561681	43 Kastamonu	- 0.331970
6	Eskişehir	1.010243	44 Çorum	- 0.338263
7	Antalya	0.979019	45 Giresun	- 0.342129
8	Tekirdağ	0.912105	46 Artvin	- 0.361540
9	Adana	0.825002	47 Erzincan	- 0.369077
10	İçel	0.692054	48 Sivas	- 0.408015
11	Muğla	0.625896	49 Aksaray	- 0.449240
12	Aydın	0.572214	50 K.maraş	- 0.450686
13	Balıkesir	0.566499	51 Bartın	- 0.472164
14	Kırklareli	0.554468	52 Tokat	- 0.481332
15	Kayseri	0.530593	53 Çankırı	- 0.506919
16	Denizli	0.501473	54 Sinop	- 0.512526
17	Bilecik	0.474944	55 Ordu	- 0.535689
18	Edirne	0.408019	56 Erzurum	- 0.550649
19	Zonguldak	0.362269	57 Diyarbakır	- 0.614462
20	Çanakkale	0.351583	58 Yozgat	- 0.639394
21	İsparta	0.337425	59 Şanlıurfa	- 0.657586
22	Manisa	0.308470	60 Tunceli	- 0.694920
23	Uşak	0.249609	61 Adıyaman	- 0.752853
24	Konya	0.220072	62 Kars	- 0.754675
25	Gaziantep	0.199953	63 Gümüşhane	- 0.783385
26	Hatay	0.189559	64 Bayburt	- 0.798578
27	Sakarya	0.154779	65 Batman	- 0.869404
28	Bolu	0.147192	66 Mardin	- 0.916083
29	Burdur	0.144998	67 Van	- 0.955459
30	Kırıkkale	0.141061	68 Siirt	- 0.970848
31	Kütahya	0.093397	69 Iğdır	- 0.980015
32	Nevşehir	0.006389	70 Hakkari	- 1.053626
33	Elazığ	- 0.024586	71 Bitlis	- 1.056951
34	Trabzon	- 0.034803	72 Ardahan	- 1.057505
35	Samsun	- 0.042239	73 Bingöl	- 1.060746
36	Kırşehir	- 0.116527	74 Ağrı	- 1.134534
37	Rize	- 0.122267	75 Şırnak	- 1.224524
38	Malatya	- 0.179552	76 Muş	- 1.244671

Kaynak: "İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması", DPT-1996

Tablo 5.4 İllerin Gelişmişlik Düzeyi İndeksi, 1973-DİE.

Sıra	İl	İndeks Sayı	Sıra İl	İndeks Sayı
1	İstanbul	288	34 Erzincan	57
2	Ankara	178	35 Bilecik	57
3	İzmir	164	36 Denizli	57
4	Kocaeli	136	37 Diyarbakır	56
5	Eskişehir	128	38 Bolu	55
6	Zonguldak	116	39 Trabzon	53
7	Adana	109	40 Tokat	52
8	Bursa	109	41 Kars	52
	Türkiye	100	42 Siirt	50
9	Elazığ	93	43 Muğla	59
10	İçel	93	44 Kastamonu	48
11	Kayseri	85	45 Sivas	47
12	Aydın	84	46 Nevşehir	46
13	Isparta	83	47 Afyon	45
14	Sakarya	83	48 Niğde	45
15	Balıkesir	79	49 Çorum	42
16	Kırklareli	78	50 Van	41
17	Manisa	77	51 Kırşehir	41
18	Gaziantep	77	52 Bitlis	41
19	Hatay	76	53 Giresun	41
20	Uşak	73	54 Urfa	40
21	Tekirdağ	72	55 Çankırı	39
22	Kütahya	70	56 Tunceli	37
23	Antalya	68	57 Ordu	35
24	Amasya	66	58 Sinop	35
25	Edirne	66	59 Maraş	30
26	Çanakkale	66	60 Yozgat	29
27	Burdur	65	61 Ağrı	29
28	Malatya	64	62 Mardin	29
29	Samsun	64	63 Gümüşhane	28
30	Rize	64	64 Muş	27
31	Artvin	61	65 Hakkari	26
32	Erzurum	58	66 Bingöl	25
33	Konya	58	67 Adıyaman	19

Kaynak: Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, DİE-1973.

"Fiziksel planlamanın, GOÜ'lerde sınırlı bir role sahip olduğu görülmektedir. Yoksulluk ile ilgili eşitlik politikaları ve geliri artırıcı istihdam çalışmaları daha önemlidir"(Chadwick 1987, p.295). Bu tespit, Türkiye örneğinde somutlaşmakla birlikte, fiziksel planlama uygulamaları çok önemli yatırım kalemi tutmaktadır. GAP Master Planı(MP) üretilmesi ve sonrasındaki birkaç yıl devam eden mekansal planlama çalışmaları, düzenli ve sürekli bir yapıya oturtulmadan fiziksel planlamanın giderek ağırlık kazanması bu süreçte bir örnektir.

"Altyapı, yada sosyal öncelikli(overhead) kapital, kalkınmanın ayrılmaz bir parçası olmuştur(Hirschman 1958). Teknoloji esaslı bir ekonomide, bir bölgenin Ar&Ge'de öncü olması yeterli değildir, doğru sosyo-ekonomik altyapıya sahip olmak zorundadır"(Malecki 1991, p.373).

Ekonomi

Türkiye'nin sektörel bazda gelişimine bakıldığında, hızı ve ölçeği farklı da olsa GÜ'nin evrimine paralel bir değişim söz konusudur. Örneğin 1968 yılında, sırasıyla, Tarım, Sanayi ve Hizmet Sektörlerinin oranı(Cari Fiyatlarla), %39.8, %16.7, %43.6 iken, 1980'de %25.5, %18.3 ve %56.2dir. 1995'e gelindiğinde Tarım %14.8, Sanayi %25.5 ve Hizmet %59.7 gibi bir değişim görülmektedir.

"DOĞ(Şenesen, Doğu Anadolu Bölgesi'ni kastetmektedir) ve GDĞ (Şenesen Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni kastetmektedir) dışındaki bütün bölgelerimizde KBGSYİÜ 1975'ten 1986'ya artmıştır" (Şenesen 1989, s.110). Şenesen'in çalışmaları incelendiğinde, Doğu Anadolu ihmal edilebilecek bir oranda azalma kaydederken, Güneydoğu Anadolu Bölgesi, belirtilen dönem içinde yaklaşık olarak %20'ye varan bir gerileme kaydetmiştir.

"Türkiye'deki illerin 3/4'ünde KBGSYİÜ ülke ortalamasının altındadır. ... Makro verilere göre sanayileşiyormuş gibi görünen ülkemizde bölgeler ve illerden pek çoğunun ya yetersiz bir biçimde sanayileşmeye çaba gösterdikleri ya da, daha korkuncu, onbir yıl öncesine göre bile geriye gitmiş bulundukları ortaya çıkmıştır" (Şenesen 1989, ss.115,118).

Güneydoğu Anadolu Bölgesi (Bölge)'nin, Türkiye ekonomisine katkısı tarım ağırlıklı olmaktadır. Bununla birlikte özellikle yeraltı kaynakları açısından zengin olan bölge, ülkenin hammadde ihtiyaçlarının karşılanmasında, özellikle petrolde Türkiye üretiminin %100'ü bölgeden çıkmaktadır, önemli bir paya sahiptir.

Diğer bir nokta; gerek hızlı nüfus artışı, gerek bölgedeki istihdam sorunları ve yanlış politikaları, örneğin 1950'li yıllarda Marshall yardımıyla birlikte tarıma yüzlerce traktör v.b. araçların girmesi işgücü fazlalığı yaratmış ve 50'li yılların sonrasındaki göçün en önemli etkeni olmuştur ve gerekse bölgenin geri kalmışlığı sonucunda önemli oranda işgücü transferi olmaktadır. İşgücü transferi, örneğin Çukurova bölgesi tarımında ve ekonomisinde önemli hatta vazgeçilmez bir paya sahiptir.

"İmalat sanayii katma değerindeki payı %1.9 olmasına karşın -1988- Türkiye katma değer katkısı %9'dur. Ve Türkiye GSYİH'dan %4 pay alabilmektedir-1988-. Görüldüğü üzere GAP bölgesinden gelişmiş yörelere büyük oranlarda kaynak transfer edilmektedir"(Dağ, 1990).

Bölgenin nüfus payının da, ülke nüfusunun %10'u olduğunu belirtmek gerekir.

Daha önceki yıllardaki ölçümlere bakıldığında, bölgenin ekonomik katkısının artmasına rağmen, aldığı pay azalmaktadır. Örneğin, 1965 yılı verilerine göre bölgenin GSMH'daki payı, (Adıyaman binde 42, Diyarbakır binde 75, Urfa binde 11.4) % 4.96 'dır. Bölgenin 1970 toplam nüfusu, ülke nüfusunun % 7.87'sidir. Görüldüğü gibi bölgenin nüfus payı artmış olmasına rağmen GSMH'daki payı azalmıştır. Aynı dönemde (1965) İstanbul'un payı %19.62, Ankara %9.59, İzmir %6.29'dır. Diğer bir deyişle İstanbul'un GSMH'dan aldığı pay, bölge'nin aldığı payın 4 katıdır. İstanbul'un 1970 yılı nüfusu 3.019.032 'dir. Bu nüfusun % 8.48'ini oluşturmaktadır. Buna ek olarak, batının GSMH'daki payı artmaktadır(Sinemillioğlu 1991).

Türkiye'de enerji kullanım oranlarına bakıldığı zaman, Marmara, %40.7 GAP Bölgesi %6.1 oranında paylaşım söz konusudur.

Mülkiyet Durumu

Türkiye'nin arazi mülkiyet dağılımında çok büyük bir farklılık vardır. Bu farklılık toplum yararına olmayan bir bölüşümü içeriyor. Bu bölüşümün toplumsal yapıyı etkilediği gibi üretimi de negatif yönde etkilemektedir. Ancak bu durumun tarihsel bir süreç olduğunu belirtmek gerekir. Feodal yapının kendini belirli ölçülerle koruduğu ve bölgedeki yapılanmayı ve gelişmeyi engelleyici bir kurum olarak etkisini sürdürdüğü görülmektedir.

Özellikle Türkiye'nin dönem dönem bu duruma prim vermesi ve aşiret yapısından doğan, "aşiret reisi ne derse o olur", yaşam tarzı, Bölge'ye hizmet, altyapı, kısaca düzenli bir şehirleşme ve sosyo-ekonomik gelişme için yatırım yapmaktansa, aşiret reislerini tatmin etmek Bölge'yi yönetim şekli olmuştur. GAP'ın kapsadığı alan, Türkiye toplamının %9.413 olmasına karşın, tarımsal alanda işletmeye uygun olan projede, Türkiye toplamının %14.45'ini almaktadır." Türkiye topraklarının 1/5'inden fazlası kiracılıkla ve ortakçılıkla işletilmektedir"(Saylan, 1986; Sinemillioğlu, 1991).

Kısaca Türkiye tarihinde toprak ve tarım reformalarının geçmişine bakılırsa, " 'Dar anlamda toprak reformu' toprak üzerindeki mülkiyet hakkının küçük çiftçiler ve tarım işçileri lehine yeniden düzenlenmesidir. Geniş anlamıyla 'tarım reformu' ise tarımsal yapının düzeltilmesi yönünden ele alınabilecek her türlü tedbiri ifade etmektedir.

Cumhuriyet döneminde toprak reformu konusunda ilk ciddi çalışma 1945 yılında çıkarılan 4753 sayılı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu" olmuştur. Uygulama süresi içerisinde 59 ilin 339 ilçesinde, 4331 köyde, 434 bin aileye 2 milyon 281 bin hektar arazi dağıtılmıştır. Kanun 1973 yılında yürürlükten kaldırılincaya kadar 28 yıl uygulanmıştır. 26 temmuz 1972 tarihinde 1617 sayılı Toprak Tarım Reformu Ön Tedbirler Kanunu çıkartılmış ve bunu takiben de 19 Temmuz 1973 tarihli 1757 sayılı Toprak ve Tarım Reformu Kanunu yürürlüğe girmiştir. Bu kanuna göre, kuru şartlarda dağıtılacak arazi miktarları 79-337 dekar, sulu şartlarda ise 32-106 dekar arasında değişmekte idi. Sahibine bırakılacak arazi miktarı ise bu büyüklerin

yaklaşık kuruda 6, suluda 10 katı civarında bulunmaktaydı" (Saylan, 1986; Sinemillioğlu, 1991).

Bu yasa ile özellikle Şanlıurfa'da önemli çalışmalar yapıldı, ancak bu kanun 10 Mayıs 1978 de Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edilmiştir. 1 Aralık 1984 tarihinde ise 3083 sayılı "Sulama Alanlarında Arazi Düzenlemesine Dair Tarım Reformu Kanunu" yürürlüğe girmiştir.

GAP bir entegre kalkınma projesi olarak tanımlansa da temel taşı Tarım ve Tarımsal kalkınma olarak belirmektedir. Dolayısıyla Toprak-Arazi-Mülkiyet sorunu, projenin başarıya ulaşmasında birincil öneme sahiptir. Toprak mülkiyeti dağılımının en dengesiz olduğu bölge, GAP bölgesidir. Gini oranı (Gini Oranı dağılım dengesini gösteren bir ölçüdür. Sıfıra yaklaştıkça denge artmakta bire yaklaştıkça azalmaktadır) Bölge için 0.70 ve Türkiye için 0.59 olarak bulunmuştur (Saylan 1986, Sinemillioğlu 1991).

Bu anlamda;

- Üretimi maksimize etmek,
- Planlamaya halkın katılımını sağlamak -yerine göre planlamaya halkın kabulünü sağlamak- ve böylece projenin başarı oranını yükseltmek ,
- Bölgesel dengesizliğin giderilmesine hız vermek,
- Göçü kontrol etmek,
- spekülasyonları önlemek,
- Toplumsal refah seviyesini yükseltmek için, ciddi ve kalıcı bir "**Toprak Reformu**" zorunludur.

Toprak Reformu konusu ne kadar nazik ve hassas bir konu olsa da, Cumhuriyetin tarihinde zaman zaman partilerin bölünmesine, hükümetlerin parçalanmasına neden olsa da, dengesizliğin giderilmesi ve/ya azaltılması isteniyor ise, gerçekleşmesi kaçınılmaz bir olaydır. Bu öneri Urfa ölçeğinde yapılan çalışmaları reddediyor anlamına gelmez.

Japon tarımında savaş sonrasında atılan ilk adım toprak reformudur(Mutlu 1989). Bir diğer örnek, Ülkedeki bölgesel dengesizliği giderme konusunda önemli çalışmalar ve programlar uygulayan İtalya, Mezzogiorno'daki çalışmalara toprak reformuyla başlamıştır(Mutlu 1992).

"Kalkınma, herşeyden önce kentleşmeyle ilgili bir olgudur. ... Türkiye gibi henüz sanayi devrimini tamamlamamış, sanayi ve modern hizmetlerin yer alabileceği ve verimli çalışabilecekleri sosyo-kültürel ortama sahip daha küçük kentlerin henüz pek fazla bulunmadığı bir ülkede, büyük kentlerin büyümesini önleyici politikalar izlemek, zaman zaman iddia edildiğinin aksine, kaynak israfını nedenleyici ve ekonomik büyüme hızını düşürücü politikalar"dır"(Mutlu 1992, s.118).

"Bazı gözlemciler, büyük kentlerde kişi başına altyapı maliyetinin orta büyüklükteki ve küçük kentlerdekine görece daha yüksek olduğundan giderek, ülkede orta boy ve küçük kentlerin geliştirilmesi gerektiğinden söz etmişlerdir. Bu daha evvelce sıralanan nedenlerle hem neredeyse olanaksızdır, hem de yürütülen mantık hatalıdır. Önemli olan, kişi başına harcanan maliyet değil, kişi başına harcanan kaynak maliyetiyle, kişi başına yaratılan katma değer arasındaki olumlu farkın büyüklüğüdür. Her ne kadar bu hesabı yapmak oldukça güçse de, büyük kentlerin bulunduğu bölgelerde imalat sanayiinde kişi başına yaratılan katma değer, büyük kentlerin bulunmadığı yörelerdekine göre iki üç kat yüksek olması, Kişi, başına marjinal katma değerle marjinal kaynak maliyeti arasındaki farkın, büyük kentlerde küçük kentlerdekine göre çok daha yüksek ve dolayısıyla büyük kentleri geliştirmenin ussal olduğuna işaret etmektedir"(Mutlu 1992, s.118-119).

Ekonomik büyüme mutlak doğru ve zorunluluk olarak kabul edilirse, Mutlu(1992) tarafından belirtilen durum bir anlam taşımaktadır, ancak yine de katma değer, mekanda bölüşümü, bir diğer deyişle sadece belirli bir alanda yada yerleşmede değil, bütün bölge yada ülkede dengeli bir dağılım sağlanabilmesi daha zor görünmektedir. Ayrıca, gelişme merkezli kalkınma, yalnızca ekonominin büyümesiyle yoğunlaşmakta ve insanlar arasındaki eşitliği tek başına bırakmaktadır(Korten 1991).

Nüfus

Geri kalmış bölgelerde uygulanması gerekli en önemli politika aile planlaması ve nüfus kontrolüdür. Bu demokratik bir ülkede uygulanması en zor ve en hassas politikadır. Fakat nüfus kontrolü olmadan ve doğurganlık oranı önemli ölçüde

düşürülmeden, gerekli bütün diğer önlemler alınsa, ve GAP başarı ile uygulansa bile, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kişi başına düşen gelirleri önemli ölçüde yükseltmek ve Batı'daki düzeyine yaklaştırmak olanaksızdır (Mutlu 1992, 113).

Türkiyedeki Nüfus gelişimi(1927-1990) ve nüfus artış hızı Tablo 5.5'te, bölgelere göre nüfus ise Tablo 5.6'da görülmektedir. Nüfus artış hızı, GÜ baz olarak alındığında yüksek olmakla birlikte, azalma eğiliminde olması sevindiricidir.

Tablo 5.5 Sayım Yıllarına Göre Türkiye'de Nüfus, Sayımlar Arası Yıllık Nüfus Artış Hızı

Yıllar	SayımYıllarıNüfusu (Bin)	Yıllık Nüfus Artış Hızı (‰)
1927	13 648	
1935	16 158	21.10
1940	17 821	19.59
1945	18 790	10.59
1950	20 947	21.73
1955	24 065	27.75
1960	27 755	28.53
1965	31 391	24.62
1970	35 605	25.19
1975	40 348	25.01
1980	44 737	20.65
1985	50 664	24.88
1990	56 473	21.71

Kaynak: DİE 1996

Tablo 5.6 Bölgelere Göre Nüfus

	1990	1985 *
Türkiye	56 473 035	44 587 257
Marmara	13 295 607	10 036 022
Ege	7 595 221	6 075 596
Akdeniz	7 026 489	5 362 072
Karadeniz	8 107 253	6 991 933
İç Anadolu	9 942 793	8 140 168
G. Doğu A.	5 158 013	3 571 721
Doğu A.	5 347 659	4 409 745

Kaynak : DİE 1996 * 0-4 yaş grubu hariç.

Göç

Bölüm 4.1'de ortaya çıkış nedenleri belirtilmiş olan göçün, Türkiye'de kitlesel olarak başlaması Marshall Planı sonrasına denk düşmektedir. Türkiye'nin tarımsal üretimine traktörün yaygın olarak girdiği bu dönemden sonra yaşanan işsizlik oranındaki artış, şehirlere göç, aynı zamanda gecekondulaşma sürecinin de başlangıcı olarak alınabilir.

Bu anlamda, "Marshall Planı" feodalleşmeyi dolaylı olarak desteklediği gibi, Türkiye'nin hazırlıklı olmadığı bir nüfus hareketine neden olmuştur. Toprağı sahiplenme konusunda, önemli ölçüde yeterince tarımsal üretim yapılamaması nedeniyle, direnci kırılma noktasına gelen toprak ağaları, traktörün çok kısa bir sürede büyük miktarlarda yurda girmesi sonucu, ağaları toprağı sahiplenme konusunda motive etmiştir ve yeni bir süreç başlatmıştır.

Ancak Türkiye'de yaşanan göç süreci, yalnızca ekonomik nedenlerden dolayı oluşmamaktadır. Siyasi nedenlerin oluşturduğu yeniden yerleştirmeler, baraj ve köprü gibi bayındır çalışmaları nedeniyle zorunlu yer değiştirmeler, çok farklı mekanlara yansıyabilmektedir.

Tek parti döneminden, çok partili döneme geçiş ve sonrasında da zorunlu göç politikalarında bir süreklilik görülmektedir. Bu durum özellikle Bölge'deki mekansal yapıyı yönlendirmektedir. "Boşaltılan köy ve mezraların sayısıyla ilgili resmi rakam, Ekim 1995'te 2,253"(Kirişçi ve Winrow, 1997; s.135) olarak belirtilen sayısal tespit, bölgedeki göç olgusunun yalnızca ekonomik nedenlerle değil aynı zamanda, sosyo-kültürel yapı, farklı siyasi politika ve beklentilerin sonucunda ortaya çıktığını yansıtmaları açısından önemlidir.

Sürdürülebilirlik ve Türkiye

Doğal kaynakların sınırlılığı Türkiye'yi de bağlamaktadır. Petrol ithal etme durumunda olan Türkiye, yakın gelecekte petrol ve doğal gaz gibi kaynaklar

tükendiğinde, yerine koyacağı enerji kaynağını şimdiden bulmak durumundadır. Bu perspektif ile şimdiden başlanacak çalışmalar, sayesinde hem tabii denge için yeni umutlar-perspektifler bulunabileceği gibi, teknoloji ve birçok konuda gelişmiş ülkelere bağlı olmaktan çıkma olasılıkları doğabilecektir. Kalkınma konusunda duyarlı olan ve Dünya'nın önde gelen ülkeleri arasına girme düşüncesinde olan Türkiye, bu düşüncenin gerekliliği olan bilimsel ilerleme ve çalışma konusunda hiç de iyi bir konumda olmadığı gibi gelecek için de umutlu çalışmalar söz konusu değildir. Dünya ülkelerinin bilimsel alandaki söz sahipliği(Malecki 1991) incelendiğinde, Türkiye'nin sıralamada yer almadığı görülmektedir.

Belirtmek gerekir ki, sürdürülebilir bir Türkiye ve giderek sürdürülebilir bir dünya için her birey ve kurum sorumluluk almak durumundadır, ayrıca Türkiye'nin doğal dengesinin sürekliliği en çok Türkiye'de yaşayan insanlara yarayacaktır. GÜ'lerin önce sanayileşip sonra çevreyi temizleme, onarma pratiğinin bedeli çok fazla olduğu gibi bugün o pratiği bir daha deneme seçeneği ve olanağı yoktur.

Doğal kaynak açısından, göreceli olarak çok da zengin olmayan Türkiye, kaynaklarını iyi ve dengeli kullanmak durumundadır. Örneğin, su kaynakları açısından, Ortadoğu bölgesine oranla zengin olan Türkiye, yıllık yenilenebilir su kaynakları bakımından dünyadaki 4 kategoriden alttan ikinci kategoride yer almaktadır(WB, 1992).

Kaynakların sınırlı olduğu, Dünya Bankası'nın ulusların zenginliğinin yeniden tanım için yapılmış olan çalışmanın sonuçlarında da görülmektedir. "Bu yeni zenginlik ölçümleri, doğal kaynak bakımından kişi başı 100,000US\$'a sahip olan ülkenin zengin bir ülke olacağını göstermektedir"(WB, 1995). Dünya ortalamasının 86,000US\$ olarak hesaplandığı bu ölçümde, Türkiye'nin 34,000US\$'da kaldığı görülmektedir. "Ancak gerçekten zengin olmak için, doğal kapitalin, insan kaynakları ve sanayi ürünleri gibi formlara dönüştürülmesi için yapılan yatırımlara karşı koruma dengesinin kurulması bir zorunluluktur"(WB, 1995).

Bölüm Sonucu

Türkiye tarihsel sürecinden gelen nedenlerin de etkisiyle *kalkınma ve dengesizlik ikilemini*, dünyanın çoğu ülkesinde olduğu gibi henüz aşamamıştır. Bir taraftan bütün dünyada yaşanan ortak süreç, sorunlar ve engellerin etkisiyle yönünü bulmaya çalışırken, diğer taraftan her ülke gibi kendine özgü problemlerini de bu sürece entegre etme durumunda olan Türkiye' nin bu aşamada iki önemli engeli vardır. Birisi, dünyadaki yeni oluşumların yarattığı rüzgara kapılma olasılığı, diğeri ise sorunlarını tartışma sürecinde kendi önüne koyduğu engellerdir. Bir çok alanda, çok önemli aşamalar kaydeden Türkiye'nin, tercihlerini yapmaktaki kararsızlığı bu engellerin aşılmasını geciktirmektedir.

Azalma eğiliminde olmasına karşın, hala yüksek olan doğum oranı, eğitim ve sağlığa ayrılan kaynakların reel olarak azalması, buna ek olarak kaynakların kullanımı konusundan karar vericilerin sınırlı olması ve bu kararların yeterince tartışılmaması, sanayileşme sürecinin yalnızca parasal getiriyi çoğaltmak için üretimi, her durum ve koşulda arttırmak şeklinde algılanması, Türkiye'nin *kalkınma ve dengesizlik ikilemini* aşması konusunda önündeki diğer önemli engeller olarak görünmektedir.

5.3 HİPOTEZLER

1. *Geri Kalmış Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar ve Kaynakları Zengin Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar*, gibi iki tür önemli Bölge Planı kapsamına alınabilecek GAP, bir nokta projesi ve/veya planı olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.
2. Türkiye'nin kalkınmasına, özellikle Enerji ve Tarımsal sanayi için hammadde sağlanması yoluyla katkıda bulunacak olan GAP'ın bölgelerarası dengesizliği gidermesi zor görünmektedir.

3. GAP'ta başlamış olan gecikmenin zincirleme reaksiyon göstermesi olasılığı yüksektir.
4. Bölgedeki şehirleşme süreci, bölge dinamikleri ve rant ekonomisi çerçevesinde olmaktadır.
5. Bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi için yapılan plan, proje ve program ve uygulamalara karşın, dengesizliğin sürekliliği GAP sürecinde de gündeme gelmektedir.

BÖLÜM 6

GÜNEYDOĞU ANADOLU PROJESİ (GAP)

Örnek Alan Çalışması

6.1 GAP VE OLUŞUMU

Türkiye'deki bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizlik sürecinde ki değişimde önemli bir faktör olarak değerlendirilen GAP, burada bir Örnek Alan Çalışması(Case Study) olarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

Güneydoğu Anadolu Bölgesindeki (Bölge) doğal kaynakların ülke ekonomisine kazandırılması amacıyla DSİ tarafından başlatılmış olan çalışmalar Bölgedeki geri kalmışlığı azaltmak için düşünülen projelerin birleştirilmesi sonucu olarak GAP oluşmuştur. Türkiye'de daha önce de Aşağı-Seyhan Projesi ya da Keban Barajı ve Hidro Elektrik Santrali (HES) gibi bölgesel kalkınma projeleri yapılmasına karşın, GAP şimdiye değin yapılmış ve yapılmakta olan projeler içinde en büyük kalkınma projesidir.

Ülkenin yedi coğrafi bölgesinden birisi olan Güneydoğu Anadolu Bölgesi (GAP Bölgesi) GAP' nin de sınırlarını oluşturmaktadır. 36-38 derece kuzey enlemleri, 36-42 derece doğu boylamları içerisinde GAP Bölgesinin, kuzeyinde ve doğusunda ülkenin diğer bir bölgesi olan Doğu Anadolu bölgesi, güneyinde Suriye ve Irak ülkeleri, batısında; Akdeniz Bölgesi bulunmaktadır. GAP Bölgesi, idari olarak bölge içerisinde bulunan 9 ili kapsamaktadır. Bu iller; Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt, Şanlıurfa, Batman, Şırnak ve Kilis'tir. GAP Bölgesinin kapsadığı alan 73.863 km² olup, bu alan Türkiye'nin toplam alanının % 9.5'una denk düşmektedir.

DSİ tarafından bölgede tasarlanan sulama ve enerji amaçlı 13 adet projeyi kapsayan GAP'ın başlangıcında sürdürülebilirlik perspektifi görülmemektedir. Daha sonra,

bölgesel kalkınma projesine dönüştürülen GAP, başlangıçta bölgedeki potansiyeli ekonomiye kazandırmak amacından başka bir program/amaç içermemiştir. Kuşkusuz bu değişiklik olması gereken olumlu bir gelişme olarak görülmektedir. GAP ın Teknik Özellikleri için bak. Bkz. Tablo 6.1.

GAP'ın sulama ve enerji amaçlı temel çalışmaları şunlardır :

I. Aşağı Fırat Projesi :

- Atatürk Barajı ve Hidro-elektrik Santralı(HES) :

Bölgede ve Türkiye sınırları içerisinde yapılmış olan en büyük baraj ve hidro-elektrik santraldir. Baraj, toprak+kaya dolgu tipinde 179 m yüksekliğinde, toplam su depolama hacmi 48.5 milyon m³'tür. Şanlıurfa tünelleri, 7.6 m çapında, 26.4 km uzunluğundadır. Dünyanın, sulama amacıyla yapılmış en uzun tunelleri olan Şanlıurfa tünelleriyle, Şanlıurfa-Harran- Ceylanpınar ve Mardin ovaları sulanabilecektir.

Şanlıurfa Hidro-elektrik Santralı, 50 MW kurulu gücünde ve yılda 124 milyon kwh elektrik üretecektir. Şanlıurfa-Harran ovası sulaması; ortalama 142,000 Ha alanı sulayacak olan bu proje henüz tamamlanamamış olmasına karşın, program dışı yapılan su taşıma (by-pass projesi) ile Harran Ovası'na su verilmeye başlanmıştır. 1996 yılı itibarıyla ortalama 30 bin Ha. alanda sulu tarıma başlanmıştır.

Mardin Ceylanpınar sulaması; Şanlıurfa tüneli sulamasının ikinci alt ünitesidir. Toplam sulama alanı 329,000 Ha 'dır.

Siverek-Hilvan Pompaj Sulaması; Atatürk Barajından pompajla sulama olan bu ünitenin, toplam sulama alanı 55.300 ha dır.

II. Karakaya Projesi :

Karakaya baraj ve Hidro-elektrik santralından oluşan bu proje Fırat nehri üzerine beton kemer tipinde inşa edilmiştir. Barajın yapımına 1976 tarihinde başlandı, 1986 tarihinde tamamlandı. Barajın toplam hacmi 9.6 milyar m³ tür. Barajın beton hacmi: 9.6 milyar m³'tür. Herbiri 300 MW olan 6 üniteden oluşan hidro-elektrik santralının yıllık elektrik enerji üretimi 7 milyar 354 kwh'tır.

Tablo 6.1 GAP Bölgesinde Toprak ve Su Kaynaklarını Geliştirme Projeleri

Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç(MW)	Enerji Üretimi(GWh)	Sulama Alanı(Ha)	Proje Durumu
I Karakaya Projesi	1800	7354		
Karakaya Brj. ve HES	1800	7354		İşletmede
II. Aşağı Fırat Projesi	2450	9024	706,281	
Atatürk Brj. ve HES	2400	8900		İşletmede
Şanlıurfa HES	50	124		İnşa Hal.
Şanlıurfa Tuneli ve Sul.				İnşa Hal.
a) Ş. Urfa-Harran Sulaması			150,000	İnşa Hal.
b) Mardi-C. Pınar Cazibe Sulaması			208,000	Planlama
c) Mardin-C. Pınar Pompaj Sulaması			118,000	Planlama
Siverek-Hilvan Pompaj Sul.			160,000	Ön İnceleme
Bozova Pompaj Sul.			70,000	Ön İnceleme
III. Sınır Fırat Projesi	852	3,168		
Birecik Brj. ve Hes	672	2,516		İnşa Hal.
Karkamış Brj. ve Hes	180	652		Kati Proje
IV. Sıruç-Baziki Projesi			146,500	
Sıruç-Baziki Ova Sul.			146,500	Ön İnceleme
V. Adıyaman-Kahta Projesi		509	78,700	
Çamgazi Brj. ve Sulaması			7430	İnşa Hal.
Gömikan Brj. ve Sul.			7762	Master Plan
Koçali HES ve Sul.	40	120	21,605	Master Plan
Sarımtaş Brj. ve HES	28	87		Master Plan
Faton Paşa HES	22	47		Master Plan
Büyük ÇayBrj. HES ve Sul.	30	84	12,322	Master Plan
Kahta Brj. ve HES.	75	171		Master Plan
Atatürk Brj. Gölünden Pompaj Sul.			29,599	Master Plan
VI. Adıyaman-Göksu-Araban		43	71,600	
Çataltepe Brj. ve Gölbaşı, Abbasiye,				Planlama
Abbasiye, Araban, Besni, Keysun, Kızılin,				Ön İnceleme
Yavuzeli, İncesu, Pazarcık Sul.			71,600	Ön İnceleme
Erkenek HES	7	43		
VII. Gaziantep Projesi			90,000	
Hancağz Brj. ve Sul.			7,330	İşletmede
Kayacık Brj. ve Sul.			14,740	İnşa Hal.
Kemlin Brj. ve Sul.			1,930	Planlama
Birecik Brj. Göl Pompaj Sul.			66,000	Planlama
Münferit Projeler	İşletme		60,440	
Nusaybin Sul.			75,000	İşletmede
Çağçağ HES.	14.4	42		İşletmede
Akçakale YAS Sul.			15,000	İşletmede
C. Pınar YAS Sul.			27,000	İşletmede
Hacıhıdır Projesi			2,080	İşletmede
Dumluca Projesi			1,860	İşletmede
Sıruç YAS Sul.			7,000	İşletmede

Tablo 6.1 (Devam)

Proje ve Üniteleri	Kurulu Güç(MW)	Enerji Üretimi(GWh)	Sulama Alanı(Ha)	Proje Durumu
VIII. Dicle-Kralkızı Projesi		444	130,150	
Kıralkızı Brj. ve HES	94	146		İnşa Hal.
Dicle Brj. ve HES	110	298		İnşa Hal.
Dicle Sağ Sahil Cazibe Sul.			54,280	İnşa Hal.
Dicle Sağ Sahil Pompaj Sul.			75,870	İnşa Hal.
IX. Batman Projesi	198	483	37,350	
Batman Brj. ve HES	198	483		İnşa Hal.
Batman Sol Sahil Cazibe Sul.			9,570	İnşa Hal.
Batman Sol Sahil Pompaj Sul.			9,180	Planlama
Batman Sağ Sahil Cazibe Sul.			18,600	Kati Proje
X. Batman-Silvan Projesi	240	964	257,000	
Silvan Brj. ve HES	150	623		Ön İnceleme
Kayseri Brj. ve HES	90	341		Ön İnceleme
Dicle Sol Sahil Cazibe Sul.			200,000	Ön İnceleme
Dicle Sol Sahil Pompaj Sul.			57,000	Ön İnceleme
XI. Garzan Projesi	90	315	60,000	
Garzan Brj. ve HES	90	315		Ön İnceleme
Garzan Sul.			60,000	Ön İnceleme
XII. Ilısu Projesi	1,200	3,833		
Ilısu Brj. ve HES	1,200	3,833		Kati Proje
XIII. Cizre Projesi	240	1,208	121,000	
Cizre Brj. ve HES	240	1,208		Kati Proje
Nusaybin-Cizre-İdil Sul.			89,000	Ön İnceleme
Silopi Ovası Sul.			32,000	Ön İnceleme
Münferit Projeler	İşletme/İnşa	19030/7,282		
Devegeçidi Prj.			7,500	İşletme
Silvan İveli Ks. Sul.			8,790	İşletme
Nerdüş Sul.			2,740	İşletme
Çınar-Göksu Prj.			3,580	İnşa Hal.
Garzan Kozluk Sul.			3,700	İnşa Hal.

Kaynak: GAP BKİ, 1996a, s.45.

III. Sınır Fırat Projesi :

- Birecik barajı ve HES : Kurulu gücü 6.72 MW, yıllık enerji üretimi 2518x10x6 kwh'dır.
- Karakamış projesi ve HES : Kurulu gücü 1800 MW, yıllık enerji üretimi 652x10x6 kwh'dır. Sınır projesini toplam yatırım bedeli(1985 fiyatları) 227 milyar TL., yıllık faydası ise 92 milyar TL. olacaktır.

IV. Suruç-Baziki projesi :

Atatürk barajından sulanacak olan Suruç ve Baziki ovalarında toplam 146,500 Ha.lık alan sulanabilecektir.

V. Adıyaman-Kahta projesi :

5 adet HES ve 4 adet barajdan oluşmaktadır. Ayrıca, bu proje alanının yaklaşık olarak 30,000 Ha'lık kısmı Atatürk barajından pompajla sulanacaktır. Yıllık enerji üretimi toplam 509 milyon kwh olup; 77,409 hektar arazi sulanacaktır. Bu proje kapsamında Halya derivasyonu ve göletler grubu 1985 yılında programa girmiştir.

VI. Adıyaman-Göksu-Araban projesi :

Bu proje ile toplam 71,600 hektar alan sulanacaktır.

VII. Gaziantep projesi : Bu proje ile 89,000 hektar arazi sulanacaktır.

VIII. Krazlkızı-Dicle projesi:

Bu proje ile 126,000 hektar alanın sulanması öngörülmektedir. Ayrıca, Diicle Barajı ve HES ile 298 milyon kwh, Kralkızı barajı ile de 146 milyon kwh enerji üretilecektir.

IX. Batman Projesi :

Bu proje ile de Batman barajı ve HES inşa edilerek 185 MW kurulu güç ile yılda 483 milyon kwh elektrik enerjisi üretilecek ve 3,800 hektar alanın sulanması sağlanacaktır. Batman barajı, zorunlu toprak dolgu tipinde, 84 m yüksekliğinde, toplam su depolama kapasitesi 1 milyar 175 m3 olan bir tesistir.

X. Batman-Silvan projesi :

Proje ile, Dicle sol sahil ovalarında toplam 213,000 Ha'lık alan sulanacak, 160 MW kurulu güç ile 150x10x6 kwh enerji üretilecektir.

XI. Garzan Projesi :

Proje ile Garzan barajı ve HES ile 60,000 ha'lık alanın sulanması öngörülmektedir.

XII. Ilısu projesi :

Proje ile Ilısu barajı ve HES önerilmektedir. Kurulu gücü 1,200 MW olan HES'in yıllık enerji üretimi 3830x10x6 kwh olacaktır.

XIII. Cizre projesi:

Cizre barajı ve HES (240 MW, 1208x10x6 kwh enerji) ile Nusaybin-Cizre-İdil ovalarında toplam 89,000 ha.'lık alanın sulanması önerilmektedir(GAP İdaresi 1990, Sinemillioğlu 1991).

6.2 GAP BÖLGESİNDEKİ İKİLEMİN OLUŞUMU VE NEDENLERİ

DİE tarafından yapılan 'Bölgeler Arası Gelişmişlik Farklılıkları' çalışmasında (1973, s.75); "Doğu ve Güney Doğu Anadolu illeri günümüz Türkiye'sinin en az gelişmiş illeri oldukları gibi, gelecekte de bu durumlarını aşacak olanaklara sahip görünmemektedirler.

Düzenlenen bileşik gelişme endeksinin tüm açıklığı ile ortaya koyduğu gibi, Türkiye'de değişik gelişme düzeylerine sahip yöreler olmuştur. Gelişmiş illerin kalkınma ve büyüme hızları her geçen yıl artmaktadır. Endeksin ortaya koyduğu farklılığın daha da büyümesi beklenmelidir" şeklinde iki önemli tespit yapılmaktadır.

Farklılığın nedenlerinin açıklanmadığı, yalnızca sonuç değerlendirilmesinin yapıldığı çalışmadaki, 'farklılığın daha da büyümesi beklenmelidir' varsayımı bugün doğrulanmıştır, ancak bu varsayımın gerekçeleri çok net değildir. 1971 yılında DPT bünyesinde Kalkınmada Öncelikli Yöreler Dairesi'nin kurulması (DPT, 1990) bölgelerarası dengesizliğin devlet tarafından daha önceden tespit edildiğini göstermektedir. Devletin kurumları arasındaki bu temel görüş farklılığı, yönetim ve organizasyon eksikliği olarak değerlendirilmektedir.

Bölgenin geri kalmışlığı ile ilgili benzer bir saptamayı, GAP'ın ilk aşamasının tamamlanmasına iki yıl kala, GAP BKİ Eski Başkan yardımcılarında, Mutlu (1992, s.116) yapmaktadır : "Ülkenin en geri kalmış 7 iliyle birlikte Gaziantep'i kapsayan GAP Bölgesi, tüm açılardan geri kalmışlığın bütün özelliklerini taşımaktadır".

Yukarıda açıklanan, GAP Bölgesindeki geri kalmışlık, ülkenin diğer bölgeleri ile arasında olan dengesizlik ve ikilemin tarihsel nedenini Yerasimos(1992, s.347) şu şekilde açıklamaktadır: "Ekonomik hayatın denetim altında tutulduğu ve servetlerin, Ankara'da dağıtıldığı bir dönemde, kabileci-feodal eski Kürt aristokrasisinin bütün siyasal gücünden tecrit edilmesi, doğuyla ülkenin geri kalan kısmı arasındaki kopukluğu olduğu gibi bırakır".

"Türkiye'nin az gelişmiş bölgelerinden biri olmasına rağmen, bölge maden cevheri yönünden zengindir. Ülke ham petrol üretiminin yaklaşık %99.25'ini, asfaltit fosfat

ve çakmaktaşının tamamının buradan karşılanması nedeniyle madencilik sektöründe önemli bir yere sahiptir. Bölgede kişi başına ham petrol üretimi 1988'de 526 kg. iken Türkiye'de 47 kg'dir"(Kasnakoğlu ve diğ. 1990, s.2). Bu açıklama, bölgenin gerikalmışlığının nedeninin, doğal kaynaklardan kaynaklanmadığı şeklinde değerlendirilmektedir. Bugün GAP'ın temelini oluşturan tatlı su rezervleri bölgenin kaynak potansiyeline bir diğer önemli örnektir.

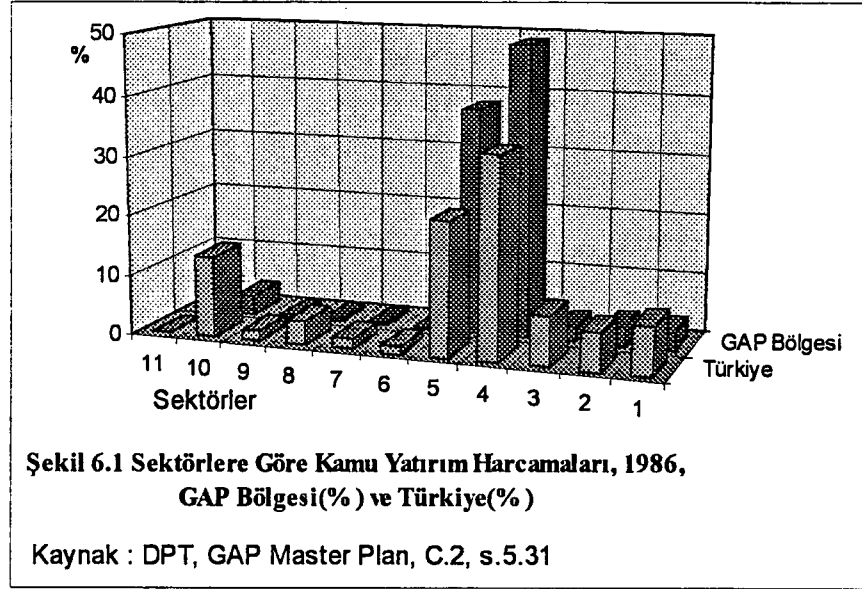
"Karşılıklı bağımlılık ve bağlantı (linkage) eksikliği az gelişmiş ekonomilerin en tipik karakteristiğidir"(Atalık 1990, p.13) tespiti bölgenin geri kalmışlığının nedenlerinden birisi olarak değerlendirilebilir.

GAP Master Planı'nda(1990, s.2.17) bölgenin temel problemleri şu şekilde sıralanmaktadır :

- Ana Ekonomik Merkezlerden Uzaklık,
- Elverişsiz Topoğrafik ve İklimsel Koşullar,
- Arazi Mülkiyet Dağılımında Çarpıklık,
- Doğru planlama ve yönetim eksikliği,
- Eğitim ve sağlık hizmetlerinin düşük olması.

Sıralanan nedenler, temel problemler olduğu gibi, dengesizliğin oluşum nedenleri içerisinde de yer almaktadırlar.

Ekonomi : Sektörlere göre Kamu Yatırım harcamaları'na bakıldığında, Türkiye bazında, Ulaşım sektörü %33.2 ile birinci sırada, Enerji sektörü %22.2 ile ikinci sırada yer almaktadır. GAP bölgesinde, ilk iki sırayı alan sektörler aynı olmakla birlikte ilk sırayı, %48.7 ile Enerji ve %37.7 ile ulaşım almaktadır. GAP bölgesinde ilk iki sırayı alan sektörlerin toplamı %86.4 gibi çok önemli bir yüzdeye ulaşırken, Tarım, Madencilik, İmalat, Turizm, Konut, Eğitim, Sağlık ve Diğer Hizmetlerin toplamının oranı % 13.6 etmektedir. Buna ek olarak Enerji ve Ulaşım dışındaki sektörlerin hepsinde, Türkiye'nin oranları, GAP bölgesinin oranlarından fazladır. Örneğin, Eğitim ve Sağlık, Türkiye ve GAP için sırasıyla %4 ve %1.6'ya karşın %0.1 ve %0.4'tür. Bu durum Osmanlı döneminde Türkiye'ye yatırım yapan yabancı ülkelerin yatırım yapma tarzı ile benzeşmektedir. Bkz Şekil 6.1.

Bölgenin ekonomik durumu ile ilgili, bir diğer gösterge, GAP İdaresi'nin Sosyoloji Derneğine yaptırdığı çalışmada şöyle açıklanmaktadır (GAP İdaresi, Sosyoloji Derneği 1994, s. 19): "Mali piyasalarla ilgili veriler, bölgede yatırım ortamının henüz yeterince oluşmadığını göstermektedir. Örneğin, 1991 yılı verilerine göre Türkiye'de ortalama 2.9 milyon TL. olan kişi başına banka mevduatı, Güneydoğu Anadolu'da 0.5 milyon TL.'na düşmektedir. 1991-1992 yılları arasında, banka kredilerinin bölgesel paylaşımında söz konusu bölgenin payı sadece yüzde 0.7'dir. Banka şubelerinin bölgesel dağılımında ise Güneydoğu'nun payı yüzde 3.5'tir. Ancak, 1991'den 1992'ye adı geçen bölgede tam 18 banka şubesinin kapatıldığı göz önüne alınırsa bu payın gelecek yıllarda daha da gerileyeceği öngörülebilir". Aynı çalışmada bir diğer açıklama kamu yatırım ve teşvikleri ile ilgilidir. " Üretken ve istihdam yaratıcı nitelikte yatırımları uyarıcı ortam ve koşulların henüz oluşmadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesin'de kamu yatırım ve teşvikleri de son yıllarda bir gerileme sürecine girmiştir. Örneğin, 1990 yılında yüzde 22.7'ye kadar yükselen Bölge'ye sağlanan yatırım teşviklerinin toplam teşvikli yatırımlar içindeki payı, 1991 yılında yüzde 12.6'ya ve 1992 yılında da yüzde 2.3'e gerilemiştir. 1990 yılında, 1993 yılı fiyatları ile 5.1 trilyon TL. olan Bölge'ye kamu yatırım harcamaları 1991 yılında, 3.4 ve nihayet 1992 yılında 2.9 trilyon TL'na gerilemiştir. Gerçi son on yıllık dönemde gerçekleştirilen doğrudan kamu yatırımları ve özel yatırımlara sağlanan teşvikler Bölge'nin iç gelişme dinamiklerini harekete geçirememiştir. Bazen teknoloji ve donanım, bazen de toplumsal huzursuzluk nedeniyle Bölge'de başlayan

teşvikli yatırımların çoğu yarım kalmış ya da tamamlandığı halde işletilememiştir"(GAP İdaresi, Sosyoloji Derneği 1994, s. 19).

Bölgenin nüfusunun Türkiye Nüfusu içerisindeki oranı, 1945'ten bu yana, sürekli olarak artmıştır. Bkz. Tablo 6.2.

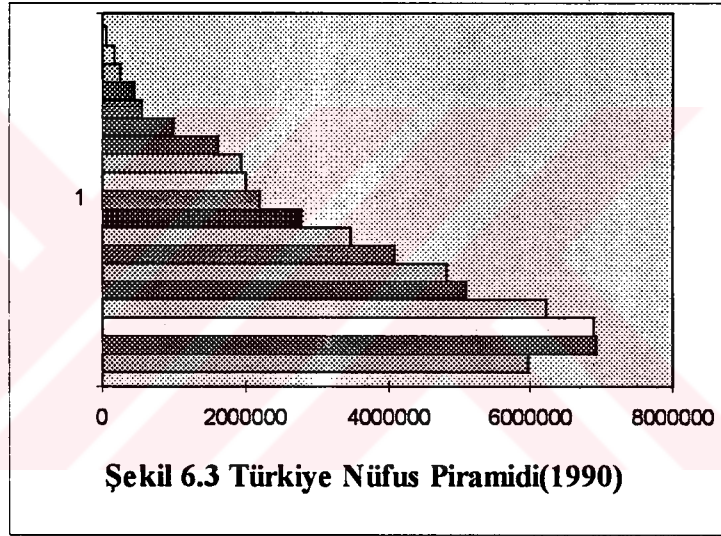
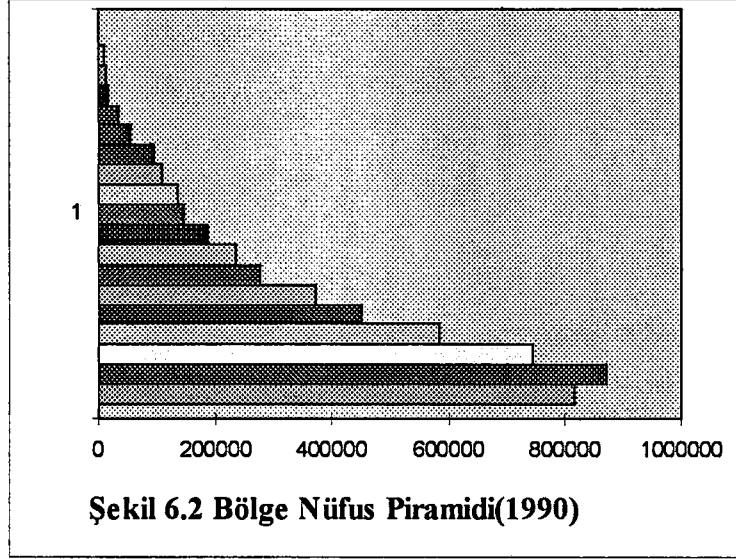
Tablo 6.2 : 1945-1990 Yılları Arasında Gap Bölgesi ve Türkiye Toplam Nüfusları

	1945	1950	1955	1960	1965	1970
Bölge	1,171,946	1,346,668	1,774,580	2,057,753	2,367,740	2,803,166
Türkiye	18,790,174	20,947,188	24,064,763	27,754,820	31,391,421	35,605,176
Bölge/Türkiye(%)	6.24	6.43	7.37	7.41	7.54	7.87

Tablo 6.2 (Devam)	1975	1980	1985	1990
Bölge	3,212,531	3,567,628	4,346,947	5,158,013
Türkiye	40,347,719	44,736,957	50,644,458	56,473,035
Bölge/Türkiye(%)	7.96	7.97	8.58	9.13

Kaynak : GAP BKİ, 1993c

Bölgenin Nüfus piramidi incelendiğinde, bu durum doğrulandığı gibi gelecek için de benzer bir eğilimin söz konusu olacağı söylenebilir. Bkz. Şekil 6.2. 1965-1985 dönemleri arasında Bölge'de meydana gelen net göçün negatif olması, bir diğer deyişle Bölgeden sürekli dışa göç olmasına(GAP BKİ, 1995) ek olarak kendi içindeki nüfusun hareketliliği ve il ve ilçe merkezlerinde yoğunlaşması Planlama ve Kalkınma çalışmalarında önemli bir engel oluşturmaktadır. Örneğin, 1985 - 90 döneminde, il ve ilçe merkezlerindeki nüfus artışı Türkiye için %033,8 olurken, Bölge'de %057,5 olmuştur.

Bölge illeri incelendiğinde ise, Şırnak'ta %10,72 olurken aynı il'in bucak ve köylerinde nüfus artışı eksi(-%0,8) olmuştur. Bölge'nin bir diğer il'i olan Siirt'te de kırsal nüfus artışı eksi olmuştur. Siirt ve Şırnak İlleri'ndeki farklı nüfus artışı, "özel bir takım nedenlere dayanmaktadır"(GAP BKİ, 1995, s.13). Türkiye'de yaşayan herkes tarafından bilinen ve tartışılmadığı için çözümün de geciktiği, yatırımların aksadığı dolayısıyla kaynak israfının sürekliliğine neden olduğu, "bir takım nedenler"e burada da değinilmeyecektir. Bölgesel Gelişme Programları, özel alanlarda yaşam düzeyini, istihdam üretimi arttırmak için tasarlanırlar.

6.3 GAP'TA PLANLANAN VE GERÇEKLEŞEN

6.3.1 GAP'ta Planlanan

GAP Master Planı'nda (DPT, Cilt.2, 1990), Bölgenin kalkınma amaçları şöyle sıralanmaktadır :

1. "Bölge ile diğer bölgeler arasındaki gelir farklılığını azaltmak amacıyla Bölge'nin ekonomik yapısını iyileştirerek gelir seviyesini yükseltmek,
2. Kırsal alanlarda verimliliği ve istihdam imkanlarını arttırmak,
3. Bölge'deki büyük kentlerin nüfus emme kapasitelerini arttırmak,
4. Bölge kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılmasıyla, kararlı ve devamlı bir ekonomik büyümenin gerçekleşmesi, ihracat artışının teşviki ve sosyal istikrarın sağlanması gibi ülke çapındaki kalkınma amaçlarına katkıda bulunmak".

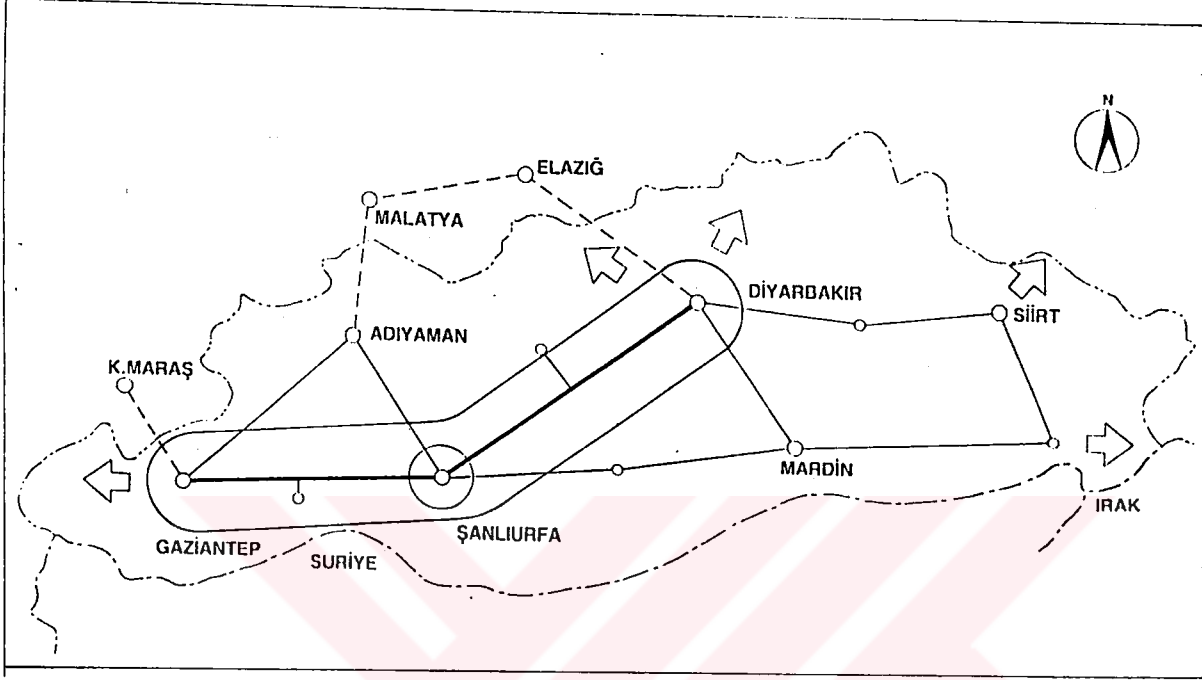
Temel Kalkınma Stratejisi, bölgenin problem yapısı tanımlanarak, yönetsel problemler giderildikten sonra, strateji şöyle tanımlanmaktadır(DPT, GAP Master Plan-C.2, 1990):

1. "Su kaynakları ve ilgili arazi kaynaklarını geliştirmek ve yönetmek.
2. Pazar şartlarına ve arazinin kabiliyetine uygun bitki desenini uygulayarak, en uygun üretim tekniklerini ve tarımsal işletme yönetim sistemlerini yerleştirerek arazi kaynaklarını en iyi şekilde kullanmak.
3. Tarıma dayalı sanayilere ve diğer mahalli kaynaklara dayalı sanayilere öncelik vererek imalat sanayiini teşvik etmek.
4. Yöre halkının ihtiyaçlarını karşılamak, teknik ve idari personelin Bölge'de kalmasını temin etmek için, sosyal hizmetleri ve kentsel altyapıyı iyileştirmek".

GAP Master Plan'ında, "Bölge'nin mekansal gelişmesi için temel strateji aşağıda özetlenmiştir.

- Altyapı Tesis ve hizmetlerinin iyileştirilerek, stratejik önemdeki sanayilerin yerleşmesini teşvik etmek ve kırık gelişme aksını saran koridoru konsolide etmek.
- Etki alanlarındaki gelişmeyi harekete geçirmek için koridor alanıyla yüksek potansiyelli diğer alanlar arasında ekonomik münasebetleri teşvik ederek koridoru genişletmek."

Söz konusu "Kırık Gelişme Aksı" Bölgenin üç önemli ve en büyük şehirleri olan Gaziantep, Diyarbakır ve Şanlıurfa'nın oluşturduğu Aks'tır. Bakınız Şekil 6.4.

Şekil 6.4 Kırık Gelişme Aksı

Kaynak: DPT 1990.

GAP Master Plan Nihai Raporu'nda(DPT 1988); "Kamu yatırım ihtiyaçları genel olarak beklenen ekonomik büyüme ile aynı doğrultuda olup, 1988-2005 döneminde A alternatifine göre 28.400 milyar TL.; B alternatifinde 22.400 milyar TL., C alternatifinde ise 20.700 milyar TL.dir. Kamu yatırım etkinliği en yüksek düzeyine C alternatifi altında ulaşacaktır. Marjinal sermaye-hasıla oranı bu alternatifte 3.24'dür. Bu oran A alternatifinde 3.71, B alternatifinde 3.27'dir. ... Bölge ekonomisi yılda ortalama %4.7 oranında büyüyecektir; tarımsal büyüme hızı %2.7, sanayi büyüme hızı %6,0 inşaat % 4.6, hizmet sektörü büyüme hızı da % 5.8 olacaktır. Geçmiş yıllar eğilimlerinden hareketle tahmin edilen bu büyüme hızları altı ilin 1980-85 dönemi sektörel büyüme hızları ile karşılaştırıldığında bu altı ilde gerçekleşen büyüme hızının tarım sektöründe yıllık %2.6, ekonomik büyümenin ise yılda %4.6 olduğu görülmektedir."

Yine GAP Master Planı'nda (DPT, C.2, 1990), Mali Kapasite şu şekilde açıklanmaktadır.

Kamu yatırım ihtiyacının (Haziran 1988 fiyatlarıyla) 20,600 milyar TL olacağı tahmin edilmekte ve VI. Beş Yıllık Plan döneminin (1990-94) ihtiyacı 5,032 milyar olacaktır -Ocak-1990 yılı için Master planda kabul edilen fiyat düzenlemesi çarpanı 2.276351 dir. Bu çarpana göre Ocak 1990 yılı için, GAP'ın birinci aşamasının kalan süresi için gerekli olan miktar yaklaşık 11,455 milyar TL dir-.

"Türkiye'deki kamu sektörü yatırımlarının yılda %4.0 oranında artacağı varsayılırsa, GAP yatırımları milli yatırım harcamalarının 1990-94'te %8.6'sını, 1995-1999'da %10.3'ü, 2000-2004'te ise %8.0'ini meydana getirecektir. GAP bölgesinin 1985'te %8.5'ten 2005'te %9.6'ya çıkacak olan nüfus oranı dikkate alındığında, GAP yatırım ihtiyacı tahminleri makul düzeydedir. GAP'ın ülke ekonomisine, özellikle döviz geliri/tasarrufu şeklinde yapacağı katkı göz önünde bulundurulduğunda bu tahsisler nisbeten küçüktür.

GAP yatırımları marjinal sermaye-hasıla oranı 3.24 olarak hesaplanmıştır (Bölüm 4.1). Ülke seviyesinde, toplam yatırımların katma değere (GSMH) oranı %20 civarında olacaktır. Milli ekonominin ortalama yıllık büyüme oranı uzun dönemde %5.4 olacaktır. Bu, genel marjinal sermaye-hasıla oranının 3.7 olacağı anlamına gelir. Dolayısıyla GAP Yatırımları etkinliği açısından da çekicidir".

GAP Master Planı'nın önemli noktalarından bir diğeri kalkınmanın aşamalandırılması çalışmasıdır. Bu çalışmaya göre, GAP alanı içerisinde bulunan her il bir 'Gelişme Alanı' olarak alınmış ve GAP'ın planlanan her aşaması için çalışmalar yapılmıştır.

Burada her il ve proje yerine, mekansal planlama ve bölgesel bazda önemli olan projelerin durumuna bakılacaktır.

1. Diyarbakır-Batman Gelişme Alanı (Master Plan tamamlandığında Batman henüz il değildir) :

Aşama1(~ 1994)	Bitirilmesi Planlanan	Gerçekleşen(1994)
	Kralkızı Barajı ve HES	İnşa Halinde(Devam ediyor)
	Dicle Barajı ve HES	İnşa Halinde(Devam ediyor)
	Batman Barajı ve HES	İnşa halinde(Devam ediyor)
	Bismil -Batman Yolu	İnşa halinde(Devam ediyor)

2. Şanlıurfa Gelişme Alanı :

Aşama1(~ 1994)	Bitirilmesi Planlanan	Gerçekleşen(1994)
	Urfa-Harran Sulaması,	150 bin Ha.'lık alanın yaklaşık 30 bin Ha. İşletmeye açıldı.
	Mardin- Ceylanpınar Sul. I. Aşama başlanacak	Başlanmadı
	Atatürk Barajı ve HES	İşletmede
	Şanlıurfa HES	İnşa Halinde

GAP Master Plan ışığında yapılmış olan bir diğer çalışma, "GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Çalışması"(BUA) dır. Mekansal planlamanın yanı sıra, Bölge'nin bütün yerleşmelerinin tek tek incelendiği çalışmada fiziksel planlama da önemli bir yer tutmuştur;

- 1/250,000 ölçekli GAP Bölgesi Genel Gelişme Planı,
- 1/25000, ölçekli Çevre Düzeni Planları,
- 1/5000 ölçekli Nazım Planları ve 1/1000 ölçekli Uygulama İmar Planları yapılmıştır.

Ayrıca, bir çok yerleşmenin elektrik projeleri, İçmesuyu projeleri gibi çok önemli altyapı projeleri yapılmıştır.

BUA, "GAP MASTER PLANI Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ni 'TARIM VE TARIMA DAYALI İHACAT MERKEZİ' haline getirmeyi hedef göstermiştir"(GAP BKİ 1993) düşüncesi temelinde yönlendirilmiş ve yapılan Mekansal Planlama sonuçlarına göre, 2005 yılı hedef yılına kadar, Tarım, sanayi-inşaat ve hizmet sektörlerindeki yıllık büyüme hızları sırası ile %6.2, %10.9 ve %8.1, GSBH'da %8.3 olacağı, buna bağlı olarak bölgede istihdamın büyüme oranları ise Tarım%51, İmalat san.%10 ve Hizmetler%35 dolayında olacağı hesaplanmıştır.

Bölgenin mekansal yapısında, iki belirgin özellikten bahsedilmektedir (BUA, GAP BKİ, 1993) :

- I. Sulamaya açılacak alanlarda ve/ya hemen yakınında bulunan ve hızla nüfus alacağı anlaşılan ova yerleşmelerinin ortaya koyduğu özellikler setidir. Bu yerleşmeler gerek mevcut işlevleri, kademelenme sıralamasındaki yerleri, yığılımları ve ulaşım ağlarındaki konumları ve gerekse sulamaya açılan kesimlerdeki etki alanları itibarı ile farklılaşmaktadır.
- II. Bölge'nin dağlık ve engebeli kesimlerinde bulunan ve sulamaya açılmayan ufak tarımsal alanları kontrol eden yerleşmeler kümesinin, başta az nüfus almak ve/ya nüfus kaybetmemek gibi ortak özellikleri ile ortaya çıkmaktadır.

Gaziantep, Şanlıurfa ve Diyarbakır'ın oluşturduğu 'Kırık Gelişme Aksı'nın önem kazanacağı ve nüfus yoğunlaşmasının özellikle bu üç yerleşmede olacağı belirtilmektedir.

2005 yılı için yapılan nüfus tahminlerinde, Gaziantep'in(1,475,762), Şanlıurfa'nın (700,000) ve Diyarbakır'ın(1,039,676) şehirselleşme nüfus barındırabilecekleri, Bölgenin diğer illerinde de belirli bir artışın olacağı, örneğin 1990 nüfusu 147,347 kişi olan Batman şehir nüfusunun 2005 yılı için öngörülen nüfus 277,481 kişidir.

Bölge'de büyük ve orta boy kentlerin gelişme eğiliminin fazla olduğu, 2005 yılında Bölge nüfusunun %30.8'ini, Bölge kentsel nüfusunun %48.5'inin oluşturan 3,215,438 kişinin nüfusu 500,000'in üzerinde bulunan yerleşmelerde yaşayacağı, Nüfusu 100,000 ve daha fazla olan kentlerde yığılan nüfusun 4,947,296 olduğu ve bunun Bölge nüfusuna oranı %47.4, Bölge kentsel nüfusuna oranının %74.6 olacağı tahmin edilmiştir.

Bölgenin Ulaşım yapısıyla ilgili olarak yapılmış olan çalışmalar, Karayolunu temel alan çalışmalardır. Bölge'den yapılacak ihracatı gözönünde bulundurularak ihtiyaç olarak belirtilen uluslararası havaalanı ihtiyacı belirtilmesi gereken diğer bir tespittir.

Orman alanları

Bölge'de GAP öncesi mevcut olan 53,704 ha.lık alan(GAP BKİ 1993, BUA, s.4-19), toplam alanın %0,7'sini kapsamaktadır. Bu rakamın, GAP sonrasında 1,758,422 ha.'a çıkması, toplam alanın %23.4'ünü kaplaması planlanmaktadır.

Turizm gelişmesi

Yüzyıllardan bu yana tarihlerin beşiği olan Mezopotamya'yı da kapsıyan GAP bölgesi'nde turizmin de önemli bir potansiyeli vardır. Bölgenin turizm potansiyeli, GAP Master Planı'nda ele alınmış mevcut durum tespiti yapılmış, GAP BUA çalışmasında, 22 güzergah tur alanı olarak önerilmiştir.

6.3.2 GAP'ta Gerçekleşen

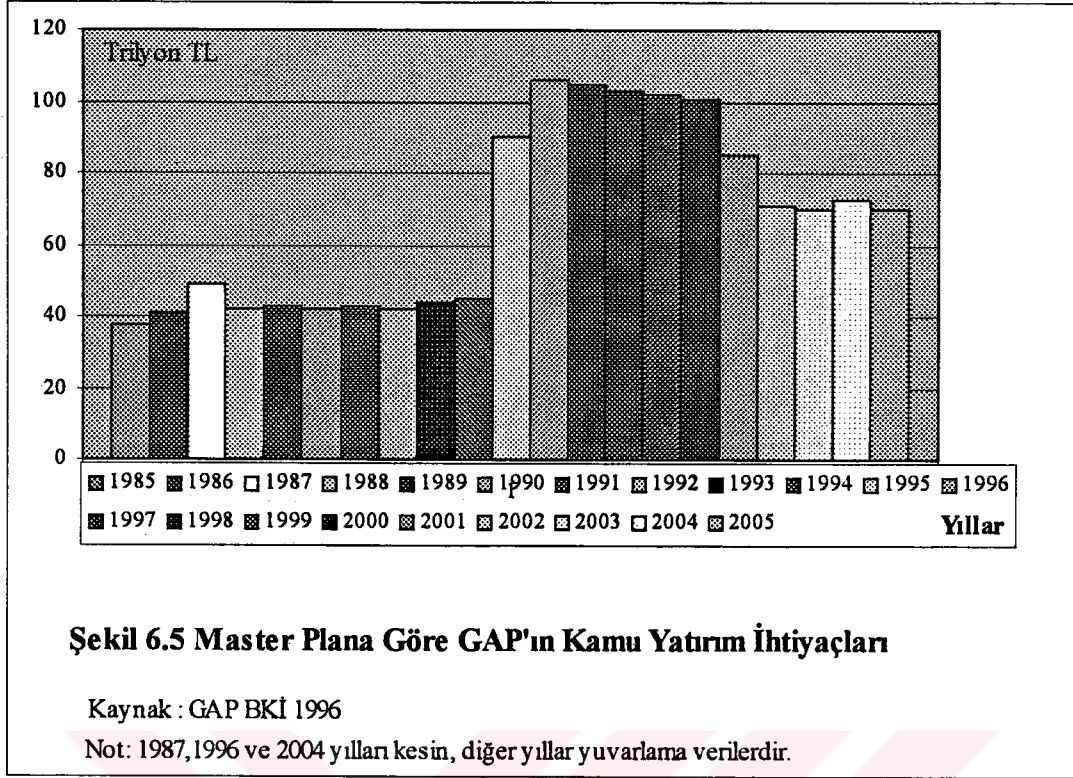
Tablo 6.3. 1994 yılı sonu itibarıyla, toplam ihtiyacı, bugüne kadar harcanmış miktarı ve fiili gerçekleştirme oranını yansıtmaktadır.

Tablo 6.3. GAP Yatırımları

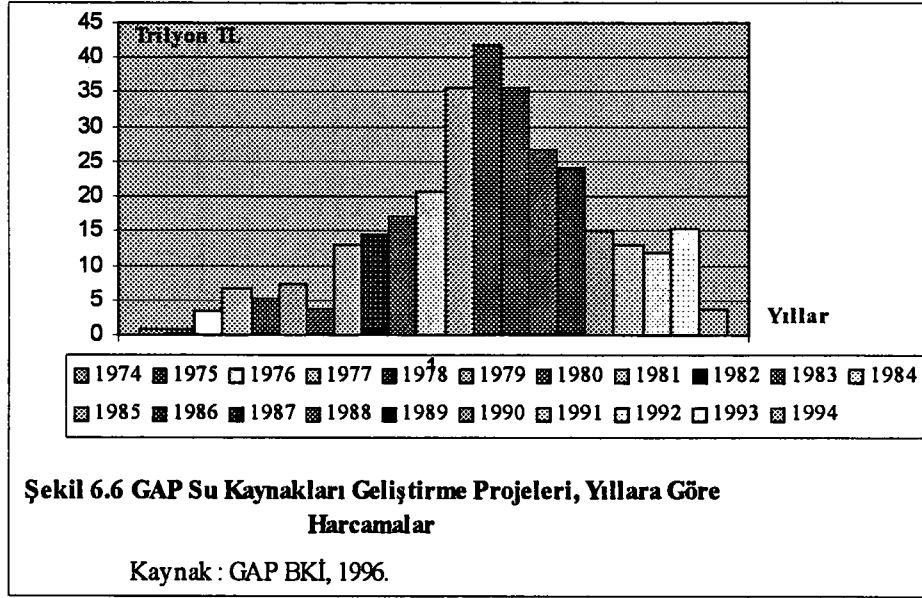
GAP Toplamı		Su Projeleri
1,503	İhtiyaç(Trilyon TL)	678
560.9	1994 Sonu(")	316.8
37.3	Gerçekleşme(%)	46.7

Kaynak : GAP BKİ1996

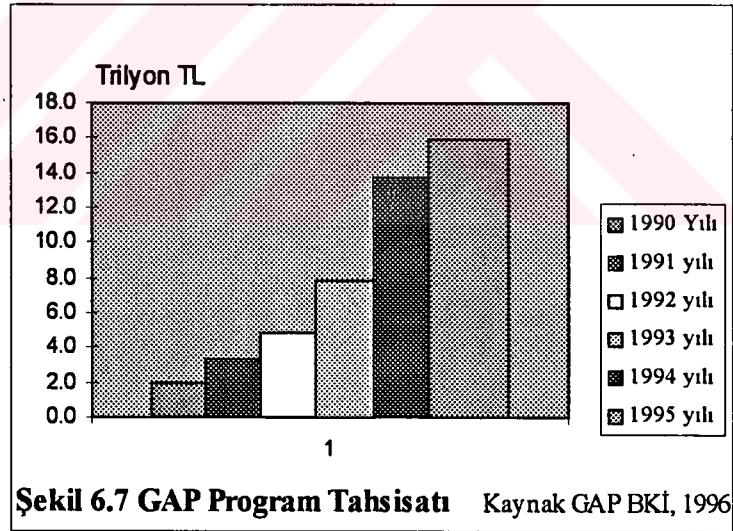
GAP'ta planlanan, başlangıç çok iyi olmasına karşın, zaman içerisinde ve bir çok GOÜ'de mütemadiyen gözlenen kaynak aktarımının kesintiye uğraması ve önceliklerin sık sık değişmesi nedeniyle planlanan ile gerçekleşen arasındaki farkın sürekli negatif olması, GAP sürecinde de görülmektedir. Örneğin GAP Master Planına göre kamu yatırım ihtiyaçları, 1987 yılı için 48.8 Trilyon, 1990 yılına kadar her yıl için yaklaşık aynı miktarda yatırım ve 1990 yılı için yaklaşık 100 trilyonluk yatırım öngören Master Plan, 1991 yılı için 105.9 Trilyon, 1992 için 105 Trilyon ve daha sonraki dönemler için giderek azalarak 2005 yılı için yaklaşık 72 Trilyon TL.'lık bir yatırım öngörmektedir(Haziran 1995 fiyatları ile). Bak. Şekil 6.5.

GAP Su Kaynakları Geliştirme Projeleri için yapılan harcamalara bakıldığında, 1986 yılına kadar, geometrik bir şekilde artan bir yatırım tahsisatı, 1986 yılında 41.7 Trilyon T.L. (Haziran 1995 fiyatları) ile en üst düzeye ulaşırken, daha sonraki yıllar itibarıyla geometrik olarak azalan bir durum söz konusudur. Burada 1986 yılının, GAP'ın önemli aşamalarından birisi olan Atatürk Barajı'nın yapımına hız verildiği dönem olduğunu belirtmek gerekir. Bkz. Şekil 6.6.

GAP Program tahsisatı yıllar itibarıyla incelendiğinde, cari fiyatlarla bir artış görülmekle bir likte reel anlamda bir düşüş söz konusudur. Bak. Şekil 6.7.

Yatırımların aksamasına bir başka önemli örnek, MOM (Maintenance, Operation, Management) Projesidir. Sulama Kanallarının, Bakımı, Onarımı ve İşletimi'ni içeren proje altyapı yatırımlarının üst yapı ile entegrasyonunun sağlanması açısından çok önem taşımaktaydı. Tarım ve Sulama konusunda önde gelen ulusların -Avustralya gibi- firmalarının da içinde bulunduğu bir organizasyon tarafından devam ettirilen proje, 1994 yılı Nisan ayı itibarıyla Türkiye'nin karşılaştığı ekonomik darboğaz

nedeniyle askıya alınmış ve sonrasında proje ertelenmiştir. Yaklaşık 5 Milyon ABD\$ maliyeti olan projenin kesintiye uğraması nedeniyle bu proje ile ilgili olarak yapılmış olan yatırımlar boşa gittiği gibi, çalışmanın ertelenmesi, projenin başarıya ulaşmasında çok önemli olan kullanıcıların eğitimine verilen önemi yansıtmaktadır.

İktisat okullarında, iktisat; insanoğlunun sınırsız taleplerinin sınırlı olanaklar ile sağlanmaya çalışılması, şeklinde tanımlanır. Kuşkusuz, GAP ve benzeri büyük projelerde, aksamalar olabileceği gibi önceliklerin zamanla değişmesi de mümkündür. Ancak temel bir hata söz konusudur. GAP Master Planı'nda da belirtilen, "Bu safhada -GAP'ın ilk aşaması olan 1994'e kadarki safha kastedilmektedir- sürmekte olan bütün projeler tamamlanmalıdır. Hükümet politikasına uygun bir şekilde yeni büyük projelere bütçe tahsisi çok sınırlı tutulmalıdır" politika önerisi çok iyi uygulanmadığı gibi, DAP(Doğu Anadolu Projesi), KOP(Konya Ovası Projesi) gibi proje hazırlıkları ve bunların yasasının, GAP yönetim birimi olan GAP BKİ'nin henüz çıkarılmamış yasası ile birlikte çıkarılmaya çalışılması ve bu çalışmanın bizzat TBMM'de yürütülmesi kalkınmanın aşamalandırılması düşüncesiyle uyumsuzdur.

BUA'da öngörülen değerler, 2005 yılı baz alınarak yapıldığı için bugün itibarıyla değerlendirme yapmak sağlıklı olmayacaktır. Projeleri uygulanma aşamaları ve eğilimlerine bakıldığında ise, GAP Master Planı'nda ki mevcut gecikmenin BUA'ya da yansıdığı belirtilmelidir.

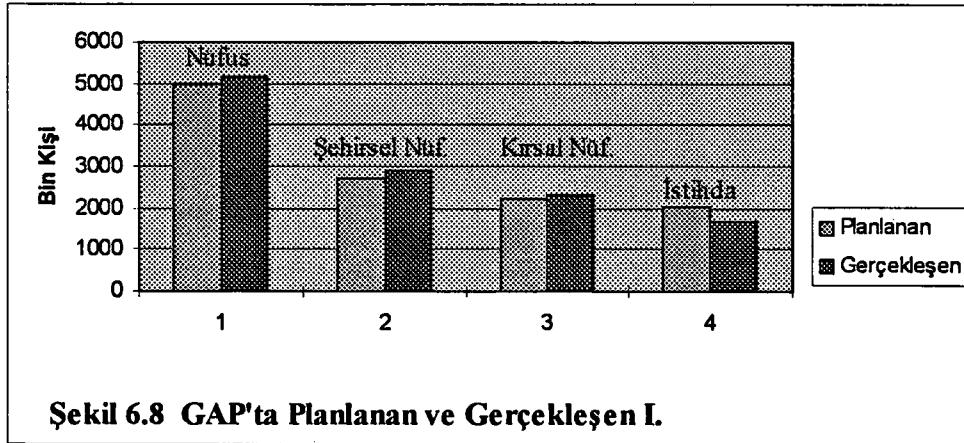
Orman alanlarında çok önemli bir artış planlanmaktadır. Bölgenin ekolojik dengesi ve dolayısıyla geleceği için çok önemli olan bu karar uygulamaya yeterince yansımamaktadır. Bölgede fiilen bulunulan 5 yıl içerisinde (1991-1996), Master Plan ve BUA'da belirtilen orman alanlarının artış oranına göre yeterli çalışma yapılmadığı gözlenmiştir. Ayrıca, ağaçlandırılma çalışmaları gibi erozyonla mücadele ve ekolojik dengenin korunması ve iyileştirilmesi çalışmaları, barajlar bitirilirken değil, projelerin kesinleşmesiyle birlikte, hatta fizibilite çalışmaları sırasında başlanması gerektiği düşünülmektedir. Buna ek olarak bölgede görülen orman alanlarının yakılması olayı ikilemin bir başka boyutudur.

Son olarak, DSİ tarafından yaptırılmış olan ve Su ve Enerji kaynakları açısından Master Planın temel olarak aldığı, "GAP Gelişme Planı" ile 1995 yılında GAP BKİ tarafından yaptırılan iki harita karşılaştırıldığında, Karakaya ve Atatürk Barajları dışında kayda değer bir gelişme yoktur. Bkz. Ek A, ve Ek B. Burada Şanlıurfa Tunelleri belirtilmemektedir. Çünkü, değil 1994, 1996 yılı itibarıyla bile tuneller tamamlanmamıştır. Harran ovasına verilen su, By-Pass denilen özel bir yöntemle aktarılmıştır ve bu yöntemle aktarılan su miktarı planlanan miktarın yaklaşık %10'na denk düşmektedir(33 m3/sn.).

GAP'ın tamamlanacağı yıl olarak belirtilen 2004 yılında, yaklaşık olarak 1,7 milyon ha. alanın sulanacağı planlanmıştır. Buna göre, 1994 sonu itibarıyla 382,733 ha. alanda sulama yapılması ve 1996 yılı itibarıyla toplam 682,565 ha. alanda sulu tarıma başlanması planlanmıştır(DPT 1990). Ancak, 1996 Nisan ayı itibarıyla, toplam 116,800 ha. alan sulamaya açılmış ve 199,330 ha. alanın sulamaya hazırlandığı belirtilmektedir(GAP BKİ, 1996).

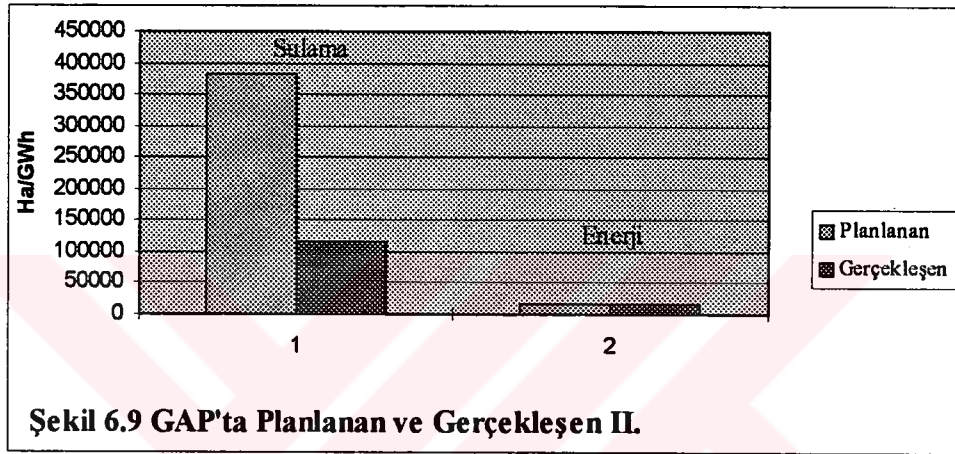
6.3.3 GAP' ta Planlanan ve Gerçekleşen: Grafik Yöntemiyle Bir Analiz

Yukarıda yapılmakta olan anlatımlardan sonra, yapılacak olan bir diğer çalışma, GAP'ta Planlanan ve Gerçekleşen'in grafikler ile incelenmesi olacaktır.

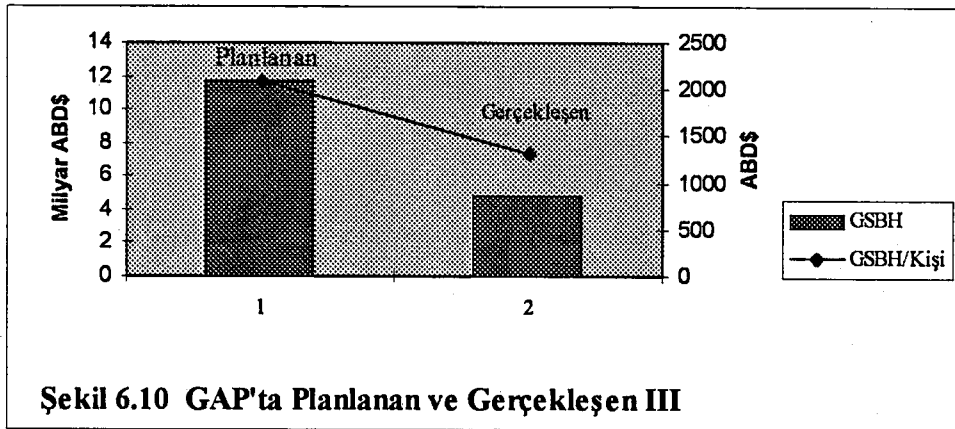

Şekil 6.8 incelendiğinde, nüfus, şehrsel nüfus, kırsal nüfus ve istihdam'da Proje'de yapılan kestirimlere ulaşamadığı görülmektedir.

Şekil 6.9 incelendiğinde ise, temel olarak sulama ve enerji amaçlı bir proje olan GAP'ın en önemli iki olgusu olan Sulama Projeleri'nde %70 dolayın'da bir gecikmenin olduğu görülmektedir. Bu gecikme, kaynak aktarımının düzenli yapılmaması, organizasyon eksikliği ve hükümet politikalarındaki değişikliklerin önemli yer tuttuğu nedenlerden kaynaklandığı gibi, gelecekteki çalışmalara da yansıtılmasının kanıtı olarak değerlendirilmektedir.

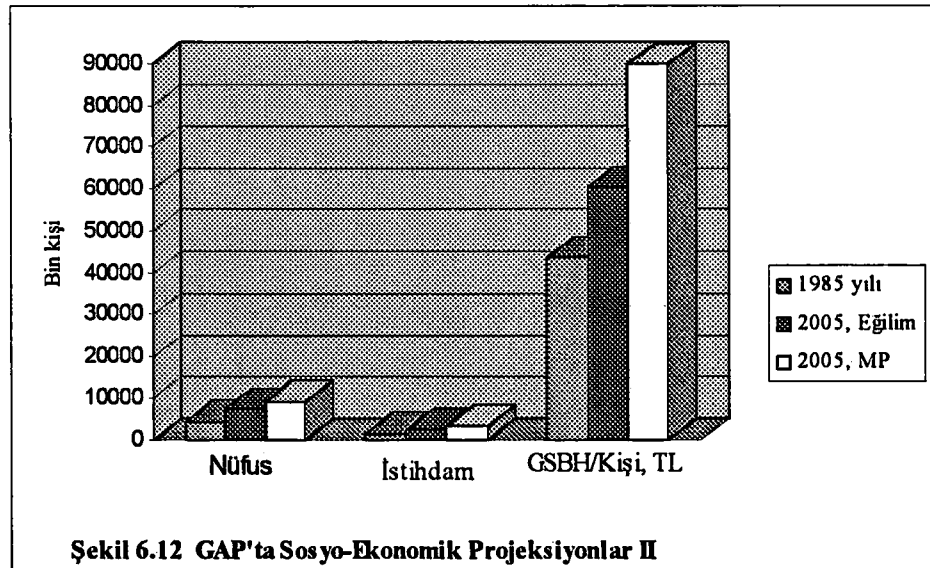
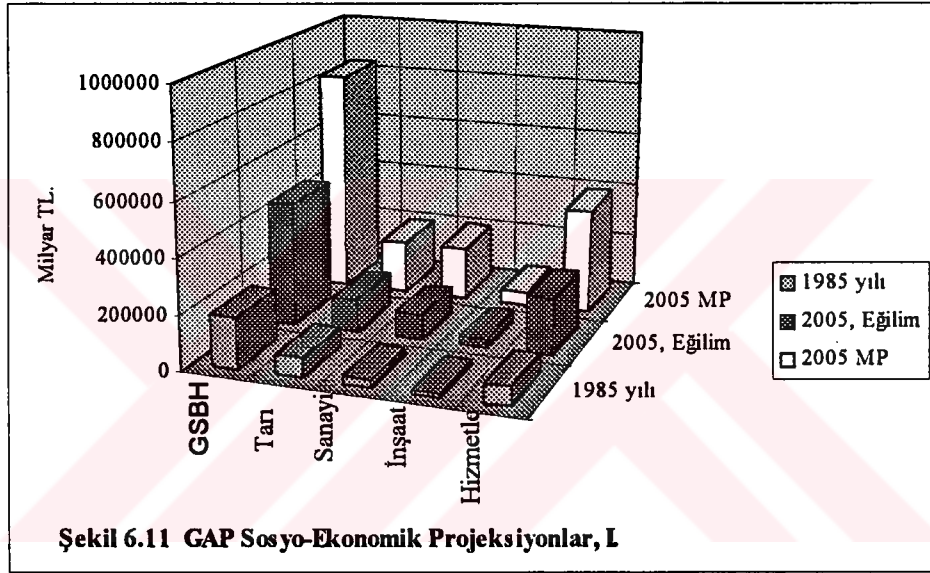
Şekil 6.10'da GSBH ve GSBH/Kişi oranlarında da Planlanan'ın gerçekleşmediği ve bu durumun "GAP bir nokta projesi olma tehlikesi ile karşı karşıyadır" hipotezini doğrulamaktadır.

Şekil 6.10'da, GSBH ve GSBH/Kişi(Planlanan) için kabul edilen değerler, GAP MP,

c.2, Tablo 4.1'den alınmış ve 1985 yılı sonu ABD\$ kuru üzerinden Dolar'a dönüştürülmüştür. GSBH/Kişi(Gerçekleşen), DPT, 1996'dan alınarak ABD\$'ına dönüştürülmüştür. Ayrıca 1994 yılı için beklenen mali değerler, GAP MP, c.2, Tablo 4.1'de belirtilen 'trende' göre hesaplanmıştır.

Şekil 6.11 ve Şekil 6.12'de görülmekte olan Sosyo-Ekonomik projeksiyonlar I ve II incelendiğinde GAP yatırım, planlama ve gerçekleştirme programlarında belirli bir gecikmenin olduğu; bu gecikmenin "zincirleme reaksiyon" gösterdiğini yansıtmaktadır.

Yukarıda GAP için yapılmış olan Sosyo-Ekonomik Projeksiyonlar'ı yansıtan Şekil 6.11 ve Şekil 6.12'nin aynı zamanda Master Plan anlayışı konusunda getirilmiş olan negatif eleştirileri de desteklemektedir.

6.4 GAP'IN ETKİLERİ

İlk olarak Master Plan anlayışının, uzun vadeli ve büyük projelerde, özellikle sosyal ve toplumsal amaçlı olan dinamik süreçlere, statik bir yapı oluşturmamasından dolayı uygun olmadığı belirtilmelidir. Planlamanın önemli bir noktasını oluşturan ve uzun süreli projelerde hedefin zaman içerisinde yön değiştirmemesi yada hedefin sürekli yenilenebilmesi için 'geri-beslem', feed-back, olanağını Master Planlar yeterince sunamamaktadırlar. GAP için bu süreç daha karmaşıktır, çünkü GAP başlangıç aşaması *bölge planlamasını* içermemektedir.

Buna ek olarak, bölgesel gelişme programlarının başarısı tercihlerin iyi yapılması, kaynakların optimum kullanımı kadar organizasyonun iyi yapılmasıyla da bütünleşmek zorundadır. GAP'ın hazırlık ve başlangıç aşamasında, Bölge'deki karmaşık durum yatırımların gelmesini engellemiştir. Projenin finansmanının yeterince ve zamanında yapılmaması organizasyonun çok iyi yapılmadığını yansıtmaktadır.

“GAP Bölgesel Kalkınma Planları”, toplumsal olarak, yerel toplulukların değerlendirme biçimlerine göre, teknik açıdan somutlaştırılmak istendiği (mühendislik hedeflerinin somutlaştırıldığı) gibi somutlaşmıyor. Ayrıca, toplumsal yapıların her kademesi (kırdan ve kente) her katmanı, her kurumu, mühendislik projelerinin ürünleri ile, aynı biçimde, eşit yoğunlukta ve aynı referanslarla ilişki kurmuyor(Atauz, 1994). GAP bölgesinde fiili olarak bulunmuş, görev almış Atauz'un değerlendirmesi GAP'ın halk tarafından anlaşılabilirliği açısından önem taşımaktadır.

GAP Master Planı'nda insan boyutu eksik kalmıştır. Bu durum GAP'ın olumlu etkilerini, negatif yönde etkilemektedir.

Yalnızca Bölge'nin değil bütün ülkenin yönetsel alanları sürekli değişmektedir, örneğin il sayısının her geçen gün artması, günlük politika ve oy avcılığının bir yansıması olan bu durum kalkınma sürecini sekteye uğratmakta, mevcut projeleri olumsuz etkilemektedir. Bu politika, ne yazık ki, GAP ile ilgili politikalara da yansımıştır. Örneğin 1992' den bu yana on'a yakın Bakan düzeyinde değişim olmuştur. Bir devlet politikası olması gereken proje, bu değişikliklerin de etkisiyle daha çok hükümetler politikası olmuş ve bunun doğal sonucu olarak her bakan değişiminde öncelikler sıralaması da değişmiş ve değişmektedir. Hükümetler düzeyindeki bu farklı anlayışlar doğal olarak illere de yansımaktadır. Örneğin, her GAP Koordinasyon Kurulu toplantısında ve İl Koordinasyon Kurulu toplantılarında, hemen her ilin yöneticileri, "GAP'ın merkezinin kendi illeri olması gerektiğini vurgulayarak, GAP'ın Anayasası olan GAP Master Planı'ndaki hedeflerin sapmasına neden olmaktadır. Bölge Milletvekilleri de, illerin bu talepleri üzerine politikalarını belirlemektedirler. GAP'ın yönetim birimi olan GAP Bölge Kalkınma İdaresi(BKİ) Başkanlığı'nın, hala Kanun Hükmünde Kararname(KHK) ile yönetilmesi, bir diğer deyişle hala yasanın olmayışı, zaman içerisinde GAP'a verilen önemin azalması ve aynı zamanda bir hükümet politikası düzeyine düşmesinin diğer göstergeleridir.

Yönetsel anlamda bu fiili değişiklikler, GAP BKİ (GAP İdaresi)'nin programlarına da yansımıştır. Bölgenin DPT'si olarak düşünülen ve kabul edilen GAP İdaresi mekansal planlama sürecini bir anlamda ikinci plana bırakarak, fiziksel planlamaya öncelik vermesi bunun bir göstergesidir. Kalkınmanın bir bütün olduğu, dolayısıyla fiziksel yapılanmanın da yürütülmesi bir zorunluluktur. Ancak, DSİ, Köy Hizmetleri, Karayolları gibi kurumlar ile birlikte Belediyeler bu görevi üstlenmek durumundadırlar. Bölgenin dolayısıyla GAP'ın ihtiyacı olan organizasyon, yönetim ve mekansal politika ve önceliklerin belirlenmesi projenin acil ihtiyaçlarıdır. Kuşkusuz projenin bir diğer acil ihtiyacı, finansmanın tam ve süreklilik arz etmesidir. Ancak, bütçenin yatırım kaleminin zaman zaman %6'lara kadar düşmesi GAP'a kaynak aktarımını da doğrudan etkilemektedir. Kaynak aktarımının düzenli ve yeterli olmaması, GAP'ın yönetimi konusunda çok gerekli ve önemli bir konumda bulunan GAP BKİ'nin prestiji ve etkinliğinin azalmasına neden olmuştur ve olmaktadır.

Güneydoğu Anadolu'daki az gelişmişliği, bir diğer deyişle, bölgelerarası dengesizliği gidermesi amaçlanan GAP'ın başarısı, bölgede sağlanması beklenen güven ortamına bağlıdır.

Yatırımların süreklilik arzemesi, özel sektörün yatırım yapmayı gündeme alması, bölgede önemli bir eksiklik olan yetişmiş eleman ve uzman kadronun bölgede konumlanması için gerekli en temel koşul bölgede can güvenliğinin sağlanmasıdır. Bölge'de mevcut güven ortamını yansıtmak için yaşadığımız deneyim ve gözlemleri belirtmek faydalı olacaktır. Örneğin, Bölge illerini görev gereği dolaşırken, zorunlu olmadıkça kurum kimliği taşınmazdı. Bir diğer önemli örnek, aynı zamanda sorun, özellikle Şırnak, Siirt, Batman il ve bunlara bağlı ilçelere gidildiğinde duruma göre resmi plakalı araçtan çok özel veya ticari plakalı araç kullanılmasıdır.

Bölgesel kalkınma projelerinde, halkın katılımı ve projeyi benimsemesi çok önemlidir. Ancak Türkiye'de insanlar, GAP denilince yalnızca Atatürk barajını anlamaktadırlar. Ülkedeki çoğu bilim insanı ve teknik kadroları dahil olmak üzere projenin girdileri, elemanları, süreci çok fazla bilinmemektedir.

Diğer bir konu, GAP'ın kadrosunun yetersizliği ve giderek kadrosunun hem kalite hem de sayısal olarak azalmasıdır. Bir taraftan, Mekansal planlamadan fiziksel planlamaya doğru bir değişim mevcut iken bunun gereği olan yapısal değişim ve eleman desteği sağlanmamaktadır. Örneğin, GAP'ın sağlığı gereği bölgedeki imar planlarının onay makamı GAP BKİ'dir. Projenin yapısından dolayı doğru olan bu karar uygulama açısından, Türkiye'nin 1985 dönemi öncesinde yürürlükte olan İmar Kanunu ile benzerlikler taşımaktadır. Hernekadar, GAP İdaresi, Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü yerinden yönetim ve uygulama ilkesi için elinden geleni yapsa da, 2 büyükşehir, 7 il belediyesi olmak üzere 150'yi aşkın belediyenin yerinden kontrolü ve projeye uygunluğu bir adet Şehir Plancısı ile yürütülemez.

Proje, Rostow'un (1961) deyimiyle Türkiye'nin Kalkış(Take-off) aşaması sürecini hızlandırabilecek yeterliliktedir. Ancak Türkiye'nin öznel koşulları ve projenin çok büyük ve güç bir proje olması başarıya ulaşmada zorluklar ve belirsizlikler yaratmaktadır (Sinemillioğlu, 1991).

GAP ve Sürdürülebilirlik

GAP'ın tarımsal gelişmeyi temel alan bir proje olması, toprak kullanımını ve sulama yöntemini çok önemli kılmaktadır. Özellikle, sosyal-kültürel ve eğitim düzeyi düşük olan bir yerleşimler bütününde yapılacak olan çalışma, uygulama sürecini çok önemli yapmaktadır. Yerel örgütlenmelerin yeterli ve gelişkin olmadığı, dolayısıyla kontrol mekanizmasında eksiklikler bulunduran bir sistem içerisinde ekolojik denge ile uyumlu çalışmalar yapmak çok zor görünmektedir. Sulama'nın önemi Gore'dan (1993, pp.106-107) alıntı yapılarak vurgulanmak istenmektedir.

“Dünyada insanoğlu tarafından kullanılan tatlı suyun hemen hemen dörtte üçü (%73) sulamada kullanılmaktadır. Asıl tırajik olan, bu suların da beşte üçünün verimsiz ya da çevreye zararlı teknikler nedeniyle ziyan olmasıdır. Büyük umutlarla yapılmalarına karşın Mısır'daki Aswan Barajı gibi pek çok büyük baraj, çevrelerindeki hidrolojik sisteme zarar vermiş, değerli ekolojik köşeleri yok etmiş, yeraltı kaynaklarının akışını engellemiş ve besinle tortu dengelerini bozmuştur.

Öte yandan, doğal su dağıtım sistemlerine müdahale eden tüm uygarlık buluşları içinde en güçlüsü ve en kötüsü sulamadır. Yalnızca bu yüzyılda dünyada sulanan tarım arazisi miktarı %500 artmıştır. Doğru kullanıldığında, sulama tarımsal üretimi arttırma konusunda son derece etkin olmaktadır. Örneğin, dünyadaki tarım alanlarının yalnızca %15'inin sulanmasına karşın, ekili ürünlerin %33'ü buralardan alınmaktadır. Ne yazık ki dünyanın pek çok yerinde açık kanal sulaması isimli bir yöntem kullanılmakta, bu da yalnızca suyun %70 ila %80'ini buharlaşma ve astarsız kanallardan sızıntı nedenleriyle yitirmekle kalmayıp, sulama alanlarında büyük miktarda tuz birikimine de yol açmaktadır. Tuzlanma(Salinizasyon) olarak da bilinen bu olgu, tuzun, kendisini içeren suyun buharlaşıp uçması nedeniyle bir yerde yoğunlaşmasıyla meydana gelir. ...

Açık kanal sulaması bir de toprağın hemen altındaki "kökler bölgesinin" su altında kalmasına yol açmakta, bu da kökleri oksijensiz bırakıp büyümelerini engellemektedir. World Watch Enstitüsü'nden sulama uzmanı Sandre Postel, Aral Gölü bölgesinin yanı sıra, şiddetli tuzlanma görülen diğer bölgeleri şöyle sıralamaktadır: Afganistan, Türkiye, Dicle ve Fırat nehirlerinin Suriye ve Irak'taki

vadileri, Hindistan'da 20 milyon hektarlık araziler(tuz yüzünden terk edilen 7 milyon hektarın dışında), Çin'de 7 milyon hektar ve Pakistan'da 3.2 milyon hektar. Mısır'daki ekili alanların yaklaşık %50'sinde tuzlanma nedeniyle verim azalmış, aynı sorun Meksika'da da etkisini hissettirmeye başlamıştır".

Yukarıda açıklanmaya çalışılan politikalar ve uygulamalardan oluşan durum GAP'ın olası etkilerini azaltmaktadır.

Kuşkusuz, GAP BKİ yönetiminin, sürdürülebilirliği projeye taşımaya çalışması, bu çerçevede toplantılar düzenlemesi ve UNDP gibi uluslararası kurumlarla işbirliği içerisinde olması belirtilmesi gereken önemli girişimlerdir.

6.4.1 Bölge Ölçeğinde Etkiler

Bölge ölçeğinde etkiler, coğrafyaya olan etkiler, fiziki planlama ve araziye yansıyan etkiler, ekolojik dengeye olan etkiler, göç ve istihdama olan etkiler olarak sıralanabilir.

"Bölge'de uyarılacak ekonomik gelişmenin sürekliliğini sağlamak için Fırat ve Dicle'nin yukarı havzalarında geniş ve etkin bir erozyon kontrol çalışmaları yapılmaktadır. Baraj göllerindeki tortu birikim hızı çok yüksektir. Durumu örneklemek gerekirse, Gaziantep'e su temini için yapılan Kartalkaya Barajı'nda rüsubat birikiminin 50 yılda 11 hektometreküp olabileceği tahmin edilmiş ve sistem öyle planlanmışken, barajın işletmeye açılmasından on yıl sonra (1972-1981 arasında) 34 hektometreküp tortu birikmiş olduğu görülmüştür. Fırat ve Dicle'nin yukarı havzalarındaki bir milyon hektar arazide, yeterli erozyon kontrol tedbirleri alınmadığı takdirde, Bölge'de yapılan bütün barajları aynı akibet beklemektedir. Bir başka deyişle de diğer herşey iyi gitse bile, erozyon kontrol altına alınmazsa, GAP 'ın Bölge'ye getireceği ferahlık, kısa zamanda düş kırıklığına dönüşecektir"(Mutlu 1992, s.117).

Bölgede, kontrol mekanizmalarının eksikliğinden kaynaklanan, GAP nedeniyle üretilen ranttan spekülative yöntemlerle faydalanmak isteyen çıkar grupları oluşmuştur. Örneğin, Su hacmi açısından, Türkiye'nin ikinci büyük gölü ve yüzeyde

kapladığı alan olarak üçüncü büyük göl olan Atatürk baraj gölü çevresinde yapılaşmalar sözkonusudur. Bu konuda ilk örneği, GAP BKİ elemanlarının çalışmaları sonucu durdurulmakla birlikte, gelecek süreç açısından yeterli önlem alınamamıştır. Bu konuda önlemlerden birisi, kullanım amaçlarının kısmen belli olduğu Göl ve çevresi ile ilgili projelere biran önce başlanmasıdır. GAP BKİ ve bir Kanada şirketi Delcan tarafından yapılmış olan, Atatürk Baraj Gölü, Alt-Bölge Gelişme Projesi çok önemli bir aşamadır. En kısa zamanda tamamlanması ve uygulanmaya başlanması, baraj ömrünün uzaması, Bölge içi ulaşım olanaklarının artması, Yöre halkının ihtiyacı olan rekreasyon alanlarının artması, turizm altyapısının gelişmesi gibi konularda önemli faydalar sağlayacaktır.

Bölgedeki kükürt dioksit oranında, özellikle 1980'li yılların sonlarından itibaren belirli bir artış söz konusudur (DİE 1996).

Bölge'de geleneksel olarak yatayda yerleşmenin hakim olduğu fiziki yerleşim yapısı, başta Bölge şehirleri olmak üzere, Dikey'e yönelmiştir. Örneğin, Adıyaman halkı ve Adıyaman Belediyesi yetkilileri, son Adıyaman İmar Planı'nda verilmek istenen maksimum 10 kat yüksekliği yeterli bulmamışlardır. Bu talebi yapmakta olan Belediye yetkilileri dikeyde yükselmenin gerektirdiği altyapı konusunda herhangi bir çalışma ve/ya projeye sahip olmadıkları gözlenmiştir.

Bir diğer örnek, tarihi ve kültürel açıdan kendine has bir mimarisi bulunan Şanlıurfa'nın başta şehir merkezi olmak üzere, tahribata uğramasıdır.

6.4.2 Ülke Ölçeğinde Etkiler

GAP'ı eleştirebilme hakkı insanlara verilmediği gibi, siyasi iktidarlar GAP'ı oy potansiyeli olarak görmekte ve bu amaçla kullanmaktadır. GAP'a aktarılan kaynaklarda bu durum açıkça görülmektedir. Atatürk barajının tamamlanması döneminde aktarılan para yalnızca Barajın tamamlanması içindir. Para transferinin kesintiye uğramamasında, ülkenin içinde bulunduğu enerji darboğazının katkısı büyüktür. Kuşkusuz yapılan yatırımlar ülke çapında fayda içindir, ancak bu

durumda, Güneydoğu'ya yatırım yapılıyor diye politika yapılması, Batı üretiyor Doğu emiyor gibi düşünceler temelsiz olmaktan öteye gidememektedirler.

“GAP’a yapılan yatırımların hemen tamamı geri dönmüştür”(Atauz, 1994). düşüncesi, Türkiye'nin, hidroelektrik enerjisinin %42.3'ünün(GAP BKİ, 1996) GAP kapsamında olan ünitelerden üretildiği göz önüne alınırsa çok önemli bir noktadır. Bir diğer deyişle; Karakaya Hidro Elektrik Santrali(HES)'nden ve Atatürk HES'nden toplam olarak yılda 16254 Gwh enerji üretilmektedir. Burada üretilen enerji katma değeri, bugüne kadar GAP'a yapılan yatırımların üzerindedir.

Çukurovanın, tarımsal mevsimlik ihtiyacını büyük oranda karşılayan GAP Bölgesi çalışanının Harran ovası ve Bölgenin gelecekteki diğer tarımsal üretim alanlarında istihdam edileceği için bölgesel ölçekte istihdam problemleri yaşanacak gibi görünmektedir. Kuşkusuz genç bir nüfusa sahip olan Türkiye, bu sorunu çözmek için gerekli işgücüne sahiptir. İyi bir yönetimin olup olmadığını zaman gösterecektir. GAP'ın birinci aşamasında planlanan, mühendislik yatırımlarının, belirli bir gecikme ile de olsa, bir aşama gösterdiği görülmektedir. Buna karşın, gecikmenin, yalnızca zaman yönünden değil, aynı zamanda ekonomik olarak zincirleme gecikme ve maliyetinin olacağı anlaşılmaktadır.

Bir diğer gerçekleşme, GAP çalışmaları nedeniyle yörede oluşan ekonomik hareketlilik, mekana olması gereken olumlulukta yansımamıştır.

6.4.3 İllerin Gelişme Düzeyi: Analitik Bir Karşılaştırma

GAP'ın etkilerini değerlendirmek için yapılacak bir diğer *çalışma*, GAP Master Planı'nda belirtilen aşamalardan, birinci aşama öncesi ve sonrasının DİE ve DPT verilerine dayanılarak karşılaştırılması olacaktır.

Bu çalışmada yöntem, DİE' nin 1973 yılında, Türkiye'nin bütün illeri için yaptığı "İllerin Gelişme Düzeyi"(İGD) Endeksi'nde kullanılan formülün, bugünkü değerler ile yeniden çalıştırılması şeklinde olacaktır.

Kullanılan formül: $IGD = 12\sqrt{A*B*C*D*E*F*G*H*I*J*K*L}$, şeklindedir. Formülde kullanılan harflerin anlamları, Tablo 6.4'deki Lejand'da verilmektedir.

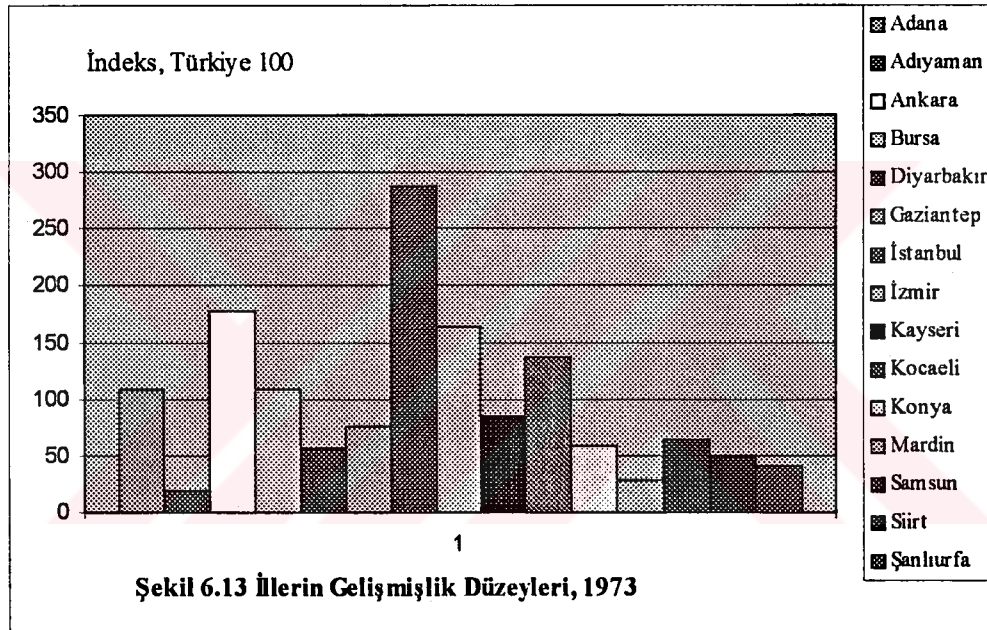
Veri toplama sürecinde, bire bir karşılaştırma yapabilmek için DİE'nin kullandığı göstergelere ulaşılmaya çalışılmıştır. İki veriye (Kişi başına ödenen gelir vergisi ve Bir Radyoya düşen kişi sayısı) ulaşamamıştır. Bulunamayan bu iki göstergenin yerine, 'Kişi Başına Gelir ve Kurumlar Vergisi Miktarı' ile 'Onbin Kişiye Düşen Faks' göstergeleri kullanılmıştır. Bir diğer değişiklik il sayılarında olan artmadır. Zaman ve veri faktörlerine bağlı olarak yeni iller de değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bakınız Tablo 6.4. Tablo 6.5'te ise aynı veri ve formül ile, Türkiye'nin Bölgeleri değerlendirilmiştir.

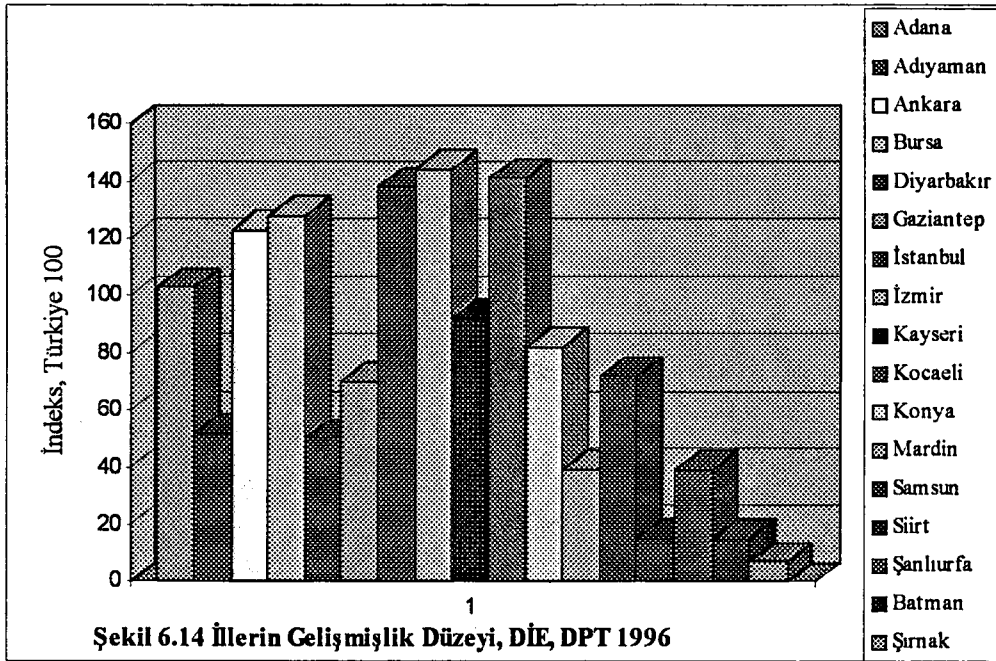
Tablo 6.4 GAP İlleri ve Türkiye'nin Önde Gelen İllerinin Gelişmişlik Düzeyleri

[illegible]

Çıkan sonuçlar değerlendirildiğinde, mutlak değer olarak, Adıyaman(%33) ve Mardin(%10) illerinde artış kaydedilirken, Diyarbakır(%4.84), Gaziantep(%2.40) ve Siirt(%28) illerinde düşüş kaydedilmiştir. Şanlıurfa'da ise değişiklik olmamıştır. 1973 yılında, henüz il olmayan Batman ve Şırnak illeri 1996 yılı için, bölge illeri arasında en düşük iki değeri almışlardır. Yeni il olan Kilis, 1973 yılında olduğu gibi Gaziantep iline dahildir. Tablo 6.4'de belirtilmiş olan sonuçlar, Şekil 6.13 ve Şekil 6.14'de görsel olarak görülmektedir.

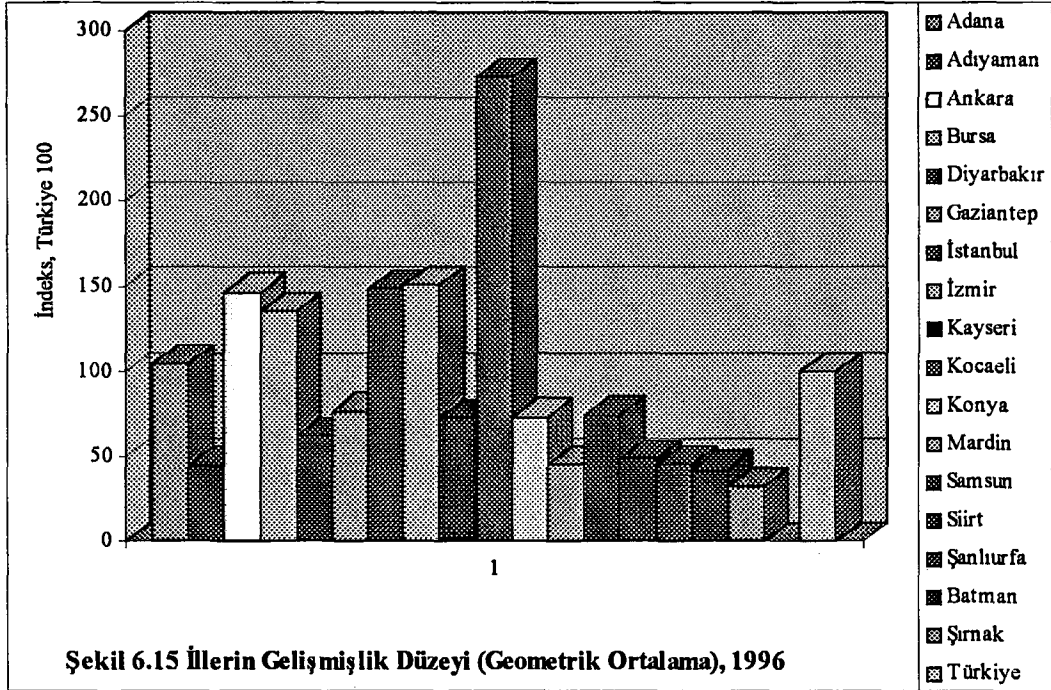

Türkiye'nin önemli illerine bakıldığında, 1973 yılında ilk 4 sırayı alan(Şekil 6.13); İstanbul, Ankara, İzmir ve Kocaeli, sıralamaları değişirken, Bursa Ankara'nın aldığı değerin üzerinde bir değer almıştır. Yeni sıra İzmir, Kocaeli, İstanbul, Bursa ve Ankara şeklindedir. Yine mutlak değer olarak en yüksek rakam ile en düşük rakam arasındaki fark 1973 ile kıyaslandığında düşük çıkmıştır. Değerlendirmeye alınan 17 il arasında, Gaziantep hariç, Bütün GAP illerinin en alt sıralamada yer alması ayrı bir tespittir. Gaziantep ile GAP illeri arasına giren yalnızca bir il, Samsun'dur. Bakınız Şekil 6.14.

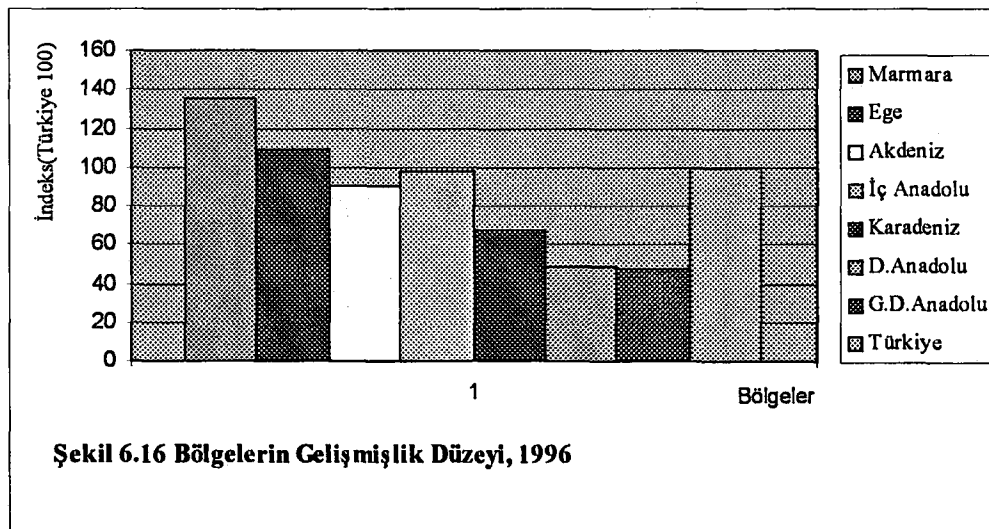

Çalışmada yapılan bir diğer ölçüm ise kabul edilmiş göstergelerin geometrik ortalamasının alınması şeklindedir. Bu denemede, ilk göze çarpan farklılık, Endeks oranındaki sayısal artıştır. İlk denememizde birinci sırayı alan Kocaeli, çok daha büyük bir farkla yeniden ilk sırayı aldığı görülmektedir. Bu denemede de, ilk denemeye paralel olarak Gaziantep dışında, GAP illeri en son sıraları almaktadırlar. Gaziantep'in sıralamadaki yeri Gaziantep'in lehine 2 basamak yükselmektedir. GAP illeri arasında, Siirt ve Şanlıurfa'nın, Mardin ve Diyarbakır ile yer değiştirdiği görülmektedir. Bakınız Şekil 6.15.

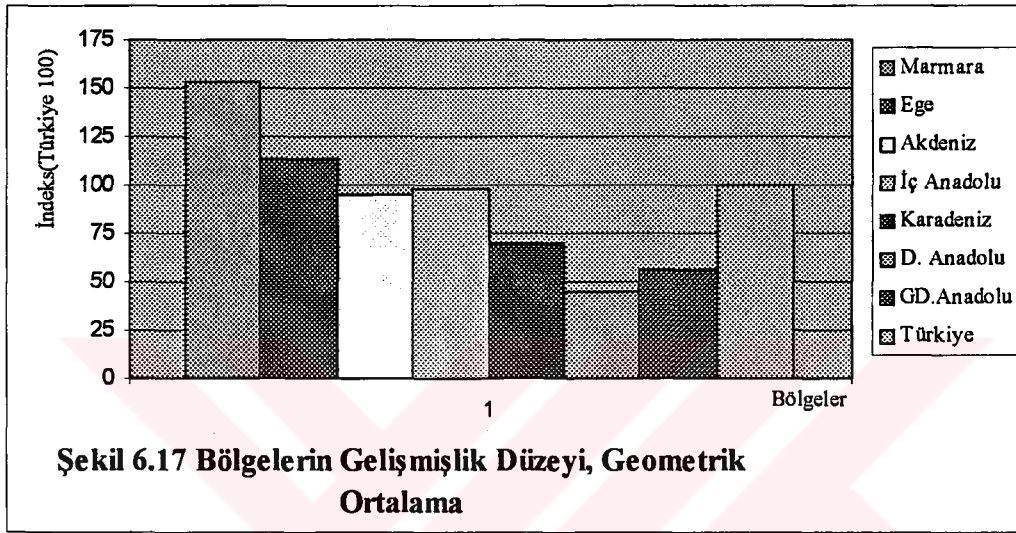
Yapılan çalışma, DPT'nin 1996 yılında yaptığı İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması ile karşılaştırıldığında, Gaziantep dışında GAP İllerinin, sıralamanın en altında yer almaları bakımından paralellik görülmektedir.

Aynı hesaplama yöntemiyle bölgelerin gelişmişlik düzeyleri de değerlendirilmeye çalışıldı. Bakınız Tablo 6.5. Coğrafi Bölge yapısına göre yapılmış olan ölçümlerde, GAP bölgesi en alt sırayı almıştır. Marmara Bölgesi(135)'nin endeks olarak %38'i düzeyinde kalan GAP Bölgesi(47)'ne en yakın bölge Doğu Anadolu Bölgesi(49)'dir. Daha sonra Karadeniz Bölgesi(68) gelmektedir. Ege, Akdeniz ve İç Anadolu Bölgelerinin, sırasıyla 109, 90, 98 gibi bir birine yakın değerler aldıkları görülmüştür. Bakınız Şekil 6.16.

Aynı değerler, Geometrik ortalama yöntemiyle, bölgelerin düzeyi yeniden ele alındığında ise, bölgeler arasındaki farklılığın büyüdüğü görülmüştür. GAP bölgesi %9'luk bir artış gözlenirken, Marmara bölgesinde %17'lik bir artış görülmektedir. Doğu Anadolu Bölgesinde %2 dolayında bir negatif değişim olurken diğer bölgelerde önemli bir değişiklik görülmemektedir. Kısaca, Alt ve üst gruplar arasındaki farklılığın süreklilik arz ettiği söylenebilir. Bakınız Şekil 6.17.

Bölüm Sonucu

Bölgesel gelişme programlarının başarısı tercihlerin iyi yapılması, kaynakların optimum kullanımı kadar organizasyonun iyi yapılmasıyla da bütünleşmek zorundadır. GAP'ın hazırlık ve başlangıç aşamasında, Bölge'deki karmaşık durum yatırımların gelmesini engellemiştir. Projenin finansmanının yeterince ve zamanında yapılmaması organizasyonun çok iyi yapılmadığını yansıttığı gibi Türkiye' nin kalkınma konusunda önceliklerinin sürekli olarak değiştiğini de göstermektedir.

GAP yatırım, planlama ve gerçekleştirme programlarında belirli bir gecikme görülmektedir. Bir diğer deyişle, GAP'ta *Planlanan ve Gerçekleşen* arasında düşük düzeyde bir korelasyon görülmektedir. GAP, henüz yasasının çıkmamış olması, bütçeden yeterli tahsisin yapılmaması, Sulama proje ve çalışmalarının, GAP'ın ikinci aşamasının içinde olduğumuz dönemde, birinci aşaması tamamlanması planlanan

alanının %50'sinin bile işletilmeye açılamaması bu durumun göstergeleri olduğu gibi, bu durumun süreklilik arz edeceğinin de belirtileridir.

Mühendislik yatırımlarının büyük bir çoğunlukla öncelikli olduğu GAP'ın birinci aşamasında yapılmış yatırımların, bölgenin sosyo-ekonomik yapısına yeterince yansımadağı görülmektedir. Bir diğer deyişle tablolar, kalkınma ve dengesizlik ikileminin sürekliliğini yansıtmaktadırlar.

Türkiye'de Bölgesel kalkınma politika ve programları, sık sık politik nedenler ve oy avcılığı nedeniyle aksatılmakta, değiştirilmekte ve kaynak israfı yapılmaktadır. Çalışmanın beşinci bölümünde de değinildiği gibi, DPT'nin uygulamaya çalıştığı KÖY programına yapılan müdahaleler, oy kaygısı nedeniyle yatırım programlarına müdahaleler bu sürecin önemli bir halkasını oluşturmaktadır. Adıyaman'a havaalanı yapılması, GAP'ın birinci aşaması bile tamamlanmadan, KOP, DAP gibi projelerin uygulamaya konmak istenmesi, yatırım yapılırken siyasi ve hemşehrilik beklentileri nedeniyle ilçe sınırlarının değiştirilmesi, il sayısının, yalnızca vatandaş talebi, bir diğer deyişle yukarıda da belirtilmiş olan oy kaygısı nedeniyle artırılması belirtilebilecek önemli örneklerdir.

6.5 HİPOTEZLERİN SINANMASI :

- I. “Geri Kalmış Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar ve Kaynakları Zengin Bölgeler İçin Hazırlanan Planlar, gibi iki tür önemli Bölge Planı kapsamına alınabilecek GAP, bir nokta projesi ve/veya planı olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.”

Bugüne kadar yapılan mühendislik yatırımlarının beraberinde gerekli olan, eğitim, sağlık gibi sosyal altyapıyla ilgili yatırımların yapılmamış olması, projenin etkilerini sınırlamaktadır.

Ayrıca, Devletin bütçesinin sürekli olarak açık vermesi ve kamu açıklarının yıllara oranla artması GAP ve benzeri projeleri amacına ulaşması önünde engeller

oluşturmaktadır (DPT 1995).

Bölüm 6.2' de, detaylı olarak açıklanan, Bölge'ye yapılan yatırımların Enerji ve Ulaşım Sektörlerinde ağırlık kazanması, Eğitim ve Sağlık sektörlerinde yeterli yatırımın olmayışı, " Üretken ve istihdam yaratıcı nitelikte yatırımları uyarıcı ortam ve koşulların henüz oluşmadığı Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde kamu yatırım ve teşvikleri de son yıllarda bir gerileme sürecine girmiştir. Örneğin, 1990 yılında yüzde 22.7'ye kadar yükselen Bölge'ye sağlanan yatırım teşviklerinin toplam teşvikli yatırımlar içindeki payı, 1991 yılında yüzde 12.6'ya ve 1992 yılında da yüzde 2.3'e gerilemiştir."(GAP İdaresi, Sosyoloji Derneği; 1994, s.19), gibi sayısal verilerin yanında, "GAP'a yapılmış olan yatırımların Türkiye Ekonomisine geri dönmüş" olması Hipotezi doğrulayacak nitelikte verilerdir.

Son olarak, Tablo 6.4 ve Tablo 6.5'de toplanmış veriler ve sonuçlar, GAP'a yapılan yatırımların GAP Bölgesi'ne yeterince yansımadağını kanıtladığı gibi, Hipotez I'ı de doğrulamaktadır.

II. Türkiye'nin kalkınmasına, özellikle Enerji ve Tarımsal sanayi için hammadde sağlanması yoluyla katkıda bulunacak olan GAP'ın bölgelerarası dengesizliği gidermesi zor görünmektedir."

Bölüm 5 ve Bölüm 6'da sayısal veri ve belgeler ile açıklanmaya çalışılan konu ile ilgili saptamaları yeniden sıralamak gerekirse;

- GAP'ın ihtiyacı olan kaynak arttırımı düzenli olarak yapılmamaktadır, Proje'de meydana gelecek gecikmelerin maliyeti, yalnızca gecikme maliyeti ile sınırlı değildir.
- Nüfus hareketliliği artmıştır, bu sorun dünyadaki AG ve GOÜ'deki durumla benzerlik taşımaktadır, "Özellikle GOÜ'deki hızlı şehirleşme, toplumların temel insan ihtiyaçlarını karşılamaz durumuna gelmiştir. Yüz milyonlarca insan sınırlı gelir, gıda, yaşanabilir konut ve hizmet olanaklarından yoksundur (UNCED, 1992).
- Özel sektörün yatırımı sözkonusu değildir. Bölge'de planlanan, tarımsal endüstri için olumsuzluk ifade etmektedir.
- Baraj Gölleri çevresinde yeterince ağaçlandırma çalışmaları yapılmamaktadır. Bu

nedenle, bir taraftan su kaynaklarından maksimum fayda elde etme olanağı kaybedilirken, diğer taraftan hızlı bir erozyon söz konusudur. Bu sorun yalnızca GAP ile bağlantılı değildir. Doğal kaynakların korunması konusunda yapılacak çalışmalar, dünya doğal dengesinin tehlike ile karşı karşıya bulunduğu ve sürdürülebilirlik tartışmalarının devam ettiği günümüzde, ülkeyi yakın gelecekte daha güçlü bir konuma gelmesinde önemli bir araç olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca, doğal tatlı suyun başlı başına önemli bir kaynak olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

- Özal dönemiyle başlayan tarımda ithalat politikası, 'Dünyada kendi kendine yeten yedi ülkeden birisi olan' Türkiye'yi tarımda tam bir ithalat ülkesi yapmıştır. Sürecin devamı tarımda deregulasyon ve yiyecek üretiminde uluslararası denge-ithal-politikası olmuştur. Öyle anlaşılmaktadır ki, ülke çıkarları ile serbest pazar anlayışı birbirine karıştırılmaktadır. Bugüne gelindiğinde Özal döneminde başlayan, tarımda ithalat politikasının devam ettiği görülmektedir. Bu noktada, Kapitalist üretimin önemli basamaklarından olan ve Serbest Pazar anlayışının Dünyaya yayılmasında rolü olan Fransa'nın tarım politikası incelenmek durumundadır. Bilindiği üzere, Fransa'nın tarım politikasının temeli, kendi tarımcısının korunması üzerine yapılanmıştır.

Yukarıda yapılmakta olan açıklamalara ek olarak, DİE tarafından 1973 yılında yapılmış olan *İllerin Gelişmişlik Düzeyi*'nin 1996 yılı için aynı formül ile yeniden hesaplandığında (Bölüm 6.4.3, Tablo 6.4 ve Tablo 6.5), GAP illeri'nin ve GAP Bölgesi'nin konumunda, hiç bir değişikliğin olmadığı görülmektedir. Bir diğer deyişle GAP Bölgesinde mevcut olan Az gelişmişliğin devam ettiği söylenebilir.

Ayrıca, GAP nedeniyle yapılmış ve yapılmakta olan yatırımlar da dikkate alındığında dengesizliğin vardığı boyut daha açık görüldüğü gibi, sorunun karmaşıklığını yansıtmaması açısından da ayrı bir önem taşımaktadır. Şekil 6.16 ve Şekil 6.17, yapılan çalışma sonucunda ortaya çıkan verileri grafiksel olarak göstermektedir.

Yukarıda verilen kanıtlar doğrultusunda, Hipotez II doğrulanmaktadır.

III. “GAP'ta başlamış olan gecikmenin zincirleme reaksiyon göstermesi olasılığı yüksektir”.

Bölgesel kalkınma ve/veya projelerde, başarının temel taşlarından olan *altyapı*nın zamanında tamamlanması, projelerin başarısında temel faktörlerinden olduğu açıktır. Buna ek olarak, GAP ve benzeri projelerde başarı elde edilmesi, ülkenin ve/veya bölgenin kalınmasında süreklilik sağlanması için GSYİH'sının belirli bir miktarının yatırıma gitmesi gerekir. Örneğin bu oran Rostow'a göre %10'un üzerinde olmalıdır.

Yapılan analizlerde, Bölüm 6.3.2'de Şekil 6.5, Şekil 6.6 ve Şekil 6.7, Proje'nin gerektirdiği yatırımların zamanında yapılmadığı görülmektedir.

Bir diğer sayısal veri grubu, Bölüm 6.3.3, Şekil 6.8, Şekil 6.9, Şekil 6.10' da, "Planlanan ve Gerçekleşen", ortaya çıkan sayısal veriler ve GAP BKİ tarafından yapılmış olan "GAP Sosyo-Ekonomik Projeksiyonlar I" ve "GAP Sosyo-Ekonomik Projeksiyonlar II" (Şekil 6.11 ve Şekil 6.12) kestirimlerde, Proje'de başlamış olan gecikmenin devam edeceği görülmektedir.

Sayısal verilerin, gecikmeyi yansıtmasının yanında, süregelen uygulamalar ve politikalar incelendiğinde şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır:

Türkiye, kuruluşundan bugüne kadar, GAP Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgesi' ndeki güvenlik ve asayiş sorununu henüz çözememiştir. GAP'ın başarısının önünde önemli bir engel olan bu sorun, Master Plan'da belirtilen "GAP Bölgesinin Problem Yapısı" içerisinde yer almadığı gibi, önerilen problemlerin zaman içerisinde birlikte çözümü düşüncesi de bu sorunu dışlayarak oluşmuştur.

Oysa, GAP'ın birinci safhasının zamanında tamamlanabilmesi için "büyük projelere bütçe tahsisi çok sınırlı tutulmalıdır" (DPT 1990) önerisinin, sınırlı olan kaynakların optimum kullanılması gerekliliğinden dolayı olduğu düşünülmektedir. Kaynaklarının önemli bir miktarını, savunma ve askeri harcamalara ayıran Türkiye, GAP ve benzeri projelerin başarıya ulaşması oranını da düşürmektedir. Savunma

harcamaları konusunda rakam vermek gerekirse, "Olağanüstü hal bölgesinde güvenliği muhafaza etme maliyetinin, 1994 yılı için 11.1 milyar dolar civarında (o zaman Türk lirasıyla 400 trilyon lira) olduğu tahmin edildi. GSMH'si 1993 için yaklaşık 173 milyar dolar olan bir ülke için bu önemli bir rakamdı"(Kirişçi ve Winrow 1997, s.136). GAP'ın toplam kamu yatırım ihtiyacı, 1988 yılı ortası fiyatlarına göre, yaklaşık olarak 15,5 milyar ABD\$, 20,700 Milyar TL.dir (DPT, 1990). Rakamlar Türkiye' nin içinde bulunduğu yatırım darboğazını daha iyi yansıtmaktadırlar.

Ayrıca, kalkınma plan ve programları, uzman kurum, kuruluş ve yetkililerin rapor plan ve projeleri doğrultusunda uygulanmaktan çok hemşehrilik, farklı çıkar gruplarının talepleri doğrultusunda uygulamalar yapılmaktadır. Projeler'de önerilmiş olan öncelikler yukarıda açıklanmaya çalışılan nedenlerden dolayı sık sık değişmektedir.

Yukarıda verilen kanıtlar doğrultusunda, Hipotez III doğrulanmaktadır.

IV. "Bölgedeki şehirleşme süreci, bölge dinamikleri ve rant ekonomisi çerçevesinde olmaktadır."

Örnek Çalışma Alanı'nda yapılmış çalışmalar ve gözlemler ışığında çıkarılmış tespitlerin bir bölümü şu şekilde sıralanabilir:

GAP Bölge Kalkınma İdaresi (BKİ), istekli ve yasaların izin verdiği çerçevede, şehirleşmenin ve kalkınmanın GAP doğrultusunda yönlendirilmesi konusunda uygulamaya çalışmakta ise de, yapılan planlar, onaylandıktan sonra, ya revizyon ve tadilat için geri gelmekte, ya da rafa kaldırılmaktadır. Kilis, Viranşehir, Bismil, Siverek İmar Planları örnek olarak verilebilir.

Maksimum yüksekliğin 10m verildiği ve halkın bu kurala genel olarak uyduğu bir yerleşmede bir resmi kurum, TAKS=1 olmak kaydıyla, 25 m. yüksekliklik kullanmıştır.

Bölgesel kalkınma adına planlar çiğnenmektedir. Örneğin, fabrika kurmak isteyen bir sanayici, yer seçimi hakkını, yalnızca kendisine tanımaktadır ve bu durum yerleşmelerin yöneticileri tarafından, 'sanayileşmek uğruna' destek görmektedir.

Uzmanlarca olumsuz rapor verilen bir çok plan değişikliği talebi, siyasi iktidar tarafından uygulanmıştır, Şanlıurfa şehir merkezinde benzin istasyonları açılması örnek olarak verilebilir.

Fıstık ağaçlarının kesilip yerine benzinlik yapılmasını içeren planlar onaylanabilmektedir.

Belediyeler, GAP BKİ' nin onayını almadan bir çok tadilatı hayata geçirmektedirler. Gaziantep Şehit Kamil Belediyesi'nde yapılan bir çok tadilat, yeşil ve park alanlarının, Dini Tesis alanlarına dönüştürülmesi gibi, GAP idaresi'nin onayı olmadan uygulanmaya konmuştur. Bir diğer örnek, Şanlıurfa Belediyesi'nin, tarihi Kara Koyun Deresi üzerinde yapmakta olduğu İş Merkezi projesi de, GAP İdaresi'nin onayı olmadan başlatılmıştır.

Yukarıda bir bölümü yansıtılmış olan uygulamalar ve kanıtlar hipotez IV' dü doğrulamaktadır.

V. “Bölgeler arası dengesizliğin giderilmesi için yapılan plan, proje ve program ve uygulamalara karşın, dengesizliğin sürekliliği GAP sürecinde de gündeme gelmektedir.”

Bölgesel dengesizlikler, az gelişmiş ülkelerde daha fazla ve gelişmiş ülkelerde daha azdır (Alonso 1968), zamanla bölgesel dengesizlikler az gelişmiş ülkelerde artar, daha çok gelişmiş ülkelerde azalır, saptaması bugün itibarıyla doğrulanmıştır. Buna ek olarak, Türkiye ve ABD'deki göstergeler bu durumun sürekliliğini yansıtmaktadırlar. Bakınız Bölüm 3, Tablo 3.1, Tablo 3.2, Tablo 3.3, Tablo 5.1 ve Tablo 6.6.

Tablo 6.6 Kişi Başına Düşen Milli Gelir *

Ülkeler	Yıl	Gelir \$	yıl	Gelir \$	yıl	gelir\$
ABD	1950	1908	1982	13160	1989	21000
Avustralya	1951	921	1982	11140	1989	14440
İngiltere	1951	930	1982	9660	1989	14570
Almanya**	1950	482	1982	12460	1989	20750
Kanada	1950	1318	1982	11320	1989	19020
Hindistan	1951	60	1982	290	1989	350
Pakistan	1951	60	1982	380	1989	370
Bolivya	1950	55	1982	570	1989	600
Meksika	1950	200	1982	2270	1989	1990
Türkiye***	1960	221	1982	1370	1989	1360

Kaynaklar : Ana Britanica, 1991 yılı,.

Chadwick, G., Models of Urban and Regional Systems in Developing Countries", Pergamon Press, Oxford, New York, 1987.,

Keleş, Y.R., Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, AjansTürk Matbaası, 1961, Ank.

* Tablo içerisinde şehirleşme oranları da olduğundan, ülke sırası değiştirilmeden kısaltılarak alınmıştır.

* Batı Almanya; Batı ve Doğu Almanya birleştikten sonra, 1989 yılı için tahmini, 18170\$ olmuştur.

* Türkiye için diğer bir kaynaktaki, rakamlara göre, 1960 yılı için 570\$ ve 1985 yılı için 1080\$ (Kaynak; Hansen, B.(1991) *The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth- Egypt and Turkey*, Oxford Uni. Press.).

Türkiye'deki, süreç incelendiğinde, İstanbul'un GSMH'dan aldığı pay sürekli artmıştır. Bkz. Tablo 5.1. Aynı durum Japonya için de geçerlidir.

Bir başka örnek; "İtalya'da, Mezzogiorno bölgesi; vergi indirimi, krediler ve devletin endüstrisi gibi birçok yardımdan faydalanmıştır. Ancak 1988 yılındaki işsizlik oranı %21, ülkenin kuzeyindeki oranın 3 katı olmuştur. Güneydeki kişi başı üretim ülkenin kuzeyindekinin yalnızca %56'sıdır (Glasson 1993, p.189). Bir diğer örnek, Avrupa Birliği(AB) sürecinde yaşanan sıkıntıların en önemli nedenlerinden birisinin bölgeler arası dengesizlik olmasıdır. Kişi Başına gelirin en az olduğu bölge, Yunanistan'ın Voreio Aigai bölgesi(%39.9) ile en fazla olduğu bölge, Hollanda'nın Gröningen Bölgesi (%183.1) arasındaki fark 1/4.6 dır¹. Ve bu durum süreklilik göstermektedir (Glasson 1993).

GAP için yapılan Analitik çalışma incelendiğinde, Tablo 6.4 ve Tablo 6.5, **bölgeler arası dengesizliğin** 1973-1996 yılları arasında artarak sürdüğü ortaya çıkmaktadır.

Yukarıda verilen kanıtlar doğrultusunda, Hipotez V doğrulanmaktadır.

¹ Satın alma gücü paritesi (Purchasing power parities)'ne göre kişi başına GSBH, 1986-87-88 AB 12 ortalaması 100 olarak kabul edilmiştir (Glasson 1993).

SONUÇLAR

Bölgesel kalkınma ve bölgesel dengesizlik olgularının birbirlerine olan etkileri ve ilişkileri sürecinin ikilem olarak tanımlandığı çalışmada, genel olarak ikilemin nedenleri aşağıda sıralanmaktadır:

- I. Dünya'daki hızlı nüfus artışının, dengesizliğin sürekli olmasına katkıda bulunduğu ve doğal dengenin sürdürülebilirliği sürecinde önemli bir engel olduğu görülmektedir.
- II. Kapitalist toplum yapısının, temel özelliklerinden birisi olan 'Kütleli Tüketim', dengesizliğin bir diğer önemli nedeni olarak ortaya çıkmaktadır.
- III. Bugünkü anlamıyla Gelişme ve Büyüme'nin, kaynakların tüketimi ve Dengesizliğin artmasını da beraberinde getirdiği görülmektedir.
- IV. Azgelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkelerin doğum kontrolü yapmaları ne kadar önemli ise Gelişmiş Ülkelerin aşırı tüketim alışkanlıklarını sınırlandırmaları bir okadar önemli görünmektedir. Gelişmiş Ülkeler, Gelişmekte Olan Ülkeler ve Azgelişmiş Ülkelerin, hepsinin birlikte bir süreç başlatmaları ve doğal dengenin sürdürülebilirliği, dolayısıyla yaşamın sürekliliği için işbirliği yapmaları gerekmektedir. Şekil 4.12'de tasarlanmış olan 'Ortak Payda', GÜ, AÜ ve GOÜ'lerin yaşam tarzları ve başlangıç olabilecek bir değişim ve işbirliği süreci sunmaktadır. Bu süreci yönlendirmede, Sivil Toplum Kuruluşları ve Bilimsel Kuruluşların gücü alınacak başarıyla doğru orantılı olacaktır.
- V. Bölgesel Dengesizliğin, yalnızca ülkelerin kendi içlerindeki bölgeleri arasında değil, ülkeler arasında da arttığı görülmektedir.
- VI. Kuzey Amerika, Avrupa ve bir iki Asya istisnası dışında, Şehir ve kırsal ikilisinin, birbirinin tamamlayıcısı olduğu görülmektedir.

Türkiye özelinde, ikilemin devam etmesinin nedenleri genel olarak şu şekilde ortaya çıkmaktadır:

VII. Genel olarak devletin bir eğitim politikasının olmaması, çok sınırlı ve giderek azalan bir eğilimde olan eğitim bütçesi ile dengesizliğin giderilmesi, bir diğer deyişle ikilemin giderilmesi konusunda, yapılabileceklerin de sınırlandığı görülmektedir.

VIII. Bölgelerarası dengesizliğin mevcut olduğunun kabul edildiği, giderilmesi için plan ve programların yapıldığı (DPT, 1979), buna paralel olarak, merkezi yönetimin çok güçlü olduğu Türkiye'de, yatırımların dengeli dağılmaması anlamlı ve bir o kadar da düşündürücüdür. Bu durum "ikilem'in" sürekliliğini yansıtmaları bakımından önem arz etmektedir.

IX. Bölgesel Kalkınmada, kapital kadar Organizasyon'un da önemli olduğu görülmektedir. Türkiye'nin kalkınma program ve çalışmalarında, organizasyon olgusuna yeterli önemi vermemesi ikilemi besleyen bir durum olarak ortaya çıkmaktadır.

X. Çok Kapsamlı Entegre Bölgesel Kalkınma Projelerinin önemli kalemlerini oluşturan insana yatırımın olması gereken düzeyde olmadığı görülmektedir.

Konunun dağılmaması ve bilimsel kaygılar nedeniyle, çalışma sırasında vurgulanmasa da, İnsanoğlunun sosyolojik ve psikolojik yapısı üzerinde araştırmalar yapılarak insanoğlunun isteklerinin boyutu anlaşılmalıdır. Sınırlı kaynakların optimum şekilde kullanmak zorunda olunması, ihtiyaçların ve zorunlulukların tespitini gerektirmektedir. Bu noktada, kapitalist sistemin bir sonucu olan, 'Tüketim Toplumu' olma anlayışı da reddedilmek durumundadır.

XI. Fiziksel Planlama'nın Mekansal Planlama'nın önünde yer aldığı görülmektedir. Bu durum bir olumsuzluk olarak değerlendirilmektedir.

Örnek Alan Çalışması olarak ele alınan GAP ile ilgili olarak aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmaktadır:

XII.Temel olarak, doğal kaynakların ekolojik bir yöntemle ekonomiye kazandırılmasını amaçlayan GAP'ın, Master Planda tanımlanan çerçevede önemli ve yalnızca bölge dinamiklerini değil ülke dinamiklerini de yönlendirebilecek büyüklükte bir proje olduğu, ancak uygulamaların ve sürecin Türkiye'nin projeyi öngörülen süre ve çerçevede tamamlayabilmesinin zor olduğu görülmektedir. Bu nedenle GAP'ın "ikilem'e" olacak etkisini çok sınırlı düzeyde kalacağı gözlenmektedir.

XIII.GAP Bölgesi'nin geri kalmışlığının sürdüğü ve bunun devam edeceği, bir diğer deyişle ikilemin sürekliliği görülmektedir.

XIV.GAP'a sürdürülebilirlik kavramının taşınması projenin başarısını olumlu yönde etkileyecektir. Bu anlamda GAP BKİ'nin 'Sürdürebilirliği' GAP'a taşıma çalışmaları önemlidir.

XV.GAP'ta belirli bir gecikmenin başladığı ve bu gecikmenin, son dönemlerde yaşanan ekonomik darboğazlar ve yatırımların yarım bırakılma tecrübelerine bakarak, süreklilik arz edeceği düşünülmektedir.

XVI.Siyasi iktidarlar, GAP'ı bir politik malzeme olarak kullanmaktadır. Son yıllarda yatırım oranlarındaki azalmaların da etkisiyle, Proje'de uygulamadan çok görünüm öne çıkarılmaktadır. Bu durum, aynı zamanda ikilemi besleyen bir süreç olarak somutlaşmaktadır.

XVII.GAP'ın başarısı, enerji ve tarımsal üründe sağlanan artış ile ölçülmesinden çok, insan kaynaklarına yapılan yatırım ve toplumun yaşam düzeyinin yükseltilmesine yapacağı fayda ile değerlendirilmektedir. Bu çerçevede, bugüne kadar önemli bir gelişme sağlanamamıştır.

XVIII.GAP için yapılmış ve yapılmakta olan yatırımlar, yalnızca Bölge için yapılmış yatırımlar değil, tüm Türkiye için yapılmış yatırımlardır. Bu nedenle 'Bölge'ye kaynak aktarımı yapılmaktadır' düşüncesi geçerli değildir.

XIX.Belediyeleri yapısı ve İdare'nin eleman yetersizliğinin de önemli oranda etkisiyle, GAP bölgesindeki imar uygulamaları, 1985 yılı öncesi ile benzeşmektedir

XX.GAP Bölgesi'nde düzenli bir şehirleşmenin oluşmadığı görülmektedir.

ÖNERİLER :

- I. Bugün, şehirleşmenin gelişme, kırsal yaşamın azgelişme olarak kabul edildiği düşünce yerine, Kır-kent ilişkisinin oluşturduğu denge ve bu dengenin dinamik bir yapı gerektiren üretim sürecine olan etkisine bağlı olarak mekanda yerleşme yeniden ele alınmalıdır.
- II. Bölge'de GAP süreci ile başlamış olan mekansal planlama program ve politikaları dinamik bir denge kazandırılarak devam etmelidir.
- III. Yönetim reformu yapılmalıdır, bu çerçevede yerel yönetimler güçlendirilerek bölgesel kalkınmada, merkez-bölge iletişimi artırılabilir ve sorunlara yerinde çözüm bulma şansı yükseltilebilir.
- IV. Toprak Reformu yapılmalıdır.
- V. Bölge'nin idari yapısı, süreklilik arzetmelidir.
- VI. GAP'ın başarısı açısından da Türkiye'nin tarım politikası yenilenmelidir.
- VII.GAP için aktarılması gereken mali kaynaklara ek olarak, bölgedeki yerel yönetimler, kurum ve kuruluşlar mali olarak güçlendirilmelidir.

VIII. Ekolojik denge önemlidir, projenin başarısı yalnızca enerji üretimi ve tarımsal arazilerin sulanması ile ölçülemez, başta yapılmış olan barajlar olmak üzere ağaçlandırma çalışmalarına kaynak ayrılmalı ve hız verilmelidir. Buna ek olarak, 'bir takım nedenlerden dolayı' ormanlar yakılmamalıdır. Bölgenin kalkındırılması ve dengesizliğin giderilmesi amacına tamamiyle ters bir uygulamadır.

IX. Eğitime ayrılan kaynak ve yatırım oranları arttırılmalıdır. Yerel yönetimler ile işbirliğine gidilerek eğitimde kaynak ve olanakların aktif kullanımı sağlanabilir. Yerel yönetimlerin şehirleşme ve planlama sürecinde geçirdiği evrim, olumsuz bir deneyim olarak göz önünde bulundurulmalıdır.

X. İmar uygulamalarının, Proje'ye paralel yürümesi ve Bölge belediyelerinin İdare'nin çalışma ve uygulamaları sürecinde bir engel konumunda olmak yerine Proje'ye katkıda bulunabilmeleri için yeni bir yapı oluşturulabilir. İdare'nin, GAP Belediyeler Birliği'nin kurulmasına öncülük etmesi ve bu kuruluşun Bölge belediyeleri arasında işbirliği ve koordinasyon yapması için desteklemesi önemli ve anlamlı bir girişimdir. Bugünkü konumuyla, yeterince etkin ve fonksiyonel olamıyan GAP Belediyeler Birliği re-organize edilebilir yada yeni oluşumlara gidilebilir. Tecrübe edilmiş başarısızlık, Türkiye'nin yerel yönetimler konusundaki tecrübesiyle bağlantılıdır, bu nedenle, yeni girişimler yapılmalıdır. Kadro ve araç gereç ihtiyaçları üst düzeyde olmasına karşın çözülemeyen sorunlar, ortak kullanıma yönelik 'Makina Parkı' gibi çözümler ile aşılabılır.

XI. GAP'ın ve dolayısıyla İdarenin yasası çıkarılmalıdır.

XII. İdare, mali olarak güçlendirilmeli ve kadro sorunu çözülmelidir.

KAYNAKLAR :

1. Alonso, W.,(1968) "Urban and Regional Inbalances in Economic Development" in Freidman, J., Alonso, W., (Eds) Regional Policy : Readings in Theory and Applications, The MIT Press, USA 1975.
2. AnaBritannica(1991), AnaYıllık, Ana Yayıncılık AŞ ve Encyclopedia Britannica, Inc., İstanbul.
3. Archibugi, F., Nijkamp, P.,(Eds.) (1989) Economy and Ecology: Towards Sustainable Development, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
4. Atalık, G.(1968), Türkiye’de Kalkış (Take-Off) Aşaması Ön Şartlarının Hazırlanması Bakımından Şehirleşme Olgusu ve Planlaması İçin Kriterler, İTÜ Matbaası, İstanbul.
5. Atalık, G.(1989), Bölge Planlamasına Giriş, İTÜ Matbaası, İst.
6. Atalık, G.(1990), "Some Effects of Regional Differentiation on Integration in the European Community", in the Papers of the Regional Science Association, Vol.69, 1990, pp.11-19.
7. Atauz, A.(1994) "Gap Bölgesi Planlama Çalışmalarında Toplumsal Boyut", Mimarlık Dergisi, 1994
8. Bartone, C., Bernstein, J., Leitmann, J., Eigen, J., Toward Environmental Strategies for Cities, World Bank- Washington, D.C.- 1994.
9. Blowers A., (1992) "Planning for a Sustainable Future: Problems, Principles and Prospects" in Country Planning.vol.59.
10. Breheny, M.J.(Ed.)(1992), Sustainable Development and Urban Form, Pion Limited, London(European Research in Regional Science 2).
11. Chadwick, G., Models of Urban and Regional Systems in Developing Countries, Pergamon Press, Oxford, New York,1987.
12. Chadwick, G.,(1972), A Systems View of Planning, Pergamon Press, Oxford, New York, Toronto, Sydney, Braunschweig.
13. Dendrinos, D.(1992), The Dynamics of Cities, Routledge, London.
14. Dericioğlu, T.(1995), "Çanakkale İçin Sürdürülebilir Bölgesel Planlama Sempozyumu"nda yapılan konuşma, Çanakkale.
15. Dinler, Z.(1989), "Sanayinin Yer Seçimi, Bölgesel Dengesizlik ve Kalkınma Kutbu Politikası", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi), 1989, İstanbul.

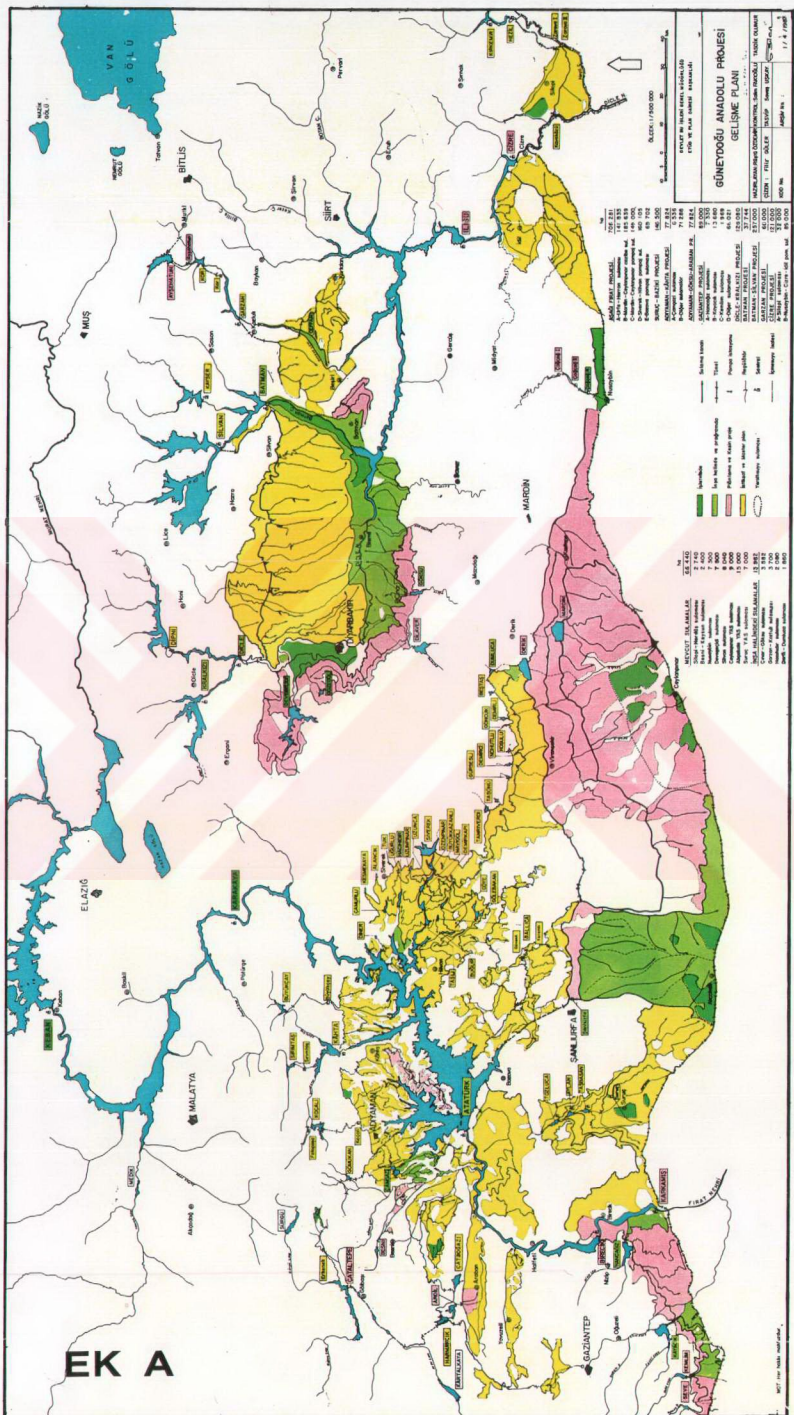
16. DPT(1967), II.Beşyillık Kalkınma Planı (1968-1972), Ank.
17. DPT(1979), IV.Beşyillık Kalkınma Planı (1979-1983), Ank.
18. DPT(1990), GAP Master Planı, Ciltler:1,2,3,4, Ankara.
19. DPT(1990), VI. Beş Yıllık Kalkınma Planı Öncesinde Gelişmeler, 1984-1988, Ankara.
20. DPT(1995), VII. Beş Yıllık Kalkınma Planı(1996-2000), Ankara.
21. DPT(1996), İllerin Sosyo-Ekonomik Gelişmişlik Sıralaması Araştırması (1996), Ankara.
22. DİE (1995), Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri, 1991, Ankara
23. DİE(1973), Türkiye'de Toplumsal ve Ekonomik Gelişmenin 50 Yılı, Ankara.
24. DİE(1996a) Haber Bülteni, 08/04/1996, Ankara.
25. DİE(1996b) Haber Bülteni, 30/08/1996, Ankara.
26. DİE(1997a), Türkiye İstatistik Yıllığı 1996, Ankara.
27. DİE(1997b), İl ve Bölge İstatistikleri, 1996, Ankara.
28. Edmundo, H. H., "Statement to the HabitatII Conference Plenary", İst-1996.
29. Eke, F.(1989), "Avrupa Ölçeğinde Bölge Planlama", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi); 1989, İstanbul.
30. Erkan, H.(1989), "Entegre Bölgesel Gelişme Yaklaşımı: Sosyo-Ekonomik Kalkınmanın Altyapı Teorisiyle Açıklanışı", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi); 1989, İstanbul.
31. Faludi, A.(1973), A Reader In Planning Theory, Pergamon Press, Oxford.
32. Franke, R.W., Chasin, B.H., Kerala State: A Social Justice Model, Multinational Monitor, July/August - 1995.
33. GAP İdaresi Başkanlığı, "GAP Tanıtımı İçin Hazırlanan Brifing Raporu", Ankara,1996b.
34. GAP İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması, Nihai Rapor, Yöneticiler İçin Özet, Ankara, 1993a,
35. GAP İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesel Ulaşım ve Altyapı Geliştirme Çalışması, Nihai Rapor, Ankara, 1993b.

36. GAP İdaresi Başkanlığı, GAP Bölgesi Baraj Göl Aynasında Kalacak Yörelerde İstihdam ve Yeniden Yerleştirme Sorunları Araştırması, Yöneticiler için Özet, Ankara, 1994.
37. GAP İdaresi Başkanlığı, GAP Sürdürülebilir Entegre Bölgesel Kalkınmaya Yönelik Yenilikçi Bir Yaklaşım, Ankara, 1996a.
38. GAP İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Mekansal Yapısı ve Kentleşme, Ankara, 1993c.
39. GAP İdaresi Başkanlığı, Güneydoğu Anadolu Projesi Sosyal Eylem Planı, Ankara, 1995.
40. Giritlioğlu, C.(1991), "İç Göç ve Kentleşme", Suher, H. ve diğ., Kentleşme ve Kentleşme Politikaları, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, İstanbul-1991.
41. Glasson, J., "The Fall and Rise of Regional Planning in the Economically Advanced Nations" in Paddison, R., Lever, B., Money, J.,(Eds) (1993) International Perspectives in Urban Studies 1, Jessica Kingsley Publishers Ltd., London, Philadelphia.
42. Glasson, J., An Introduction to Regional Planning, Hutchinson of London, 1975
43. Goodland, R.(1995), "The Concept Of Environmental Sustainability", in Annu. Rev. Ecol.Syst. 1995.26:1-24., USA.
44. Gore, A.(1993), Küresel Denge, Sabah Yay., İstanbul.
45. Hansen, B.(1991), The Political Economy of Poverty, Equity, and Growth -Egypt and Turkey, Oxford Uni. Press.
46. Hoyt, J. A., "Statement to the Habitat II Conference Plenary", İst-1996.
47. Hunt, D.(1989), Economic Theories of Development, Harvester Wheatsheaf, New York.
48. Isard, W.(1960), Methods of Regional Analysis, the MIT Press, Cambridge.
49. James, D.E., et. al.(1989),"Ecological Sustainability and Economic Development", in Archibugi, F., Nijkamp, P.,(Eds.) (1989) Economy and Ecology: Towards Sustainable Development, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
50. JICA, Japanese International Cooperation Agency,(Ed.) Country Report For Seminar On Regional Develoment Policy 1994, Tokyo.

51. Kasnakoğlu, H. ve diğ. (1990), "GAP Bölgesinin Sosyo-Ekonomik Yapısı ve 1980 Sonrası Gelişmeler"(Özet), 'GAP Sanayi Sempozyumu' Şanlıurfa, 1990' sunulan Bildiri.
52. Keleş, R.(1961), Şehir ve Bölge Planlaması Bakımından Şehirleşme Hareketleri, Ajans Türk Matbaası, Ank.
53. Keleş, R., Kentbilim İlkeleri, Sevinç Matbaası, Ank.-1976.
54. Kepenek, Y.(1990), Türkiye Ekonomisi, Verso Yay., Ankara.
55. Kirişçi, K., Winrow, G.M.(1997), Kürt Sorunu, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayını, İstanbul.
56. Korten, D. C., "People-Centered Development; Alternative For A World in Crisis", People Centered Development Forum, Manila-1991.
57. Lakshmanan, T.R., Bolton, R., "Regional Energy and Environmental Analysis", in Nijkamp, P., (Ed.), Handbook of Regional and Urban Economics, Volume I, North-Holland, 1986, Amsterdam-NewYork-Oxford-Tokyo. PP. 581-628.
58. Leeflang, H., (1989) "Physical Planning and Environmental Protection in the Long Term", in Archibugi, F., Nijkamp, P., (Eds.) Economy and Ecology: Towards Sustainable Development, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
59. LO, F., Salih, K., Growth Pole Strategy and Regional Development Policy, Pergamon Press, 1978 USA.
60. Lombardini, S. (1989), "Economics versus Ecology", in Archibugi, F., Nijkamp, P., (Eds.) (1989) Economy and Ecology: Towards Sustainable Development, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
61. Malecki, J.E., Technology and Economic Development, Longman Group UK Ltd. 1991.
62. Marx, K. (1986), Kapital (C:1), Sol Yayınları-İstanbul.
63. Meadows, D.H. et al, Beyond The Limits, Chelsea Green Pub. Co., 1992-Vermont.
64. Mutlu, S. (1989a), Japon Tarımındaki Gelişmeler ve Tarımsal Aile Ekonomisi; Verimlilik Dergisi, No.4, Ankara.
65. Mutlu, S. (1992), "Bölge Gelişmesinde Temel Etmenler ve Türkiye'de Durum", in Amme İdaresi Dergisi, Cilt:25/3, s.93-125, Ankara.
66. Nijkamp, P., Bergh, J. Van den, Sustainable Economic Development in Regional Systems, Amsterdam - 1990.

67. Nijkamp, P., Mills, E.S.(1986), "Advances in Regional Economics", in Nijkamp, P., (Eds.), Handbook of Regional and Urban Economics, Volume I, North-Holland, 1986, Amsterdam-NewYork-Oxford-Tokyo.
68. NLA (National Land Agency), Government Of Japan(1987), The Fourth Comprehensive National Development Plan, Tokyo.
69. Pearce, D.W., Warford., J.J.(1993), World Without End, Oxford University Press, Oxford, New York, Toronto.
70. Richardson, H.W, Townroe,P.M., "Regional Policies in Developing Countries" in Nijkamp,P., (Ed.), Handbook of Regional and Urban Economics, Volume I, North-Holland, 1986, Amsterdam.
71. Richardson, H.W.,(1971), " Regional Development Policy in Spain", in Freidman, J., Alonso, W., (Eds) Regional Policy : Readings in Theory and Applications, The MIT Press, USA 1975.
72. Rostow, W.W.(1961), The Stages of Economic Growth, Cambridge.
73. Saylan, A., "GAP'ta Toprak İnsan İlişkilerinde mevcut Uygulamalar", GAP Tarımsal Kalkınma Sempozyumu; A.Ü. Yay., Ank-1986.
74. Sen, A.(1991), "The Concept of Development", in Chenery, H., Sirinivasan, T.N.(Eds.) (1991), Handbook of Development Economics, Volume I", Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
75. Simonis, U.E.(1989),"Ecological Modernization of Industrial Society- Three Strategic Elements", in Archibugi, F., Nijkamp, P.,(Eds.)(1989) Economy and Ecology: Towards Sustainable Development, Kluwer Academic Publishers, Dordrecht.
76. Sinemillioğlu, M.O.(1995), "Regional Development In Japan", İTÜ Şehir ve Bölge Planlaması, Lisans Üstü Dersi , Advanced Planning Techniques'e Sunulan Çalışma
77. Sinemillioğlu, M.O.(1991), GAP ve Gaziantep İlişkileri, İTÜ, İstanbul, Basılmamış Master Tezi.
78. Sönmez, M.(1990), Doğu Anadolu'nun Hikayesi, Arkadaş Yay., Ankara.
79. Syrquin, M. (1991), "Patterns of Structural Change", in Chenery, H., Sirinivasan, T.N.(Eds.) (1991), Handbook of Development Economics, Volume I, Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
80. Şenesen, Ü.(1989), "Bölgelerimizin Karşılaştırılmalı Sınai Gelişimi(1975-1986)", Bildiriler (2. Ulusal Bölge Planlaması Kongresi), 1989,s.109-118, İstanbul.
81. Tekeli, İ., Erder, L.(1978), Yerleşme Yapısının Uyum Süreci Olarak İç Göçler, Hacettepe Üni. Yay., Ankara.

82. Timmer, C.P. (1991), "The Agricultural Transform", in Chenery, H., Sirinivasan, T.N. (Eds.) (1991), Handbook of Development Economics, Volume I, Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
83. Todaro, M.P.(1994), Economic Development, Longman, New York.
84. Trainer, Ted., What is Development, Social Work, University of NSW, 1993~.
85. UNCEP(1992), The Global Partnership For Environment and Development, Genova.
86. UNDP, Human Development Report, 1992.
87. Williamson, J.G., (1991), "Migration and Urbanization" in Chenery, H., Sirinivasan, T.N. (Eds) (1991), Handbook of Development Economics, Volume I, Elsevier Science Publishers, Amsterdam.
88. World Bank et al.(1995), Miscellaneous Materials on the Real Wealth of Nations.
89. World Bank, World Development Indicators 1994, Washington D.C.
90. World Bank, World Development Report 1992, Washington D.C.
91. WRI(World Resources Institute) et al., World Resources, New York- 1996.
92. Yarbrough, B. V., Yarbrough, R.M.,(1994), The World Economy, The Dryden Press, London, Tokyo.
93. Yenal, D., Yenal, N.Z.(1993), "The Changing World Food Order: The Case of Turkey", in Keyder, Ç. and et.al(Co. Eds.)(1993) New Perspective on Turkey (9), Tarih Vakfi, İstanbul.
94. Yerasimos, S.(1992), Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye, Kitap 3, Belge Yay., İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ :

1967 yılında Elbistan' da doğmuştur. İlköğrenimini Elbistan'da, Ortaöğrenimini Manisa'da yapmıştır. 1984 yılında İTÜ Mim. Fak., Şehir ve Bölge Planlaması Bölümü'nü kazanmış ve 1988 yılında mezun olmuştur. Aynı yıl İTÜ Fen Bilimleri Ens., Şehir ve Bölge Planlaması Ana Bilim Dalı, Şehir Planlama Programı' nda Yüksek Lisans eğitime başlayan Sinemillioğlu, 'GAP ve Gaziantep İlişkileri'ni konu alan Yüksek Lisans Tezini 1991 yılında vermiş ve aynı yılın Kasım ayında Gaziantep Büyükşehir Belediyesi'nde göreve başlamıştır. Doktora çalışmasının alan araştırması olarak gördüğü GAP'a, 1993 yılında GAP BKİ Başkanlığı, Şanlıurfa Bölge Müdürlüğü'nde göreve başlayarak üç yıl hizmet vermiştir. 1994 yılında Japonya'da, Japonya Uluslararası İşbirliği Ajansı tarafından düzenlenen "Bölgesel Gelişme Politikaları" konulu seminere, GAP BKİ adına katılmıştır.

1994